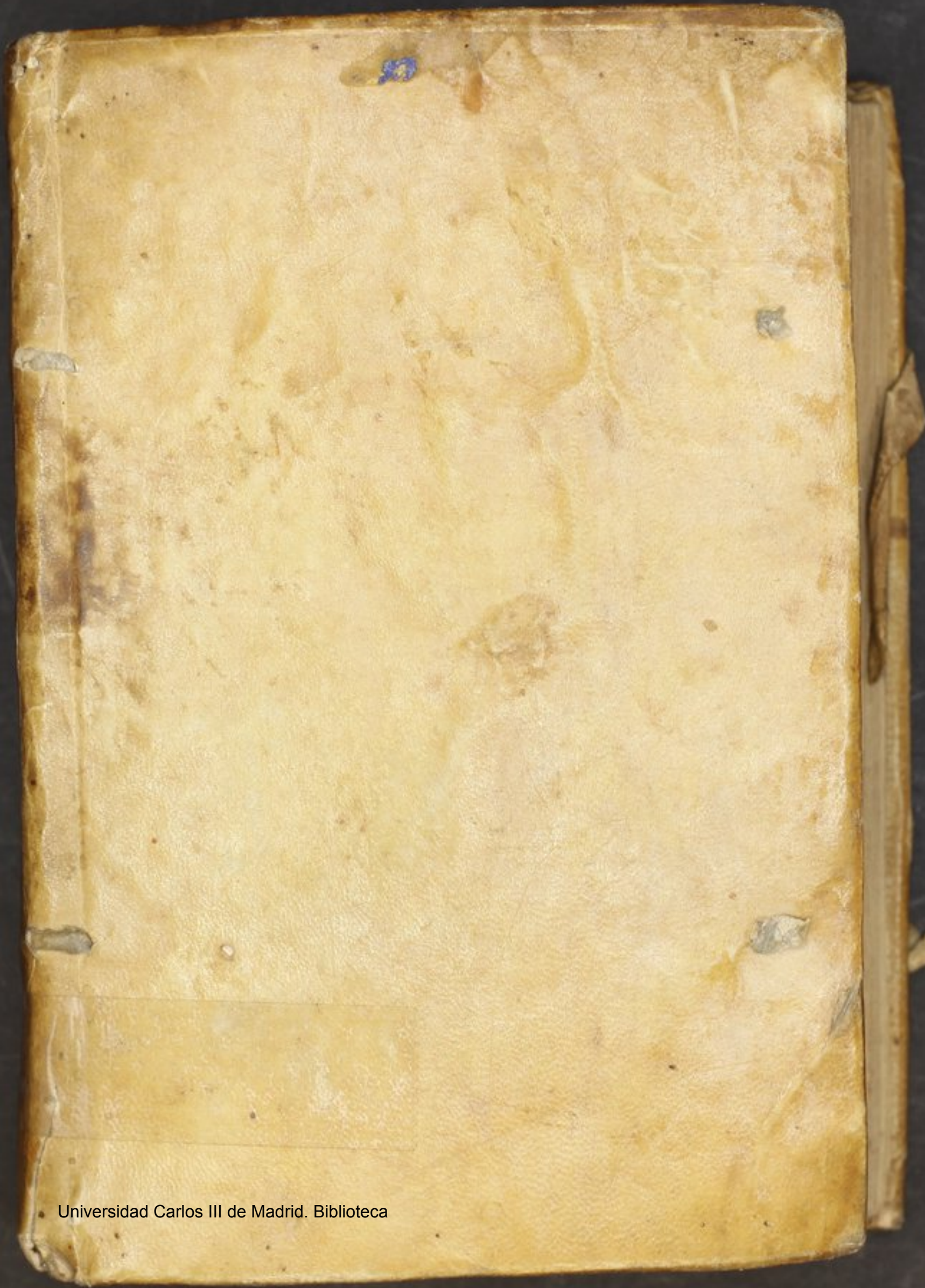

168

s

T. 145163

C. 1206956

Del Doctor Don Manuel Prudencio
de Vidarte y Lecuona.

D. IVSTINIANI

IMPERATORIS

INSTITVTIONVM

LIBRI IIII. 1,134

FRANCISCI ACCVRSII

GLOSSIS ILLVSTRATI.

Que adiecimus sequenti pagina declarabuntur.

LVGDVNI,

IN BIBLIOPOLIO VINCENTII

CLD IDC VII.

EORVM QVÆ IN HIS
Institutionum libris conti-
nentur catalogus.

- I.** Varias lectiones margini adiecimus.
- II.** Romuli, ac XII. Tab. leges, quæ iuris ciuilis sunt fontes.
- III.** Appendiculæ glossarū Accursij magna ex parte doctissimorum hominum ingeniis ac diligentia renouatæ : quarum index proprius est constitutus.
- IIII.** Cornelij Vibulani Casus (vt vocant) siue Thematata, reiectus antiquis velut barbaris, & inutilibus.
- V.** Syluestri Aldobrandini Florentini Annotationes in singulos paragraphos.
- VI.** Accesserunt præter Æmil. Ferreti, Fr. Duareni, Franc. Balduini & aliorum annotatiunculas, Franc. Hot. Sil. doctissimi & eloquentissimi viri, notæ. Earum verò indicium marginale est : N.A. Quarum insuper peculiaris etiam index extat.

IURIS CIVILIS

studiosis Salutem P.

COGITANTI mihi iuris civilis Institutiones excudere, duæ res curæ in primis fuerunt: primum, ut eas (quo ad eius facere possem) emendatas imprimerem: deinde, ut vetustate & elegantia characterum, lectorum oculos oblectarem: eaque ratione lectionis tedium, si quando ullum oboriretur, subleuarem. Hac ego in utraque re quantum elaborârim, dicendum necessario videtur. At Institutionum quidem castigatio, (quo nomine tum ipsius Iustiniani leges, tum Accursij glossæ, tum Appendicula quedam glossarum vulgo intelliguntur) quoniam ad hæc tria pertinet, triplicem à nobis diligentiam desideravit. Primum in ipso contextu: cum autem nos & cum Pandectis Florentinis, quæ ex parte ad illas pertinebat, & cum libro manuscripto Germani Colladonij Iurisconsulti doctissimi aliisque multis exemplaribus antiquis comparatum, mendis quamplurimis adhibito doctorum hominum iudicio ita repurgare conati sumus, ut nostrum studium facile doctissimo cuique probatum iri confidamus. In Accursii verò glossis hoc præstitimus, ut illæ tum ab erratis Typographorum vindicarentur, tum ab aliorum quorundam scholiis, quæ nunc ferè pro Accursianis numerabantur, distinctæ ac sepositæ facile internoscerentur. Iam verò in accessuunculis quibusdam quæ de doctorum commentariis excerptæ, ad hoc volumen adiungi consueverunt, huiusmodi nostra diligentia perspicietur. Quoniam verò earum complures partim ab instituto alienas, partim insulas ac ridiculas, hac præsertim ætate summorum ingeniorum feracissima iudicari intelligebamus: harum ita partem aliquam refecavimus, ut earum

tamen in locū ex *Vlpiani Institutionibus*, itemq³ ex *Emil. Ferreti. F. Duareni. F. Balduini, Eg. Baronis. F. Hotomani, aliorumq³ Iurisconsultorum recentiorum commentarijs*, notas quasda, easq³ insignes ac memorabiles subijceremus: quarum notarum, ex eo quem preposuerimus, indice perfacile ratio constabit. Et quoniam ad antiquitatis cognitionem, quæ præsertim cum hoc studio coniuncta sit, adolescentes nonnunquam alliciendi sunt. Romuli primi Romanorū Regis leges, itemq³ Duodecim Tabularum fragmenta, quæ quidē extant, huius in libri aditu, & tanquam vestibulo præponēda curauimus. Porro casus antiquos (ut vocāt) tanquam barbaros, & à Latini sermonis elegantia planè abhorrentes, visum est expungere. Verū eam iacturam (si modo iactura dicenda est) haud exigua utilitate pensauimus, suffectis in eorū locum *Cor. Vibulani*, tum *Latinis*, tum doctis adiectisq³ in singulos paragraphos *Aldobradini* viri longè doctissimi adnotatiunculis, nequaquam poenitendis. Adhuc quantum studij, diligentiaq³ in hisce *Institutionum* libris emendandis, ornandis, illustrandisq³ posuerimus, satis demonstratū esse arbitramur. Quibus in rebus si discipline huius amantium studijs satis à nobis factum videbitur, haud sanè unquā vel sumptuum, vel laborum, quos eorum causa hoc in opere consumpsimus, nos quidem, si Dei voluntas feret, poenitebit. Valete, & studiorum vestrorum cursum ad religionis nostræ cultum, Deiq³ timorem, quod initium sapientiæ est, tanquam ad Cynosuram (ut dici solet) dirigite. IV. Id. Decemb.

M. DC VI.

IUSTINIANI IMPERATORIS VITA.

IUSTINIANVS humili & obscuro genere ortus est. Is à quo adoptatus est, Iustinus, ipsius auunculus, primùm suū, deinde boum custos fuit. Sed posteaquā militare cœpit, propter insignem corporis firmitatem, animiq; virtutē, & rei studiū militaris, ordinū ductor est creatus: tandēmq; corruptis largitione militibus, Imperator factus. Ab eo Anicius Iustinianus, de quo scribere ingressi sumus, Salonæ natus (quæ vrbs Dalmatiæ, postea, vt ipse idem Nou. 131. testatur, Iustinianæa noua nominata est) Consul est cum Valerio creatus: ad extremū etiā adoptatus, inque imperij societate, quæ menses quatuor fuit, adscitus. A.D. Cal. April. anno à Christo nato DXXVII. Ex quo quidē error intelligitur eorū, qui Iustinianū, à Iustino producto nomine, ex vetere adoptadi cōsuetudine appellatū tradunt, quum & tanto antè hoc nomine vteretur, & consuetudo veterū in producendis adoptatorū cognominibus nequaquā huic Iustiniani nominis productioni conueniat. Auunculo, quo cū menses quatuor imperium administrarat, A.D. K. Augusti mortuo, solus imperiū, cuius tum Byzantijs sedes erat, administrare cœpit, quum annum ageret ætatis quartum & quadragesimum. Qua in administratione duorū vsus egregia summorū virorū opera fuisse traditur: militiæ, Bellisarij: domi, Triboniani, natione Paphylj, quorū utroq; dicendū necessariò videtur. Nam Bellisarius quidem homo rei militaris scientia clarus, Persas, qui Mesopotamiæ ac Syriæ bellum intulerant, multis præliis fusos fugatosque, suos in fines repulit,

IVSTIN. IMPER. VITA.

omnēmq; Orientē, Tigrim vltra, Euphratēmq; quietum pacatūmq; reddidit. Vandalos qui Africā annos XCV. occupārant, eóq; cuncta imperij ornamenta, capta Roma, sublata trāstulerāt, variis cladibus belliq; offensionibus affectos, trium mensium spatio deuicit: Libyāmq; & Carthaginē, capto eorū rege Gelimere, atque in triumphū, quē ei Iustinianus ex populi Rom. cōsuetudine magnificentissimū apparauit, ducto, sub Imperatoris sui ditionem potestatemq; subiunxit. Siciliam posthāc, Italiāmq; vniuersam, quarū vtrāque Gothi, gens bello ferocissima, multos iā annos occupārant, intra annos quinque, factis cōpluribus praeliis recuperauit: eorūmq; regem Vitigidem, magni animi egregiæq; virtutis virū, bello captū, ad Imperatorem suū, ipsius cum opibus thesaurisq; omnibus abduxit. quo tēpore mirā eius promissi quod Iustiniano discedens dederat, fidem constantiāmq; seruauit. Quum enim Gothi suis necdū magnopere accisis rebus, semel atque iterū regnū illi lubentes ac volentes detulissent: quōd Iustiniano iusiurandum dederat, sese illo viuo nunquā Imperatoris Regisve nomen recepturū, constanter summa fide vtens recusauit. Annis autem post paucis, quum iidem Gothi rege Totila duce, viro ad bella gerenda planē nato, Italiā ducibus qui Bellisario successerant, eripuissent: bellū quod cum, Medis interea gerebat relinquere, inque Italiam redire coactus est. Vfus est aliō præterea Iustinianus egregio belli duce, eunucho tamē, vt fertur: cui Narseti nomē fuit. Is Bellisario ad Medorum bellū reuocato, Italico bello præfectus, Gothos compluribus praeliis fractos, eorum rege Totila interfecto, quum annus eius ageretur belli decimus octauus, ad internecionem redactos, celeritate mirabili planē deleuit. Cuius rei argu-
mento

IVSTIN. IMPER. VITA.

mento etiam nunc vetus inscriptio est, in ponte Salar-
rio prope ab vrbe Roma inuēta, quam subscribemus.

IMPERANTE. DN. PISSIMO AC TRIUM-
PHALI SEMPER IVSTINIANO PP. AVG.
AN. XXXIX. NARSES VIR GLORIOSIS-
SIMVS EX PRÆPOSITO SACRI PALA-
TII. EXCONSVL ATQVE PATRICIVS.
POST VICTORIAM GOTHICAM IPSIS
ET EORVM LEGIBVS CELERITATE MI-
RABILI CONFLICTV PVBLICO SVPE-
RATIS ATQVE PROSTRATIS, LIBER-
TATE VRBIS ROMÆ AC TOTIVS ITA-
LIÆ RESTITVTA, PONTEM VIAE SA-
LARIAE VSQVE AD AQVAM, A NEFAN-
DISSIMO TOTILA TYRANNO DESTRV-
CTVM, PVRGATO FLYMINIS ALVEO, IN
MELIOREM STATVM QVAM QVONDAM
FVERAT, RENOVAVIT.

Ita multis maximisq; rebus vbique terrarū præcla-
rè gestis, Iustiniani imperiū propagatū ac nobilitatum
fuit. Quarum tamen in rerum non dico præfuisse, sed
tantū interfuisse illum, vel minima, nusquā reperio.
quin contrā, dum per vniuersum ferè terrarū orbem
Bellisarij signa magna & illustri cū gloria inferrētur,
Byzantij consedissee perpetuò Iustinianū, ab omnibus
memoratur. Nam inertiae sanè illius nō paruum illud
argumentum fuit, q̄ quum orta illa in ciuitate inter
Prasinos & Venetos (qui contrariarū partium colores
atq; insignia fuere) seditio fuisset, in arcē se ipse cum
vxore mulierculisq; nōnullis celeriter abdidit, ibiq;
dum ciuitas tumultu intestino tanquā aliquo incēdio
inflammata conflagraret, magistratúsq; per vrbs vias

interficeretur, delitescens, suamque ignaviam tenebrarum ac parietum custodiis tegens, Triboniano Quaestori suo, de quo antea commemoravimus itemque Iohanni Praefecto, quorum ille virorum opera, consilio industriaque usus perpetuo fuerat, ad eadem a populo quaesitis, magistratum abrogare coactus est. quo tempore quum actum de ipsius imperio, nullaque consternatis ignavia Imperatoris militum animis, sed ad illius tempestatis iniri posse ratio videretur, praeclearam orationem Theodora ipsius vxor habuisse dicitur, militesque pristinam ad virtutem ac fortitudinem excitando saepenumero praedicasse, honeste dimicando mori esse satius, quam turpiter fugiendo vivere. qua quidem oratione sic excitati milites fuere, ut Bellisario Mandoque ducibus, Hippatiu & Pompeium seditionis principes, quique iam Imperij insignia occuparent, tum praelio in vrbe facto ceperint: tum civibus amplius triginta millibus eo praelio ipsa in vrbe interfectis, postero die in carcere securi percussos necarint. Adhuc quae res essent Iustiniano Imperatore bello gestae memoratu dignae, strictim commemoravimus. Nunc pacis ad studia quod attinet, quapropter ille in ore sermonemque hominum versatur, differendum videtur. Erant inde usque ab Romuli regno Populi Rom. leges scriptae coplures: quas ad leges Iurisperitorum ita copiosi, itaque vberes erant scripti commentarii, ut cum ipsorum responsis coniuncti facile ad librorum duomillia, versuum autem tricies centena millia conficerent. Qua ex multitudine, copiaque immensa necessario illud acciderat, ut cum permulti ex iis libri noti perpauca essent, tum eorum in iudiciis usus esset omnino nullus. Artis sane huius ea videtur esse natura, ut causarum infinita perpetuaque varietate scribendi materiam suppetante, si hominibus scribendi licentia permittatur, ea neque

neque modū, neque finē habitura esse videatur. Itaq; longo ante Iustinianum tempore, cōmentariorum ac scriptiōnū quædā quasi eluuiō ius ciuile occuparat, vt cum Iulius Cæsar, tum alij nonnulli post eum Imperatores de hac disciplina cōstituenda, certisq; finibus circūscribenda, sep̄enumerō cogitarint. Verū quod illi & multo paucioribus in libris, & illa ætate ingeniosissimorum hominum feracissima, quia opus post homines natos difficillimū maximēq; arduū videbatur, attingere ausi non erant: id Iustinianus & longē pluribus in libris, & omniū bonarū in artium interitu ac sæculo infœlicissimo, Triboniani vnus suasu atq; impulsu aggressus est: quo ille insigni ac peraudaci facinore vetus fortasse verbū comprobauit: Ex imperitia audaciā, ex doctrina atque peritia dubitationem diffidentiāq; gigni. Fuisse traditur Tribonianus ingenio peracri versutōque, & magnæ apud Imperatorem suū auctoritatis. Honores assequutus apud eum maximos (Consul enim & Quæstor, quem Paredrum Græci nomināt, & Magister & officiorum fuit) sic eos administrauit, vt homo auarus, nulla fide, nulla iustitia, ius quotidie nouum variūq; constitueret. Ei, qui auctor huiusce consilij fuerat, Princeps totius curam negotij nō modō cōmisit, verumetiam permisit: quapropter constitutiones primū Imperatorū tribus in libris dispersas, quos Gregorianū, Hermogenianum, & Theodosianū appellabant, adhibito delectu vnum in librū coaceruauit, quem Codicem constitutionū Latine inscripsit. Id autem anno Imperij sui secundo, Decio C^os. Indict. 7. confectum fuisse Iustinianus in ea constitutione testatur, quæ est de Iustiniano codice cōfirmando, ad Menam Præfectū prætorio XVI. Kal. Maias data, anno DXXIX. Anno insequēti, Lam-

padio & Oreste C^os. Tribonianus Græcis hominibus sedecim, qui cum Iurisprudētiæ laude præter cæteros florebant, Imperatoris mādatu ad laboris societatem adscitis, veterū Iuriscōsultorū scripta vniuersa in Principis palatiū deportata pertractare, negotiūque capessere instituit: vt ex Imperaris constitutione de vetere iure enucleādo ad Tribonianum scripta, & XIII. Kal. Ian. data, intelligitur, quūque annū iam in hoc opere cōficiendo tertium elaborarent, ac iam iamque ad exitum perducturi essent, ecce aliud ab eodem Imperatore mandatū: vt quum essent elementa quædā huius disciplinæ antiquis ab Iuriscōsultis tradita, ex iis elementis Triboniano, Theophilo ac Dorotheo sociis atque adiutoribus adhibitis, Institutiones exprimeret: cui mandato quum ab ipso studiosè obtemperatum esset, eodē ipso anno XI. Kal. Decemb. Iustiniano 3. C^os. anno à Christo D. XXXIII. Iuris ciuilis Institutiones libr. 4. expositæ in lucem conspectūq; hominum peruenerūt, paucisque itē pōst diebus, hoc est XVII. Kal. Ian. quinquaginta Digestorum seu Pandectarum nominibus inscripti libri: in quibus Iuriscōsultorum scripta omnia, qua commodum illis sedecim viris visum erat, circuncisa atq; amputata ita in arctū angustūque contracta erāt, vt ex librorum duūm millium numero, quinquaginta tantū, ex versuum tricies centenis millibus, centum quinquaginta millia dūtaxat redierint. Ita Tribonianus negotiū hoc, quod mira confidentia, illis præsertim vtens sociis & administris (quorū nemo, quantum sanè Latinæ quædam illorum epistolæ nobis præbent existimandi copiam, vel Latinis literis eruditus, vel vlla magna ingenij laude præditus fuit) hoc inquam negotiū, quod ita confidenter aggressus erat, sanè celeriter ac perbreui

breui admodum tempore confecit, nam triennij duntaxat spatium hoc in tanto tamq; arduo difficilique opere consumptum esse, Imperator ipse non vno loco testatur. Hac nimirum ratione cum duodecim Tabularum, aliæque leges innumerabiles, tum edicta Prætorum perpetua, & in vtraque præclari Iurisconsultorum commentarij, eorum denique responsa innumera, utpote quibus esset nulla relicta in iudiciis auctoritas, ab hominibus Græculis contempta atque abiecta, facile perbreui spatio interciderunt. Anno vertente, qui à Christo nato quingentesimus trigessimus quintus numerabatur, Imperij verò Iustiniani octauus, quo anno quartū idem Iustinianus cum Paulino Consulatum gerebat, quòd eiusdem Imperatoris complures extarent variis de rebus constitutiones, in his eæ quæ quinquaginta Decisiones vulgò nominantur, post superiorem illam Codicis editionem promulgatæ, idem Tribonianus sociis quatuor laboris adhibitis, Imperatoris mandatu Codicem illū quem diximus constitutionum reconcinnandum suscepit: partim vt posteriores constitutiones illum in librum referrentur, partim vt quæ ex superioribus mutatæ atque abrogatæ fuissent, eodem ex libro tollerentur. qua de re constitutio Imperatoris extat, De emendatione Codicis & secunda eius editione, inscripta, & XVI. Kal. Decemb. data. Itaque tres postea Iustiniani imperio legum libri vulgò habiti fuere: Pædectarum, Institutionum, & Codicis constitutionum, qui nunc præcisè Codex nominatur. quibus ad extremū quartus earum quæ postea per omne Iustiniani imperium scriptæ sunt, adiectus fuit: quas modò Nouellas, modò Authentica vulgò nominamus. Atque hæc quidem quæ ad Iustiniani multo maximum ac memorabile

bile in libris Iuriscōsultorum circuncidendis facinus attinebant, quantum ex ipsius scriptis intelligere potuimus, demonstrata sunt. Vxorem idem Imperator habuit Theodorā nomine, animo magno mulierem: cuius de virtute superius cōmemorauimus. Eam ille maximis quibusque de rebus in consilium plurimum adhibebat, quod ipse idem quibusdam in suis cōstitutionibus Nouellis profitetur. videturq; ipsius auctoritate ac suasu inductus, multa quæ populi Romani legibus minùs ad mulierū gratiam accōmodatè cōstituta erāt, correxisse, eiq; sexui omnibus in iuris ciuilibus partibus maiorem in modum gratificatus esse. In iureiurando quod iis deferebatur, qui Reipub. procuracionem aliquam inibant, hoc præscriptum erat, vt Theodoræ Imperatoris coniugi ac potentiae obsequium, fidem, conscientiamque suam probarent. Duxisse illam traditur anno imperij sui secundo, habuisseque in matrimonio annos vnū & viginti tres menses. Religionem Christianam piè sanctèque coluit, si quidem errantium opinionum quibus tum Ecclesia Christiana, tanquam tempestatibus quibusdam agitabatur, vindicem se acerrimum, inimicissimūque præbuit. nam & Porphyrij & Eutychetis, Nestoriique impias & sceleratas opiniones repudiavit, ac religionis nostræ de triplici in Deo persona sententiam integerrimè constantissimèque defendit. Postremò quæ in Concilio Niceno eadem de religione cōuenerant, arctissimè retinuit. Imperauit ann. XXXVIII. M. VII. D. X. vixit circiter octoginta quatuor: mentisque errore multo antè affectus, Iustino ex filia nepote Imperatore designato, vita est defunctus.

CARMINA RV-
bricarum primi libri In-
stitutionum, quæ sunt
numero viginti sex.

Iustitia, ius nature, personarum, sub-
sunt.

Ingenue debent libertini sociare.
Non omnis dominus servos sic li-
berat, ut vult. (tus.

Fuscia lex, iuris alieni, patria vir-
Nubet, adoptavit, soluet, tutela,
dabitur.

Agnatos, capitis, patronos, atque
parentes.

Est fides tutor, est Attilianus, &
author.

Finit curator, teneatur satisfacere
tutor.

De iustitia & iure. De iure natu-
rali, gentium, & civili. De iure per-
sonarum. De ingenuis. De liberti-
nis. Quibus ex cau. ma. non licet.
De lege Fuscia Caninia tol. De iis
qui sui vel alieni iur. sunt. De patria
potest. De nuptiis. De adoptionib.
Quibus modis ius pat. pa. sol. De
tutelis. Qui testamento tutores dari
possunt. De legitima agnatorum
tutela. De capitis demi. De legiti.
patrono. tut. De legiti. parentum
tute. De fiduciaria tutela. De Att.
tutore, & eo qui ex lege Iulia &
Titia dabatur. De auctori. tuto.
Quib. mod. tut. finitur. De curato-
ribus. De satisfactione tutorum vel
cura. De excusa. tut. vel curat. De
suspectis tutoribus vel curatorib.

Rubricæ secundi sunt
viginti quinque.

Res, corpus, servit, usufructus sit
& usus.

Est usufructuarius, est donans, est alie-
nans.

Quæro, testari, miles, permittere
non vult.

Ex hæres, hic instituit, hic substi-
tuendo.

Infirmat, vel inofficit, hæres qua-
lia, legat.

Hinc adimit, falcet, committit,
singula, Codex.

De rerum diuisione, & acquiren-
do ipsarum dominio. De rebus cor-
poralibus & incorporalibus. De
servit. rust. præd. & vrb. De usufr.
De usu & habitatione. De usufruc-
tionibus, & longi temp. præscript.
De donationibus. Quibus alienare
licet, vel non. Per quas personas
nobis acquiritur. De testamentis
ordinandis. De militari testam. Qui-
bus non est permitt. facere testa. De
exheredatione liberorum. De hæ-
redibus instituendis. De vulgari
substitu. De pupil. substitu. Quibus
mod. test. infirmantur. De inoff. te-
stam. De hære. qualit. & diff. de le-
gatis. De ademptione legato. De
lege Falcid. De fideicommissariis
hæred. & ad senatusconsultum Tre-
bel. De singulis rebus per fidei-
commissum relictis. De codicillis.

Rubricæ tertij sunt
triginta.

Fert, intestatus, agnatis: Tertyl. &
Orfic.

Cognatis, gradibus, servus, libertus
inherent,

Signo libertos, possessus, & arrego
querens.

Post addicta bona, successio dupla
recessit.

Obligo re, verbis, duo cum servis
stipulantur.

Diuidit,

Rubricæ Digesti veteris.

*Diuidit, est & inutilis, atque fide-
iubet omni.*

*Litera, consensus, emit & locati,
hinc sociabit.*

*Et post mandatum, quasi cōtraho,
quarito, tollo.*

De hæreditatibus, quæ ab inte-
sta. deferuntur. De legit. agna. suc-
cessione. De senatusconsulto Ter-
tilyiano. De senatusconsulto Orfi-
ciano. De successione cognatorū.
De gradibus cognationum. De ser-
nili cognatione. De successione li-
bertorum. De assignatione liber-
torum. De bonor. possessionibus.
De acquisitione per arrogationē.
De eo, cui libertatis causa bona
addicuntur. De successione, quæ
fiebant per bono. venditiones, &
ex senatusconsulto Claudia. subla-
tis. De obligationibus. Quibus
modis re cōtrahitur obligatio. De
verb. oblig. De duobus reis stipu-
landi, & promittendi. De stipula-
tione seruorum. De diuisione sti-
pulationum. De inutilibus stipu-
lationibus. De fideiussoribus. De litera-
rum obligationibus. De obligatio.
ex consensu. De emptione & ven-
ditione. De locatione & condu-
ctione. De societate. De mandato.
De obligationib. quæ quasi ex cō-
tractu nascuntur. Per quas perso-
nas nobis obligatio acquiritur.
Quibus modis tollitur oblig.

Rubricæ quarti sunt oñodecim.

*Delictum rapit, Aquilijs, iniuria
subsit.*

*Et quasi delinquens ago, vel gero
noxia, pauper.*

*Per quos, satisfido, perpet. & ex-
cipiens replicabo.*

*Sunt interdicta, cum pœnis, offi-
ciòque.*

*Publica iudicia reperis in fine lo-
cata.*

De obligationibus, quæ ex de-
lictis nascuntur. De vi bonor. rapt.
De lege Aquil. De iniurijs. De
obligationibus, quæ ex quasi de-
lictis nascuntur. De actionibus. Quod
cum eo, qui in aliena est potestate
negotium gestum esse dicitur. De
noxalibus actionibus. Si quadru-
pes paup. fecisse dicatur. De iis, per
quos agere possumus. De satisfac-
tionibus. De perpetuis & tempo-
ralibus actionibus, & quæ ad hæ-
redes trāseunt. De exceptionibus.
De replicationibus. De interdictis.
De pœna temerè liti. De officio
iud. De publicis iudicijs.

*Finis Titulorum Institutionum,
qui sunt numero nona-
ginta nouem.*

**DIGESTI VETE-
ris c l v. Rubricæ con-
tinentur l x v. carmini-
bus sequētibus, eo tex-
tis artificio, vt præter
principale intentū, ali-
quid sententiæ videan-
tur habere, quorum de-
clarationem subiunxi-
mus.**

Ex primo primi libri.

*Ius, & origo patent, leges quoque
parte priori.*

*Constituit, status, ac alienus, ado-
ptat, & est res.*

*Datq; senatores, consul, pratorius,
urbis.*

*Sunt quaestor, prator, vigilum præ-
fectus, habendi.*

Officium

Rubricæ Digesti veteris.

Officium pariter proconsulis utile
noscas.

Vult his Augusti, praeses, vel Ca-
saris addi.

*Censor Alexandri, ius mandat, &
affidet inde.*

De iustitia & iure. De origine
iuris ciuilibus, & om. magistr. & suc-
cessionibus Iurisprudentium. De le-
gibus & senatusconsultis. & long. con-
suetudine. De constitutionibus
principum. De statu hominum. De iis qui sui
vel alieni iuris sunt. De adoptioni-
bus, emancipationibus & aliis mo-
dis quibus patrum potestas soluitur. De
rerum diuisione & qualitate. De
senatoribus. De officio consulis. De
officio praefecti praetoris. De officio praefe-
cti urbis. De officio quaestoris. De offi-
cio praetoris. De officio praefecti
vigilum. De officio proconsulis. & lega-
ti. De officio praefecti Augustalis. De
officio praesidis. De officio procurato-
ris Caesaris, & rationalis. De officio
iuridici Alexandriae. De officio eius,
cui mandata est iurisdictio. De of-
ficio assessorum.

Secundi libri Rubricæ.

*Est iurisdictio, statuens in parte
secunda.*

*Si quis ius dicēs, vocat in ius, non
ierit tunc.*

*Iussit lex, ut eant, qui sunt in iura
vocati.*

Eximat hos nemo, leges quos satisfacere cogunt.

*Si noxalis agat, per quem fit, cau-
tio sisti.*

Feriat, edendo, pactum, si transigat
vllus.

De iurisdictione omnium iudicum. Quod quisque iuris in alium statuerit, ipse eodem iure utatur. Si quis ius dicenti non obtemper.

De in ius vocan. Si quis in ius vo-
catus non ierit, siue quis eum vo-
cauerit, quem ex edicto nō debuit.
In ius vocati, vt eant, vel satis aut
cautum dent. Ne quis eum, qui in
ius vocatur, vi eximat. Qui satis-
dare cog. vel iuramento promit-
tant, vel suæ committatur promif-
sioni. Si ex noxa causa agatur,
quemadmodum caueatur. De eo
per quem factum erit, quo minus
quis iudicio sistat. Si quis cautio-
nibus iudicio sistendi causa fact.
non obtemperauerit. De feriis &
diat. & diuersis temporibus ear-
um: & ex quibus causis feriæ non
impediuntur. De edēdo. De pactis.
De transactionibus.

Tertij libri Rubricæ

Postulat, infamat, procurat nomine terna.

Gesta negotia sunt his, atque calumnia iuncta.

De postulando. De iis, qui notantur infamia. De procuratoribus & defensoribus. Quod cuiusque vniuersitatis nomine: vel contra eam agetur. De negotiis gestis. De calumniatoribus.

Quarti libri Rubricæ

*Restituit quarta, metus, & dolus,
& minor hinc sunt.*

*Diminuit, maior alienat, & arbi-
ter hic est.*

*Nauta, caupones, stabularius ab-
dita reddant.*

De in integrum restituit. Quod
metus causa gestum erit. De dolo
malo. De minoribus vigintiquin-
que annis. De capitis deminur.
Ex quibus causis maiores viginti-
quinque annis in integrum resti-
tuantur. De alienatione mutandi
iudicij causa facta. De receptis
arbi

Rubricæ Digesti veteris.

arbitriis: & qui arbitriū recipiunt, vt sententiam dicant. Nautæ cautiones, stabu. vt recepta restituant.

perlinere negetur. De operis seruatorū. De vsu, & habitatione, Vsfu- fructuarius quemadmodū caueat.

Quinti libri Rubricæ.

Iudicijs quinta ex hares quaritur, petit hares.

Si pars haredis, sic possessoria poscat.

Iungas haredem fideicommissa petentem.

De iudicijs, & vbi quis agere vel conueniri debeat. De inofficioso testamento. De petitione haredit. Si pars hared. pet. De possessoria hareditatis petitione. De fideicommissaria hareditatis petitione.

Sexti libri Rubricæ.

Vendicat & sexta, tractās de Publiciana.

Vestigalis ager, aut emphyteuticus est hic.

De rei vindicatione. De Publiciana in rem actione. Si ager vestigalis, vel emphyteuticius petatur.

Septimi libri Rubricæ.

Dans vsumfructum pars septima, crescere, sedit.

Amittatur, res quæ consumenda petatur.

Dat seruus operas, habitatio, si cauet utens.

De vsumfructu, & quemadmodum quis vtatur fruatur. De vsumfructu accrescendo. Quando dies vsumfructus legati cedat. Quibus modis vsumfructus, vel vsus amittatur. De vsumfructu earum rerum, quæ vsu consumuntur, vel minuuntur. Si vsumfructus petatur vel ad alium

Octauu libri Rubricæ.

Vtere seruitijs octaua parte locatis.

Pradia dant vrbes & rus communia multis.

Ni mihi seruitium bene vendico, perdere possum.

De seruitutibus. De seruitutibus vrbanoꝝ prædiorum. De seruitutibus rusticorum prædiorum. Communia prædiorum tam vrbanoꝝ, quàm rusticorum. Si seruitus vëdicetur, vel ad alium pertinere negetur. Quemadmodum seruitutes amittantur.

Noni libri Rubricæ.

Quadrupedem non dabit, Aquiliam quoque legem.

Effundunt multi, noxalis vt actio detur.

Si quadrupes pauperiem fecisse dicatur. Ad legem Aquiliam. De iis, qui deiecerunt, vel effuderunt. De noxalibus.

Decimi libri Rubricæ.

In decima fines regis, ac eriscere poscis.

Diuisit tandem communibus exhibeamus.

Finium regundorum. Familix eriscundæ. Comuni diuidundo. Ad exhibendum.

Vndecimi libri Rubricæ.

Vndecima iudex interrogat itur ad ipsum.

Servos corrumpūt, fugitinos, alea, mensor.

Fune

*Funera cum sumptu, debes inferre
sepulchro.*

De interrogationibus in iure faciendis, & interrog. act. De quibus rebus ad eundem iudicem eatur. De seruo corrupto. De seruis fugiti. De alex lusu, & aleatorib. Si menfor. falsum. mod. dixit. De religio. & sumpti. fune. De mortuo interendo, & sepulchro ædificando.

**Duodecimi libri
Rubricæ.**

*Res credit, iurans in litem pars
duodena.*

*Cōdice ob causam, cui turpis causa
superfir.*

*Ac indebita si sint, condices sine
causa.*

De rebus creditis, & si certum petatur. De iureiurando, siue voluntario siue necessario, siue iudiciali. De in litem iurand. De conditione causa data causa non secuta. De conditione ob turpem, vel iniustam causam. De conditione indebiti. De conditione sine causa.

**Tredecimi libri
Rubricæ.**

Tredecimam furti, & legis conditione tangit.

Tritica dant loca certa, statuta pecunia si sit.

Cōmoda, cum reliquis dabit actio pignoris ampla.

De conditione furtiva. De conditione ex lege. De condit. triticaria. De eo, quod certo loco dari oportet. De constituta pecunia. Commodati, vel contra. De pignoratitia actione, vel contra.

**Decimiquarti libri
Rubricæ.**

Exercet, iactum bisseptima, & inflictor hic est:

Actio, qua tribuit, patet ac aliena potestas.

Ne dentur natis, Macedonia lex vetat, ara.

De exercitoria actione. Ad legem Rhodiam de iactu. De institoria actione. De tributoria actione. Quod cum eo, qui in potestate aliena est, negotium gestum esse dicetur. Ad senatusconsultum Macedonianum.

**Decimiquinti libri
Rubricæ.**

In decimaquinta adscribo peculium, & annum.

Post de in rem verso, quod iussu iungere fas est.

De peculio. Quando de peculio actio annalis est. De in rem verso. Quod iussu.

**Decimifexti libri
Rubricæ.**

In sextadecima mulier lege Velleianum.

Compensare vetant leges, si depositum sit.

Ad senatusconsultum Velleianum. De compensationibus. Depositum, vel e contra.

**Decimiseptimi libri
Rubricæ.**

Septima post decimam mandatam pro socio dat.

Mandati, vel contra. Pro socio.

Rubrica Digesti veteris.

Decimioctavi libri Rubrica.

*Octauadecima tibi vendo, diem
adijciendo.*

*Committens, haeres vendit, rescin-
do periculum.*

*His exportandos debet adiungere
seruos.*

De contrahenda emptione & ven-
ditione: & de pactis inter empto-
rem & venditorem: & quæ res ven-
nere possint. De in diem additio-
ne. De lege commissoria. De here-
ditate, vel actione vendita. De re-
scindenda venditione: & quando
liceat ab emptione discedere. De
periculo, & commodo rei venditæ.
De seruis exportandis: vel si man-
cipium ita venierit, vt manumit-
tatur, vel econtra.

Deciminoni libri Rubrica.

nona, lo-
addito

*Emptum post decimam nona, lo-
cat, æstimat actor.*

*Res permutatas, præscriptis addito
verbis.*

De actionibus empti, & venditi.
Locati, & conducti. De æstimato-
ria actione. De rerum permutatio-
ne. De præscriptis verbis, & in fa-
ctum actionibus.

Vigefimi libri Rubrica.

*Pignora pars vicena tibi dabit ac
hypothecas.*

*Post pignus tacitum, sunt quæ res,
qui potiores.*

*Distrahitur pignus, tandem quo-
que soluitur illud.*

De pignoribus, & hypothecis:
& qualiter ea contrahantur: & de

pactis eorum. In quibus causis pi-
gnus, vel hypotheca tacite con-
trahatur. Quæ res pignori, vel hy-
potheca obligari possunt. Qui po-
tiores in pignore vel hypotheca
habeantur, & de iis, qui in priorum
creditorum locum succedunt. De
distractione pignorum, vel hypo-
thecarum. Quibus modis pignus,
vel hypotheca soluitur.

Vigefimi primi libri Rubrica.

*Edictum adilis tractat vigesima
prima.*

*Euincam, si res, quæ venditur, ex-
cipiatur.*

De ædilitio edicto, & redhibito-
ria, & quanto minoris actione. De
euictionibus, & duplici stipulatione.
De exceptione rei venditæ & tra-
ditæ.

Vigefimi secundi libri Rubrica.

*Vsuras, fœnissque probat vicena
secunda.*

*Instituit, testes simul ignorantia
duplex.*

De usuris, & fruct. & causis, &
omnibus accessionibus, & mora,
De nautico fœ. De probatio. &
præsum. De fide instrumento. &
amissione eorum. De testibus. De
iuris, & facti ignorantia.

Vigefimi tertij libri Rubrica.

*De sponsalibus, & ritu docet ante
suprema.*

*Ius, pactum, fundus dotalis iungi-
tur istis.*

De sponsalibus. De ritu nupt.
De iure dot. De pactis dotalibus.
De fundo dotali.

Vigefi

Rubricæ Digesti veteris.

Vigefimi quarti libri Rubricæ.

*Ultima coniugibus donat, diuortia
tangens.*

*De donationibus inter virum &
uxorem. De diuortiis & repudiis.*

*Finis titulorum Digesti
veteris.*

IN FORTIATI cy. rubricæ versibus.

**XLVI. anno-
tantur.**

*Quando coniugio dos est repetenda
soluta.*

*Soluta matrimonio quemadmo-
dum dos petatur.*

**Terminat hæc rubrica
vigefimum quartum li-
brum Digesti Veteris.**

Primi libri Rubricæ.

*Impensas dotis, res amotas dabo
prima.*

*Agnosco ventrem, ventris quoque
nomine mitto.*

*Nomine, si ventris mulier, de con-
cubinis sit.*

*De impensis in rebus dotalibus
factis. De actione rerum amotarum.
De liberis agnoscendis & alendis
à parentibus. De ventre inspicien-
do, custodiendoque parvulo. Si ven-
tris nomine muliere in possessio-
nem missa, eadem possessio dolo
malo ad alium translata esse dica-
tur. Si mulier ventris nomine in
possessione calumnie causa esse di-
catur. De concubinis.*

Secundi libri Rubricæ.

*Dat tibi tutelas, etiam testando
secunda.*

*De confirmando, de legitimis, dare
possunt.*

*Tutores videas hic qui petat, at-
que ministret.*

*Author, & ex facto, de susceptis
sociabunt.*

*De tutelis. De testamentaria
tutela. De confirmando tutore,
vel curatore. De legitimis tuto-
ribus. De tutoribus, vel curatoribus,
datis ab his, qui ius dandi ha-
bent. Qui petant tutores vel cu-
ratores: & ubi petantur. De ad-
ministratione & periculo tutorum
vel curatorum. De auctoritate &
consensu tutorum vel curatorum.
Quando ex facto tutoris, vel curato-
ris minores agere, vel conveniri
possunt. De suspecto tutor, & curator.*

Tertij libri Rubricæ.

*Excusat terna pars, educat, & ra-
tiones.*

*Vtile, pro tutore gerit, falsus quo-
que, mandat.*

*Atque magistratus tenet, & de
rebus eorum.*

*Iura dari suadent curatorem fu-
rioso.*

*De excusationibus tutorum, &
temporibus earum. Vbi pupillus
educari debeat, vel morari: & de
alimentis præstandis. De tutelis, &
rationibus distrahendis. De con-
traria, & utili actione tutelæ. De
eo, qui pro tutore, vel curatore ne-
gotia gessit. Quod falso tutore au-
thore gestum esse dicetur. De fide-
iussoribus & mandatoribus tuto-
rum vel curatorum. De magistrati-
bus conveniendis, vel hæredibus
eorum. De rebus eorum, qui sub*

Rubricæ Infortiati.

tutela vel cura sunt, sine decreto non alienādis vel supponendis. De curatoribus furioso & prodigo, vel aliis extra minores dandis.

Quarti libri Rubricæ.

In quarta, testator, posthumus, irrita delet,

Hæredes statuo, vulgares substituendo.

Conditio, instituit, & post delibero iure.

De testamentis, & qui testamēta facere possunt. De liberis, & posthumis hæredibus instituendis, vel exhæredandis. De iniusto rupto & irrito factō testamento. De iis, quæ in testamento delentur, inducuntur, & inscribuntur. De hæredibus instituendis. De vulgari, & pupillari substitutione. De conditionibus institutionum. De iure deliberandi.

Quinti libri Rubricæ.

Testatur miles in quinta, acquirit & hæres.

Monstrat aperire, quis omittens Syllanianum.

Si quis testari prohibet, ius Codicis addat.

De militari testamento. De acquirenda, vel amittenda hereditate. Quemadmodum testamenta aperiuntur, inspiciantur, & describuntur. Si ex omnia causa testamenti, ab intestato, vel alio modo possideat hereditatem. De senatusconsulto Syllaniano & Claudiano. Si quis aliquem testari prohibuerit: vel coegerit. De iure codicillorum.

Sexti libri Rubricæ.

Sextus dat primo legata notanda libellus.

De legatis, & fideicommissis primo.

Septimi libri Rubricæ.

Septimus inde liber tractat legata secundo.

De legatis, & fideicommissis secundo.

Octavi libri Rubricæ.

Ter quoque legata notat octavus liber ipsa.

De legatis, & fideicommissis tertio.

Noni libri Rubricæ.

Annua nona tenet, vsumfructum quoque legat,

Servitus, & dos hic legantur, & optio, vinum.

Instructus fundus, sunt & legata peculi.

Additur his legata rubris penus, atque supellex.

De annuis, & mensuris legatis, & fideicommissis. De usu, & usufructu, & redditu, & habitatione, & operis per legatum, vel fideicommissum relictis. De servitute. De dote prælegata. De optione legata. De vino, tritico, & oleo legato. De fundo instructo, vel instrumento legato. De peculio legato. De suppellectile legata.

Decimi libri Rubricæ.

In decima parte legas alimenta, vel aurum.

Liberat, ac adimit, dubijs, qua nomine pæne.

Norma Catonis habet, pro nō scriptis, quibus aufert.

De alimentis, & cibariis legatis. De auro, & argento mundo, orna

Rubricæ Infortiati.

ornamentis, vnguentis, vestibus
vel vestimentis & statuis legatis.
De liberatione legata. De adimen-
dis, vel transferendis legatis. De
rebus dubiis. De iis, quæ pœnæ
nomine relinquuntur. De regula
Catoniana. De iis, quæ pro non
scriptis habentur. De his quibus,
vt indignis hærediaufferuntur.

Undecimi libri Ru- bricæ.

*Conditio undecimæ monstratur:
lex quoque falcans,*

*Si cui plus fuerit legatum, quàm
licitum sit.*

De conditionibus & demonstra-
tionibus, & causis, & modis eorū,
quæ in testamentis scribuntur. Ad
legem Falcidiā. Si cui plus, quàm
per legem Falcidiam licuerit, le-
gatum esse dicatur.

Duodecimi libri Rubricæ.

*Est trebellius, atq; dies cedit duo-
dena.*

*Vt pro legatis caueat, legatāque
soluet.*

Ad Senatusconsultum Trebel-
lianum, quando dies legatorū, vel
fideicommissorum cedat. Vt lega-
torum seu fideicommissorum ser-
uandorum causa caueatur. Vt in
possessionem legatorum, vel fidei-
commissorum seruandorum causa
esse liceat.

Tredecimi libri Ru- bricæ.

*Terna post decimam est possessio
parte bonorum.*

*Si tabula extabunt, mutus bona
possit infans.*

*Præteritis contra tabulas possessio
datur,*

*Legatum præstans, bona, dotem
conscio, veteri,*

*De coniungendis, edictum Carbo
notauit.*

*Vult bona possessor tabulas retine-
re secundum,*

*Quando parens laxat, ex milite,
iura patroni.*

*Obsequium nati debent præstare
parenti.*

De bonorum possessionibus. Si
tabula testamenti extabunt. De
bonorum possessione furioso, in-
fanti, muto, surdo, cæco, compe-
tenti. De bonorum possessione cō-
tra tabulas. De legatis præstandis
contra tabulas bonorum possessio-
ne petita. De collatione bonorū.
De collatione dotis. De ventre in
possessionem mittendo, & curato-
re eius. De cōiungendis cum emā-
cipato liberis eorū. De Carbonia-
nō edicto. De bonorum possessio-
ne secundum tabulas. Si a paren-
te quis manumissus sit. De bono-
rum possessione ex testamento mi-
litis. De iure patronatus. De obse-
quiis à liberis, & libertis, parenti-
bus & patronis præstandis.

Decimiquarti libri Rubricæ.

*Libertorum sunt opera, & boni
parte suprema,*

*Urbis libertos, assignat, fraude pa-
troni,*

*Si nulla extabunt tabula, datur,
undeq; liber,*

*Legitimus cognatus, adhuc succē-
do, gradusque.*

*Vnde vir ac uxor, miles, non cōti-
petit omni,*

Rubricæ Digesti noui.

*Lex dat, & ordo, suis, addatur
Tertillianum.*

De operis libertorum. De bonis, libertorum. De libertis vniuersitatum. De assignandis libertis. Si quid in fraudem patroni factum sit. Si tabulæ testamenti nullæ extabunt. Vnde liberi. Vnde legitimi. Vnde cognati. De successorio edicto. De gradibus affinitatis & cognationis, & nominibus eorum. Vnde vir & vxor. De veteranorum, & militum successione. Quibus non competit bonorum possessio. Vt ex legibus senatûsveconsultis bonorum possessio detur. Quis ordo in bonorum possessione seruetur. De suis & legitimis hæredibus. Ad senatûsconsultum Tertillianum & Orphicianum.

*Finiunt carmina, titulos omnes
Infortiati ingeniosa serie
comprehendentia.*

LXXI
æ. verē
dantur

DIGESTI NOVI
CLXXIIII. Rubricæ. versibus. l. v. i. elucidantur.

Primi libri Rubricæ.

Prima nouum dat opus pars, infectum quoque damnum.

Hinc artetur aqua pluuialis, de publicanis,

Donatis, causa mortis donatio subfit.

De operis noui nuntiatione. De damno infecto, & de fuggrudis & protest. De aqua pluua arcēda. De publicanis & vectigalibus & commissis. De donationibus. De

mortis causa donationibus & capionibus.

Secundi libri Rubricæ.

Parte manumissi sunt, & vindicta secunda,

Vrbica, mancipia, per testamenta relaxas,

Per lege commissas, libertates, & ademptas.

Vnde statu liber, veniens, non liberat, aurum.

Natali, causa, non proclamare licebit.

Ingenuus, defunctus erit, collusio tecta.

De manumissionibus. De manumissis vindicta. De manumissionibus, quæ seruis ad vniuersitatem pertinentibus imponuntur. De manumissis testamento. De fideicommissariis libertatibus. De ademptione libertatis. De statuliberis. Qui sine manumissione ad libertatem perueniunt. Qui & à quibus manumissi liberi non fiunt. De iure aureorum annulorum. De natalibus restituendis. De liberali causa. Quibus ad libertatem proclamare nō licet. Si libertus ingenuus esse dicatur. Ne de statu defunctorum post quinquennium quærat. De collusione detegenda.

Tertii libri Rubricæ.

Tertia res quarit, possessa, vsucapiendo.

Soluit, mens, hæres tribuit, donata, relicta.

His pro legato, pro dote, suo superaddes.

De acquirendo rerum dominio. De acquirenda, vel amittenda possessione. De vsucapionibus seu
vsur

Rubricæ Digesti noui.

usurpationibus. Pro soluto. Pro emptore. Pro hered. Pro dona. Pro derelicto. Pro legato. Pro dote. Pro suo.

Quarti libri Rubricæ.

*Iudicat & quarta, confessis, cedit, eatur,
Iudex est auctor, cum priuilegia credit,
Separo, curator, in fraudem facta resoluo.*

De re iudicata. De confessis. De cessione bonorum. Quibus ex causis in possessionem eatur. De bonis auctoritate iudicum possidentis. De priuilegiis creditorum. De separationibus. De curatore bonis dando. Quæ in fraudem creditorum facta sunt, ut restituantur.

Quinti libri Rubricæ.

*Interdicta, bona, legataque quinta notabit,
Ne vis de tabulis, sacer, & loca, publicus hic sunt,
Post fruitur, reficit, fluminibus, prior aras,
Nauigat, & ripa, de vi sic possideatis,
Estque superficies, iter actus, quotidiana.
Istis de iuris addas, de fonte, cloacis,
Quod vi, clamve, remitto, precaria caditur arbor,
Glans, & liber homo satus exhibeatur, utrobi.
Cum de migrando, iungatur Saluia dictum.*

De interdictis, seu extraordinariis actionibus, quæ pro his competunt, Quorū bonorum. Quorum

legatorū. Ne vis fiat ei, qui in possessionem missus est. De tabulis exhibendis. Ne quid in loco sacro fiat. De locis & itineribus publicis. Ne quid in loco publico, vel itinere fiat. De loco publico fruendo. De via publica, & itinere publico reficiendo. De fluminibus: & ne quid in flumine publico ripave eius fiat, quo peius nauigetur. Ne quid in flumine publico ripave eius fiat, quo aliter aqua fluat quam priore æstate fluxit. Ut in flumine publico nauigare liceat. De ripa munienda. De vi, & vi armata. Vti possidetis. De superficiebus. De itinere actuique priuato. De aqua quotidiana & æstiuæ. De riuis. De fonte. De cloacis. Quod vi, aut clam. De remissionibus. De precario. De arboribus cadendis. De glande legenda. De libero homine exhibendo. De liberis exhiben. vel deducen. Vtrobi. De migrando. De Saluiano interdicto.

Sexti libri Rubricæ.

*Excipio sexta: res iudicio, tempora scribens.
Sunt dolus, & iurās, lites, ac actio iuncta.*

De exceptionibus seu præscriptionibus & præiudiciis. De exceptione rei iudicæ. De diuersis & temporalibus præscriptionibus: & de accessionibus possessionū. De doli mali, & metus exceptione. Quartū rerū actio non datur. De litigiosis. De actionibus, & obligationibus.

Septimi libri Rubricæ.

Septima verba, duo tradit seruo stipulanti.

De verborum obligationibus. De duobus reis constituendis stipulandi, & promittendi. De stipulatione seruorum.

Rubricæ Digesti noui.

Octauī libri Rubricæ.

Parte fideiussor patet octaua, non soluo.

Acceptat, Prætor, saluam, solui, ratam haberi.

De fideiussoribus, & mandatoribus. De nouationibus, & delegationibus. De solutionibus & liber. De acceptilationibus. De prætoriiis stipulationibus. Rem pupilli vel adolescentis saluam fore. Iudicatum solui. Rem ratam haberi, ratihabitione.

Noni libri Rubricæ.

Delictum, furtum, tignum pars nona tenebit,

Liber erit, caupo, si furta familia fecit.

Furtim casa, rapis bona tunc incendio, libellos,

Criminibus violat, & cōcutiunt, abigei,

Dum præuaricor, atque receptor balnea frangis,

Expilat hæredes, quos crimine stello fallit,

Terminis, illicita collegia dat popularis.

De priuatis delictis. De furtis. De tigno iuncto. Si quis testamento liber esse iussus fuerit, & post mortem domini ante aditam hæreditatem subripuisse, aut corripuisse quid dicatur. Furti aduersus nautas caupones, stabularios. Si familia furtum fecisse dicatur. Arborum furtim cæsarum. Vi bonorum raptorum. De incendio, ruina, naufragio. De iniuriis & famosis libellis. De extraordinariis criminibus. De sepulchro violato. De concussionibus. De abigeis. De præuaricatoribus. De receptato-

ribus. De furibus balneariis. De effractoribus & expilatoribus. De crimine expilatæ hereditatis. De crimine stellionatus. De termino moto. De collegiis & corporibus illicitis. De popularibus actionibus.

Decimi libri Rubricæ.

Publica iudicia decima sunt parte notata,

Accusans, custos, est maiestatis amator,

Punit adulteriū, vis publica, priuataque, sica,

Pompeia, de falsis, lex Iulia de repetundis.

Carior annona fiet, si sacra peculor.

Ambitus, admittit plagiaria Turpilianum.

Sape requiro eos, quos questio, pœnæque mulctant.

Damnabo, mortem, deportatis, dabo passos.

His punitorum coniungo cadauera tandem.

De publicis iudiciis. De accusationibus, & inscriptionibus. De custodia, & exhibitione reorum. Ad legem Iuliam maiestatis. Ad legem Iuliam de adulteriis coercendis & stupro. Ad legem Iuliam de vi publica. Ad legem Iuliam de vi priuata. Ad legem Corneliam de sicariis. Ad legem Pōpeiam de parricidiis. Ad legem Corneliam de falsis: & senatusconsulto Liboniano. Ad legem Iuliam repetundarum. Ad legem Iuliam, de annona. Ad legem Iuliam peculatus: & de sacrilegiis, & de residuis. Ad legem Iuliam de ambitu. Ad legem Flauiam de Plagiariis. Ad Senatusconsultum Turpilianum, & de

Rubricæ Codicis.

de abolitionibus criminum. De requirendis reis, & absontibus dānandis. De quæstionibus. De pœnis. De bonis damnatorum. De bonis eorum, qui ante sententiam mortem sibi consciuerunt. De interditiis, & relegatis, & deportatis. De sententiam passis, & restitutis. De cadaueribus punitorum.

Vndecimi libri Rubricæ.

Vndecima appellat, quod non licet, est, quis, & à quo.

Quando, suscipiam, dimittam, nihilq; nouabo,

Rescindit causa tutor, prouincia cogit,

Mors interueniat, de fisci iure, reuersis,

Militat in castris quæri bona, de veteranis.

De appellationibus & relatio. A quibus appe. non licet. Quis & à quo appelletur. Quando appellandum sit, & intra quæ tempora. De appellatio. recipiendis vel non. De libellis dimisso. Nihil nouari appellatio. interposita. Quæ sententiæ sine appellatio rescind. An per alium causæ appella. agn. possint. Si tutor, vel curator, vel magistratus creatus appellauerit. Eum qui appellauerit in prouincia defendi. Apud eum à quo appellatur, aliam causam agere compellendum. Si pendente appella. mors interueniat. De iure fisci. De captiuis & postlimi. reuersis. De re militari. De castrensi peculio. De priuilegiis veteran.

Duodecimi libri Rubricæ.

Municipales, estq; decurio parte suprema,

Albis, muneribus, vaco, ius immane tenendo

Legatus, ciuis, decernit, opus popolare,

Nundina, pollicita, varias dat cognitiones,

Sunt proxenetæ cauti, de censibus aucti,

Significata subit verborum, regula iuris.

Ad municipalem: & de incolis. De decurionibus & eorū filiis. De albo scribendo. De muneribus, & honor. De vacatione & excusatione munerum. De iure immunitatis. De legationibus. De administratione rerum ad ciui. perti. De decretis ab ordine faciendis. De operibus publi. De nundinis. De pollicitationibus. De variis, & extraordinaria. cognit. De proxenetis. De censibus. De verborum & rerum significatio. De regulis iuris.

Finis titulorum ff. Noui.

CODICIS IVSTI.

Rubricæ fermè omnes nouem subiectis versibus comprehenduntur.

Primi libri Rubricæ.

Pars prior officia, leges, & sacra docebit.

Officia. De officio præfecti prætoris. Ori. Officio præfecti. Afric. Officio præfecti. vrb. Officio magistri militum. Officio Quæstoris. Offici. magistrati officiorum. Offici. comi. sacra. largitio. Officio comitis rerū priuatarum. Officio comi. sacri palati. Officio proconsulis. & legati. Officio comi. sacri. patrimonii. Officio comi. Orient. Officio præfecti. Augustæ. Officio vicarij. Officio prætoris.

Rubricæ Codicis.

Officio test. provincie. Offic. præfect. vigilum. Officio ciuiliū iudicium. Officio militarium iudic. Officio diuerso iudic. Officio eius qui vicem alicuius iudic. vel præsi. obtinet. Officio iudic. Alexand.

Leges. De legibus & constitu. princ. Manda. princ. Senatusconsult. Vetere iure enucleando. Iuris, & fact. ignor. &c. Nouo Cod. faciend. Iustinia. Cod. confir. De emend. Iust. Cod. &c.

Sacra De summa Trinit. & fide cathol. Sacrosanct. eccle. Episco. & cler. Episcopali audiētia. Ne sanct. baptisma iteretur. His iungantur illi, qui faciunt contra sacra, vt est titulus, De hæretic. & apostataris. Nemini licere sing. sal. Iud. &c. Ne Christianum manci. Paga. & sacrifici. Iis, qui ad eccles. confugiunt. Iis, qui in eccles. de Statuis & imaginibus. Iis, qui ad stat. confug.

Si quos titulos, & hic & in sequētibz omiserimus: illos pro tuo arbitrio sub quo voles verbo collocabis: aut alia (si manis) contextito carmina, quæ tibi huic rei aptiora videantur, neque nos qui tum breuitati, tum vtilitati studuimus, dente canino laceres.

Secundi libri Rubricæ.

Transigo. restituo. gero. postulo. parte secunda.

Transigo. De transactionibus. Patris. Et quia talia sunt, quandoque mediantibus arbitris: ideo de receptis arbitris, in fine libri ponitur, & de iureiur. propter calum. dando.

Restituo. De jñ integ. restit. Fidei. mino. Si tutor, vel curator internenerit. Si in cōmuni, eadēque causa in integrum restitutio postuletur. Si aduersus rem iudic. Si aduersus vend.

Aduersus dona. Si aduersus libera. Si aduersus transactio. Si aduersus solu. Si aduersus dotem. Si aduersus delict. Si aduersus vfuc. Si aduersus fiscum. Si aduersus credi. Si minor ab hæred. se absti. Si vt omiffam hæredi vel bonorum possessio. vel quid aliud acquirat. In quibus cau. resti. Qui & aduersus quos. Si minor se maio. dix. Si sapius integ. restit. Iis, qui veniam a. imp. Si ma. fact. Vbi, & apud quem cog. in integ. resti. ag. fit. Reputatio. quæ fit. Etiam per procur. causam rest. In integ. restit. postulat. Resti. mil. Vxor. mili. Tēpor. in integ. resti. Quibus ex causis maiores.

Gero. De negotiis gestis. Procurato. Iis quæ vi, metulve causa gesta sunt. Dolo malo. Edendo. In ius vocando.

Postulo. id est, aduoco. De postulan. Aduo. diuer. iudi. Aduoc. fisci. Errore aduo. Vt quæ defunt aduoc. Et quia postulare non possunt, qui infames sunt: ideo, Ex quibus cau. irrog. inf.

Tertii libri Rubricæ.

i. conqueritur. i. diuidit.

Tertia ius decens, queritur. seruit, petit, occat.

Ius decens. De iudiciis. Sportulis & sump. in diuersis iud. faciendis. & de executoribus litium. Peda. iud. Qui pro sua iurisdic. iudices dare, darive possunt. Ne quis in sua causa iud. Qui legi. perso. stan. in iud. ha. De nemo inui. agere. ordine iudiciorum. Litis contest. Plus peti. Dila. Feriis. Iurisdictione omnium iudicium. Quando Imperator inter pupil. vel vid. cognoscat, & ne exhibetur. Vbi de crimine agi oportet. Vbi de possessione agi oportet. Vbi fideicom. pe. oportet.

Rubricæ Codicis.

pe. oportet. Vbi conueniatur, qui certo loco dare promisit. Vbi in rem actio. Vbi de hæredit. agitur. Vbi de ratiociniis. Vbi causa statuta agi debeat. Vbi quis de curia. Vbi senator. vel clariss. In quibus causis militantes fori præscrip. vti non possunt. Vbi causæ fisc. Quando liceat vnicuique sine iudice se vindi.

Queritur. De inofficioso testamento. Inofficiosis donationibus. Inofficiosis dotibus.

Seruit. de seruitutibus, & aqua. Vusufructu, & habitatione, & ministerio seruorum.

Petit. De petitione hereditatis. Rei vendi.

Occat. Familiæ erciscundæ, id est, hæredit. diuidendæ. Comuni diuidendo. Communia vtriusque iudicij. Finium regundorum. Consortibus eiusdem litis.

Quarti libri Rubricæ.

Actio, contractus testes quarta reserantur.

Actio. De actionibus, & obligationibus. Vt actiones ab hærede & cõtra hæredem incipiant. Ne vxor pro marito conueniatur. Ne filius pro patre. An seruus ex suo fac. post manu. teneatur. Quando fiscus, vel prin. Hæ. vel actio. Ex delictis defunctorum. Constit. pec. Rebus cred. & iureiur. Si certum petatur. Suffrag. Prohibi. sequen. pecu. Conditione indebi. Conditione ob causam. Condi. ob turpem causam. Condi. furti. Condi. ex lege. Pignorat. actio. Instito. & exerci. Quod cum eo, qui in alien. po. Per quas personas nobis acquirit. Ad senatusconsultum Macedo. Ad senatusconf. Vellei. Non nume. pec. Compensatio. Hæ.

vel actio vend. Act. empt. & vend. Aedli. actio.

Contractus. De Cõmodato. Vsuris. Nautico fœnore. Deposit. Mandati. Si ser. extero se emiman. Pro socio. Contrahenda emptione & venditione. Quæ res vëdi non possunt. Quæ res exportari non debent. Eunuchus. Patribus, qui filios distrax. Rescindenda venditione. Quando liceat ab emptione discedere. Si propter publ. per. sita. Sine censu, vel reli. Pericu. & commod. rei venditæ. Si quis alteri vel sibi. Rebus alien. nõ alienan. Commun. rerum alie. Rem alienam gerent. Pactis inter emptorem, & vëditorem. Si seruus expor. vene. Si mancipium ita vaneat, ne prostituta. Si mancip. ita fuerit alien. vt manumit. Monopoliis. Nundinis, & mercator. Vëctigali. & commiss. Noua vëctigalia institui non posse. Commer. & mercat. Rerum permutatione. Locato. Iure emphyt.

Testes. De testibus, & aliis speciebus probationum, videlicet, De probatio. Fide instrumen. cui adheret titulus, Plus valere quod agitur.

Quinti libri Rubricæ.

Quinta dabit, nuptias, tutelarumque figuras.

Nuptias. De sponsalibus. Si rector provincie, vel ad eum pertinentes sponsalicias dederint arrhas. Donatione ante nupt. Nuptiis. Incestis, & Inutilibus nuptiis. Interdicto matrimonio inter pupil. & tutor. Si quacunque præd. potesta. Si nup. ex resc. pe. Secundis nuptiis. Si secundò nupserit mulier. Dotis promissi. Iure dotium. Rei vxoriæ actio. Pactis conuentis tam super dote, quam super donatione

Rubricæ Codicis.

tionē antē nuptias. Dote cauta nō
num. Donat. inter virum & vxor-
um. Repudiis. Solutō matrimo-
nio, quemadmod. dos petatur. Si
dos constan. matrimō. solut. fue-
rit. Ne fideiussor. vel mando. den-
tur. Rerum amotarum. Ne pro do-
te mulieris bona quondam mariti
addicantur. Fundo dotali. Diuor-
tio factō, apud quem liberi mo-
rari vel educari debe. Alend. liber.
Concubinis. Naturalib. liber. Tute-
larum. De testam. tutel. Confir. tu-
tor. Legi. tutel. Qui pe. tutor. Et
breuiter persequere vsq; ad finem
huiusce libri: & omnes ferme ti-
tulos huic verbo accommodatos
indicabis.

Sexti libri Rubricæ.

*Sexta libertos & testamenta no-
tabo.*

Libertos. De seruis fugitiuis, &
libertis. Furtis, & seruis corruptis.
Operis libertorum. Bonis libert.
Si in fraudem pat. à libertis alie-
natio facta sit. Obsequiis patrono
præstandis. Libertis & eorum li-
beris. Iure aureorum anulorum.

Testamenta. De testamento mi-
litis. Qui testam. facere possunt.
Testam. Hæred. institutio. & sub-
stitut. & restitut. sub condi. fact.
Impub. & aliis substitut. Necess.
fer. hæred. institut. Liber. præter.
Posthum. hæred. instituend. Iure
deliberand. Repudian. & abstinend.
hæred. Quemadmodum testamē-
ta aperiantur. Edict. diui Hadriani
tollend. Si quis aliquem testam.
prohibuerit. Iis quibus, vt indi-
gnis hæreditates auferuntur. Co-
dicillis. Legatis. Et quia in testa-
mentis quandoque verba ponun-
tur obscura: ideo est ibi titulus,
De verborum & rerum significat.
Si omissa sit causa testam. Iunge

hic materiam bonorū posses. aliōs-
que huius libri titulos pro arbitrio
accipias.

Septimi libri Rubricæ.

^a i. septima. ^b i. appellat, non
tertio.

*Hepta a manumittit, præscri-
bit, prouocat, haud ter b.*

Manumittit. De vindicta lib. &
apud consilium manumissione. Te-
stam. manumiss. Lege Fusia Cani-
nia tollenda. Fideicommiss. liber.
Dediti. liber. tollenda. Latina li-
bertate tollenda. Comuni seruo
manumisso. Seruo pignor. da. ma.
Seruis Reipub. manumit. Iis, qui à
non dominis manumittuntur. Qui
manumitti non possunt. Qui non
possunt ad libertatem peruenire.
Quibus ex causis serui pro præ. li-
ber. accipiunt. Ingenuis manumi.
Communia de manu. Liber. causa.
Affer. tollend. Quibus ad lib. pro-
cla. non licet. Ordine cognitio-
num. Collusione detegenda. Ne de
statu defunct. post quinquennium
quærat.

Præscribit. De longi temporis
præscriptio. Pecul. eius qui, liber.
meruit. Senatusconsultum Claud.
Nudo iure Quiritum. Vfuscapio-
ne pro empt. Vfuscapione pro do-
nat. Vfuscapione pro dote. Vfusca-
pione pro hærede. Communia de
vfucapion. Vfuscapione transfor.
Acquirenda, & retinenda posses.
Præscript. longi temporis. In qui-
bus causis cessat longi temporis
præscriptio. Quibus non obicitur
longi temporis præscriptio. Si ad-
uersus credito. Quadrien. præscri-
ptio. Ne rei do. vel tempo. vendi-
catio long. except. summo. Præscri-
ptione triginta vel quadraginta
annorum. Anna. exceptio. Alluuiō.
& paludi.

Prouo

Rubricæ Codicis.

Prouocat haud ter. Neliceat in vna, eadēque causa tertio prouocare. Appellatio Tempor. & repara. appella. Quando prouocare non est necesse. Quorum appellatio. non recipiuntur. Si pendente appellatione mors interue. Iis, qui propter metum iudicis non appel. Si vnus ex pluri. appellat. Si de moment. posses. fuerit appell. Et quia appellationes emittuntur à sententiis: ideo præsupponēdi sunt tituli de ipsis sententiis loquentes: & sunt hi, De sententia præfect. prætorio. Quomodo & quando iudex sententiam proferre debet. Sentent. ex periculo recitand. Sententiis, & interlocut. omnium iudicum. Sententia, quæ sine cert. quantitate prolata est. Sententiis, quæ pro eo quod interest profer. Si à nōa competentī iudic. iudicatum esse dicatur. Pœna iudicis, qui malè iudica. Sententiam rescindi non posse. Fructib. & litium expensis. Re iudicata. Executio rei iudicatæ. Usuris rei iudicatæ. Si plures vna sententia condemnati sunt. Quibus res iudicata non nocet. Comminatio. vel epi. Si ex falso instrumento. vel testimonio iudicatum sit. Paucos qui restant titulos, pro arbitrio applicabis.

Octauī libri Rubricæ.

Pignorat octaua, interdicat; dat, stipulatur.

Pignorat. De pign. & hypothec. In quibus causis pignus tacite contrahatur. Si aliena res pignori data sit. Quæ res pignori obligari possunt. Qui potiores in pignore habeantur. Iis, qui in priorum creditorum loco succedant. Si anti. cre. pign. vend. Si res communis pignori data sit. Prætorio pig. Si

in causa iudicati pignus captum sit. Si pignus pignori datum sit. Partu pigno. & omni causa. Remis. pig. Etiam ob chirographa pecu. pig. ten. pos. Distractio. pign. Debito. venditi. pignorum impedire non possunt. Si vendito. pign. agat. Luitio. pignor. Si vnus ex pluri. hære. Si pigno. conuen. Iure dominij impetran. Pact. pign. Creditorem euictio. pigno. nō deb. Et huiusmodi rubricæ concernunt ius quod quis habet in rebus. Ad damus per quādam similitudinem rubricas concernentes ius quod in personis habemus, vt sunt de Patria potestate. Adoptiones. Emancipationes libertorum Ingrati liberi. Postliminio reuerſi. Infan. expo. Inſir. pœn. cœlibat Iure liberorum.

Interdicat. De interdictis. Quorum bonorum. Quorū legatorum. Vnde vi. Si per vim, vel alio modo absent. perturbata sit pos. Vti possi. Tabul. exhiben. Lib. Preca. & Salujano interdicto. Aedifici. priuat. Noui operis nunciatio. Oper. publicis. Ratiocin. operum publicorum.

Dat. Pro donat. De donationibus. Donationi. quæ sub modo. Reuocand. donationib. Donationib. causa mortis.

Stipulatur. De contrahenda, & committenda stipulatione. Duobus reis stipulantibus, & promittentibus. Fideiussor. Nouatio. & dele. Solut. & liberat. Acceptila. Euictio. Si quid omissum sit, tu illud conformitate perspecta pro arbitrio ad aliquod supradictorum reducere potes.

Noni libri Rubricæ.

i. punit.

Vltima multiplici pars crimina lege flagellas.

Nonus

Rubricæ Codicis.

Nonus liber Codicis re vera crimina varia punit, incipiens per rubricam. De iis, qui accusare non possunt. Accusa. & inscriptio. Exhibend. & introd. reis. Custod. reorum. Istos & reliquos sequentes titulos per ordinem carmini superiori aptissimos iudicabis, nisi distorto traharis iudicio.

Rubricarum omnium colligationes, & continuationes ex Azonis Summa excerptæ, & hîc nunc primum impressæ, magnam lectoribus afferent eruditionem.

Et si nouem illa superius explicata, tibi forsitan prolixiora videntur: materiam ipsam totius Codicis quatuor suppositi versiculi

enodare poterunt, quos veterem castigantes impressionem, sic imprimendos curauimus.

Materia nouem librorum Codicis.

*Sacrat prima, secunda parat, Ius
tertia dicit.*

*Cōtrahit & quarta, nubere quinta
ta docet.*

*Testatur sexta, liberios septima
ponit.*

*Pignorat octaua, crimina nona
premit.*

FINIS TITVLORVM CODICIS.

INSTI

INSTITVTANE VOCANDA.

sint hæc iuris ciuilis elementa,
an Institutiones.

IT s i inter multos iamdiu obtinuerit Instituta vocari, hæc iuris prudentiæ elementa, quippe quum & Syponinus Instituta interdum decreta legum atque sanctiones dici affirmet, & ita Iustinianum opus suum Elementorum inscripserit (id quod & ipse alibi agnoscit Sabellicus) & in Pandectis Græcis legatur, τὰ ἰνστιτῦτα. Ἰνστιτῦτα, vt Budæus in Annotationibus suis annotauit: & Politianus in Epistolis testatur, Martianum Iuriscōsultum sedecim libros Institutorum conscripserit, & Vlpianum duos item Institutorum, Paulum quoque duos Institutorum, & ita alios non paucos. Nos tamen Laurentium Vallensem, atque alios humanitatis professores magis sequimur, qui Instituta magis interpretantur bonos mores, consilio & ratione sumptos, domesticamque disciplinam, quæ literis non mandantur, sed obseruantur communi opinione virorum bonorum, per quandam consuetudinem. Vnde & apud Valerium Maximum titulus est de institutis antiquis, quasi de moribus antiquis. Et Quintilianus: Nam is, inquit, quanquam triennium nutricibus dederit: tamen ab illis quoque formandam quàm optimis institutis mentem infantium iudicat. Cur autem ad literas non pertineat ætas, quæ ad mores iam pertinet? eandem rem appellans instituta & mores. Hæc Quintilia. Institutiones autem sunt præceptiones, quibus instituuntur & docentur homines, vt libri ab eodem Quintiliano inscripti,

inscripti, Institutiones oratoriæ, à Lactantio Institu-
tiones diuinæ, ab Aldo Institutiones grammaticæ,
& ita ab aliis multis authoribus, vt hinc scilicet hoc
opus Institutiones dici intelligas, quod præceptiones
ac documenta quædam seu elementa iuris præsertim
ciuilis contineat, quibus iam inde ab initio cupida le-
gum iuuentus imbuatur. Quorum & Politianus Mi-
scellaneorum cap. lxxxiiij. commemorat his verbis, In-
stitutiones hæ, quæ vocantur in iure ciuili, Iustiniani
principis nomine editæ: sed à Triboniano tamen do-
ctisque aliis viris compositæ: etiam Græcè scriptæ sub
eodem prorsus intellectu reperiuntur, nisi quod ritus
quidam, consuetudinésque Romanorum veteres vbe-
rius aliquando & latius in Græco ipso, quàm in Lati-
no Codice referuntur, vt peregrinis hominibus atq; à
Romanorum more consuetudinésque alienis res tota
penitus innotesceret. Hactenus ille. Quorum te
voluimus monitum humanissime Lector,
vt cum iurisprudencia, verborum
quoque peritiam tibi
adsciscas. Vale.

IN

IN NOMINE DOMINI.

Iste titulus diuiditur in quatuor partes. Primo ponitur inuocatio diuini nominis, per quam Deus veneratur: ibi. In nomine Domini. Secundo, ponitur descriptio Imperialis culminis proprii, & appellatiui, tanquam causa efficiens: ibi, Imperator Cæsar. Tertiò, ponitur cui præfatus liber dirigatur: ibi, Cupida legum iuuenturi. Quarto, po-

nitur quidam titulus particularis ad nigrum proximè sequens: ibi, Incipit Proœmium. Ange. Aret. Non continuatur iste titulus: quia continuatio debet fieri ad proxima. l. ij. ff. de stat. lib. unde, cum sit principium, nihil ante se habere potest, ad quod continetur. §. nos verò. in Proœmio. ff. & l. Proximus. de verb. signific. Christophorus Porcus.

¶ a Iesu Christi. Ex hoc nota quòd Christianus fuit, aliàs non posset imperare, id est, imperij iurisdictionem exercere: vt in auth. iustu. quod præsta. in princ. ibi, & communicator ecclesiæ. vbi dicitur, quòd quilibet administrator debet iurare se esse communicatorem sanctæ catholicæ ecclesiæ. Sic & aliàs incipit, vt C. de offic. Præf. Præt. Afri. l. in nomine Domini, & in authen. de armis. in prin. Ex hoc enim sequitur bonum initium, melius medium, & optimus finis, vt in auth. quomodo oportet. episc. §. j. versic. bene autem. & glo. j. in aut. de her. & Fal. in prin. col. j.

ADDITIO. Haloander, & quidam alij hoc sustulerunt sine causa, vt patet ex l. j. C. de offi. præf. Afri. & Græcis const. C. præfixis.

¶ b Cæsar, à Cæsare Augusto, qui regnabat tempore natiuitatis Christi, iuxta illud, * Exiit edictum à Cæsare Augusto, vt describeretur vniuersus orbis. i. vt quilibet æstimaret bona sua, & exinde quilibet imperator dictus est Cæsar, vel dicitur Cæsar, quia fuit cæsus de ventre matris suæ.

ADDITIO. Imò à C. Iulio Cæs. vt apu. xx. in princip.

¶ c Flauus, quia erat de familia Fla-

niorum: vel quia deuicit Flauios: vt dixi. ff. e. in princ. Alij habent Flauus: quia talis erat coloris. nam erat rubens. sed melior prima sententia.

ADDITIO. Imò, ex Flauiorum familia, vt ante ipsum Imp. Flauus Valerius, Anastasius, & M. Flauius Constans. Aemyl. Ferret. ¶ d Iustinianus, quia fuit filius Iustini: vt j. de dona. §. est & aliud & j. quib. nō est per. fa. testa. §. pen. Sed in decre. cōtrā dist. xvj. habeo librū, vbi dicitur qd fuit filius Constantini. Sed forte ibi loquitur de alio Iustiniano, quā hic. Vel dic quòd fuit filius Constantini, quia successit ei in regno. Vel dicitur à iustitia quam semper coluit, & subditis iniunxit colendam, vt C. de sum. Trinit. & fide catholic. l. j.

ADDITIO. Tuit Iustini adoptiuus filius. Anticus autē dictus est ab Antis deuictis, qd sūt populi Istri fluminis accolæ. Armilius Ferret. ex Procopio.

¶ Adde quòd fuit nepos ex sorore, si Egnatio credimus. Syl. Aldobran.

¶ e Alemannicus. hoc nomen & omnia sequentia nomina sunt ab euentu sibi imposita: vt putā, quia vicit Alemannos: & sic de aliis, vt in authen. de hare. & Fal. in prin. & hæc omnia sunt nomina prouinciarum, quas deuicit.

¶ f Pius. à pio Antonino: vt in auth. vt lib. de cate. §. hoc similiter vers. facimus autem. Accursius.

¶ g Felix. à virtute animi: vel felix, id est, prosper: quia omnia sibi ad votum succedebant.

¶ h Inclytus. à gestis magnificis. Acc.

¶ i Victor. in fugando hostes. Accur.

¶ k Triumphator. post victoriā, gloriosus enim erat ob magnifica gesta sua.

¶ l Semper Augustus. quia hulus debet esse propositi quilibet Imperator, vt augeat: licet hoc non semper faciat. sic in definitione matrimonij: vt i. de par. pote. in prin. licet interdum diuidatur: vt C. de rep. l. consensu sic in definitione iustitiæ: vt j. de iusti. & iur. in prin. secundum Ioannem.

¶ m Cupida legum iuuentuti. scilicet mitti suam gratiam, seu salutem, & hunc librum.

¶ Incipit. More rectè scribentiu pre-
mittit proœmiu, in quo reddit lecto-
re attentu, docilem & beneuolu. Atten-
tu, cum dicit, summis vigiliis. nam per
hoc, qd ipse vigilauit, reddit nos attē-
tos, vt vigilare

debeam⁹. nā ius
ciuile vigilati-
b⁹ scriptu est: vt
ff. quæ in frau-
cred. l. pupill⁹.
in fi. & 7. eo. pro-
xim. 5. ibi, sum-
maq. prouiden-
tia. Docile, cum
dicit, & cum sa-
cratissimas cōstitutiones antea confu-
sas, & c. vt 7. eo. 5. omnes. Docile enim
facit, qui sumā rei breuiter cōprehen-
dit, nā per hoc, qd ipse abbreviauit, po-
terunt à modò facilius edoceri. Bene-
uolum. i. bonæ voluntatis ad addiscen-
dum, ubi dicit, & quod priori tempo-
re. & ibi, summa itaque ope: vt 7. eo. 5.
cūque. in fi. & 5. summa itaque, & c.

IMPERATORIAM. Diuiditur
in tres partes principales totū hoc
proœmiu vsque ad finem: licet Io. de
Pla. diuidat in quinque. Nā primò po-
nit in quibus debet versari Imperator.
Secundò ponit qualiter Iustinianus il-
lud adimpleuit. Tertiò nos ad studium
exhortatur: ostendendo fructus, qui se-
quuntur ex assiduo studio. Secūda ibi,
in 5. Quorū. Tertia ibi, Summa itaq. Ite-
rū prima diuiditur in duas partes: qā
primò ponit dictū. Secundò ponit tres
casus. Secūda ibi, vt vtrūque. ANGE.

CASVS. Quidā iuuenis instabat co-
rā Imperatore, dicēs, Domine Impera-
tor, valde miror, & omnes etiā miran-
tur: vos estis miles, & quilibet Impe-
rator est miles: vt ff. de mil. test. l. j. vbi
Imperator alios milites appellat cō-
militiones. Ex quo ergo estis miles, ar-
mis debetis intēdere, & non legibus: &
tamen contrarium facitis, quia legibus
tātū intēditis. Fecisti enim fieri vnū
Codicē ex antiquis tribus Codicibus.
f. Hermogeniano, Theodos. & Gregor.
& ex aliis extranagant. cōstituit. Item,
fecistis cōpilari librū Digestorum, seu
Pandectarū ex antiquis voluminibus
desperatis. Itē præcepisti tribus Iuris
peritis, f. Triboniā, Theophi. & Doro.
vt librum instituit. cōponerent. Dicite
ergo mihi, quare hoc facitis: & quare
intēditis legibus tātū, & nō armis, cū
sitis miles: & sic armis debeatis intēde-

re: vt C. de iur. del. l. fin. circa prin. Ad
hoc respōdet benignè Imperator, assi-
gnans duo tēpora. f. tēpus belli, & tē-
pus pacis: & dicit, Fili mi, sic tibi re-
spondeo: Decēs est, vt quilibet Impera-

que tēpore Resp.
rectè gubernetur.

IMPERATO-
riā maiestatem^b
non solū armis de-
coratā^c, sed etiam
legib⁹ oportet^d es-

tor munitus sit
his Iuob⁹. sar-
mis & legibus:
& hoc ideo, qā
si his duobus est
munit⁹ Impera-
tor, vtrūque tē-
pus poterit re-
ctè gubernare,
& tēpus belli, &
tēpus pacis. Nā

tēpus belli gubernabit per arma & vsū
armorū: & sic efficietur victor, & triū-
phator. Tēpus autē pacis gubernabit p
legē, & vsum legis: & sic punit maleficia
delinquentium: & per hoc fiet reli-
giosissimus, & sanctissimus, maleficia
puniēdo: quia valde religiosum est &
sanctum punire maleficia: seu malefa-
ctores: & hoc vsque ibi, Quorum.

¶ b Imperatoriam maiestatem. i. impe-
ratorem qui est in maiestate: vt C. de
leg. & cons. l. digna. Similis est loquē-
di ornatu 7. quibus mo. ius pa. po. sol.
5. filius. ibi, Imperatoriā celsitudinem.
[Adde quod maiestas est decus. ampli-
tudo, & dignitas cuiusque: quam etiam
pro dea honoris, & reuerentiæ filia
prisci coluerunt. Syl.] Et nō. quod an-
tiphōrizat respondendo ad tacitam
quæstionem, hanc f. quare Impera-
tor non facit quod suum est. f. armis
intendere: cū milites magis arma
scire quā iura oporteat: vt C. de iu-
de. l. scimus. versic. arma. Ad quod re-
spondet, Imperatoriam maiestat.

¶ c Armis decoratam. Quæritur, qua-
re quod erat armorum, attribuit le-
gibus & econtrā? Respondetur, vt
ostenderet alterum alterius auxilio
semper egere: vt C. de Iustin. C. con-
fir. in prin. & ff. de rei vendi. l. qui re-
stituere. in prin. vel dic, proprie poni-
tur: nam arma sunt ad decorem, leges
sunt ad armandum. vnde dicitur: mi-
litāt nāque, & c. vt C. de aduo. diu. iu. l.
aduocati. Et leges dicuntur amare ho-
mines: vt C. ad l. Iuliam. de adult. l. cū
vir nubit. vel ideo posuit, vt euitetur
malus sonus verborum, f. cacophaton,
id est rumpis sonus.

¶ d Oportet. id est, opportunum est.

¶ Adde quod imò necesse est, vt C. de
Iustin. Cod. confir. in princ. exponun-
tur

ut autem hæc verba necessitatiua secundum subiectam materiam. Iason in l.j. ff. de iusti. & iur. Syl.

^a Armata. s. ad hanc utilitatem, quæ sequitur. Accurs.

^b Et bellorū.

& sic quo ad vsum armorum.

^c Et pacis. Sic quo ad vsum legum. Accurs.

^d Gubernari. Alterū legibus. s. tempus paci: alterum armis. s. tempus belli.

^e Et princeps. Imperator.

ADDITION

Dico, q. olim Ro. Imp. dicebatur princeps, ut patet ex Tacito l. j. Aemil. Fer.

^f In hostilibus. Qui sint hostes, dicitur. ff. de capt. & possi. reuer. l. hostes. & ff. de verb. sig. l. hostes.

^g Per legitimos tramites. i. leges quæ sunt via gradiendi: sicut tramites eundi, secundū Io. Bene dico calumniatores puniri per leges. nā in criminibus, siue ordinariis, siue extraordinariis, ad similitudinē supellicij puniuntur calumniatores: ut C. de ac. l. fi. & ff. ad Turpil. l. & in priuatis. vbi dicitur, Et in priuatis, & in extraordinariis criminibus, oēs caluniosi extra ordinē pro qualitate admitti plectuntur. Itē in ciuilibus modō pecuniaria pœna, modō sacramēto calūniæ, modō nota infamiae: ut j. de pœ. te. li. p. totū. & i. de ac. §. si quis agēs. & C. de plus per. l. vnic. & de iud. l. properādū. §. & si quidē. vbi puniuntur contumax in expensis. Vel dico, q. septē genera pœnarū vocat legitimos tramites, ut ff. de pœ. l. vi. in fi. & l. vij. & viij. vel dico, q. magistratus vocat tramites per quos iura redduntur. nam parū valēt iura esse in ciuitate, nisi essent, qui ea executioni mādarent, ut ff. de orig. iur. l. ij. §. post originē. qui puniunt in criminalibus, puniunt & in ciuilibus, in expensis, & in viatico, ut ff. de iud. l. eum quem. Vltima verior est. Accurs.

^h Calumniantium. Calumniator est, qui falsa crimina scienter intendit: ut ff. ad Turpil. l. j. in prin. & facit ad hoc ff. de iis, qui not. infam. l. athletas. §. calumniator. Quid autem sit præuaria-

tor, & tergiversator, dicitur in prædictis legibus. Accurs.

ADDITION. Hic, calumniantium capitur generaliter pro omnibus delinquentibus.

hostibus triūphator magnificus.

Quātis vigiliis quantisve sadoribus sese circa arma, & leges habuerit, ab ipso effectu probat.

Quorum vtranque viā cū summis vigiliis summaque prouidentia annuente Deo perfecimus.

res. l. j. ff. hoc ritul. & antistites iuris à Quintiliano, lib. ij. cap. j. Aemyl. Fer.

ⁱ Quorū, diuiditur in duas partes. Primò, dicit quod Imperator perfectē se habuit circa arma, & leges. Secūdō, hoc suū dictū probat ab effectu. Secunda ibi, & bellicos. Item secunda subdiuiditur in duas: nā primò exemplificat, qualiter se habuit circa arma. Secūdō circa iura. Secunda ibi, Omnes verò populi. Angel.

CASVS. Adhuc instabat iuuenis ante principē, & iterū quæsiuit, Domine Imperator, dixistis §. q. quilibet Imperator debet esse munit⁹ his duobus. s. armis, & legibus: & vos Domine Iustiniane, qualiter estis munitus his duobus? Resp. mistim, Certē sum vtrisque munit⁹. s. armis, & legibus. Nā circa arma pbē me habui: & circa leges diut⁹ vigilauī. & hoc vsque ibi, Et bellicos.

^k Quorum vtranque. Si ista debent esse in principe, tu Iustiniane, quid fecisti? Respon. quorum vtranque.

^l Cum summis vigiliis. i. Cū summo labore, quoad leges. nā ius ciuile vigilantibus, & non dormiētibus scriptum est. ut ff. quæ in frau. cre. l. pupil. in fi.

^m Prouidentia. s. quo ad arma. Et nota tres hominis status, memoriā præteritorum, scientiam præsentium, prouidentiam futurorum.

ⁿ In Annuente Deo. Deo gratias refert, cuius auxilio triumphum meruit obtinere: ut C. de offi. præf. præto.

A 2

^a Desi
in om-
nibus
Th.

^b ουνερ
2900 -
765.
T.

^c πολέ
μῳ.
T.

^d Expel-
lent.

^e publi-
ci.

^f Magi-
stratus
sunt tra-
mites
legiti-
mi.

Afric. l. j. in principio.

¶ Et bellicos. **CASVS.** Instabat ad-
huc iuuenis corā Iustiniano Impera-
tore, & dicebat: Dicite mihi sigillatim
qualiter circa arma & leges vos pbe
habuistis? Iustini-
an⁹ respondet,
dicens primò,
qualiter circa
arma se habuit.
Si vis scire qua-
liter circa arma
me habui, qua-
ras ab inimicis
meis, quos de-
nici, queras ab
omnib⁹ de pro-
uincia, quæ ap-
pellatur Africa:

Et bellicos^a quidē
sudores nostros Bar-
baricæ^b gētes sub
iuga nostra reda-
ctæ^c cognoscūt; &
tā Africa^d, quam
aliæ innumeræ p-
uinciæ post^e tanta
temporum spatia
nostris victoriis à

quia debes scire q^{uod} antiquissimo tēpo-
re illa prouincia, s. Africa, & aliæ innu-
merabiles prouinciæ erāt subiectæ im-
perio Romano: & Romani perdiderūt
illas prouinciās: & steterūt illæ puin-
ciæ lōgissimo tēpore extra iurisdictionem
Romanorū, s. per spatium cētum
quinque^a annorū: & tandem ego Iusti-
nianus mea probitate, valētia, & sapiē-
tia recuperaui eas, & subieci imperio
Romano. & hoc vsq. ibi. Omnes verò.

¶ a Et bellicos. Quod coniunctim di-
xerat utranque viam, &c. nunc diui-
dit. dicendo primò, qualiter se habuit
circa arma. Accur.

¶ b Barbaricæ. Barbari sunt, qui extra
Romanum imperium sunt, & maximè
hostes.

¶ c Redactæ. de nouo.

¶ d Tam Africa. sub qua multæ pro-
uinciæ continentur.
ADDITIO. Dic quòd sunt septem.
vt C. de offic. præf. præto. Afric. l. j.
Deo itaque auxiliante. Ang.

¶ e Prouinciæ. Sic construe: tā Africa
quàm aliæ numerosæ prouinciæ iterū
additæ, id est, adiunctæ diuioni Roma-
næ. i. iurisdictioni nostròque imperio
post tanta, &c. protestantur nostris vi-
ctoriis à caelesti numine præstitis. nam
istæ prouinciæ prius fuerāt de Roma-
no imperio: post deserunt & post cen-
tum quinque^a annos redierunt vt hici
& hoc innuit quando dicit, iterum, &
quando dicit, post tanta temporū spa-
tia, &c. vt C. de offic. præf. præto. A-
fric. l. j. Adde quòd iterum, aliquando
significat prima vice. cap. sua nobis.
de appellat. quandoque bis: vt hici. ali-
quando pluries. l. veluti. 3. hzc vox.

ff. de edend. Syluest. Ald.

¶ Omnes. **CASVS.** Quæfuit iuuenis
ab Imperatore: Domine Imperator,
dixistis, quo modo vos habuistis pro-
bè circa arma, nunc quæro, qualiter
vos habuistis

caelesti numine p-
stitis, iterū dirio-
ni Romanæ nostrò-
que additæ Impe-
rio protestantur.

¶ Omnes verò f
populi legibus, tā
à nobis promulga-
tis s^{ed} quàm compo-
sitis^h reguntur. Et

circa leges? Et
respon. Imper.
Fili mi, circa
leges me habui-
ta, vt quasi oēs
homines de mū-
do vtūtur legi-
bus aliorū Imp.
quas leges in
meli⁹ reforma-
ui. Ecce enim
erant olim tres
Codices, s. Her-

mogenianus, Theodosianus, & Grægo-
rianus, & aliæ constitutiones extraua-
gantes sparsim positæ, & leges prædi-
ctorum trium Codicum, & allarū con-
stitutionum extrauagantiū valde erant
cōfusa: sed ego Iustinianus ex illis tri-
bus Codicibus: & aliis extrauaganti-
bus constitutionibus feci fieri vnū Co-
dicem clarum & elucidatum. Secundo
loco, ego Iustinianus habui respectum
ad aliqua volumina desperata, & im-
mēsa, seu proluxa & infinita: & ex illis
voluminibus desperatis cōpilari feci
librum Digestorū, seu Pandectarum: &
quasi per medium profundum vadens,
iam per Dei gratiam adimpleui illud
opus Digestorum, seu Pandectarum: &
hoc vsque ibi, Cūque. Fran. de Aret.

¶ f Omnes verò. vsque huc dixit, qua-
liter bellicam curam habuit: nūc qua-
liter legalem. Accur.

ADDITIO. Non tamen Lōgobar-
di, qui Italiam Iustiniano ademerunt,
sed significat omnes, qui in orbe sunt
Romano. l. in orbe. ff. de stat. ho. Aemy-
lius Ferret.

¶ g Promulgatis. s. à nobis, i. de nouo
factis. Et est promulgare æquitate ru-
dem, & naturæ occultam iuris laqueis
innodare. Componere autem est diffi-
cile promulgata, in ordinem compen-
diose redigere, vt in componendo so-
cius fuerit, in promulgando solus.

ADDITIO. Promulgauit, quando
publicauit obseruandas, tam aliorum,
quàm suas. Composuit, quando spar-
sus in volumina diuersa in vnum cor-
pus redegit. E. B.

¶ h Compositis. scilicet ab aliis, quas
reformaui in melius. Vel dic com-
positis

positis à nobis: quasi diceret, compila-
tis à nobis: quasi simul positus à nobis.
quales sunt leges. ff. & C. & aliorum
Imperatorum. suas enim & promulga-
uit, & composuit.

a Confusas. s.
in tribus Co-
dicibus positas,
Grægoriano,
Theodosiano,
& Hermogenia-
no: vt C. de no.
Cod. fa. l. vnic.
in princ.

b Cōsonantiā.
s. in vnū Codi-
cem quem non
habemus: sed ex

eo factus est iste, quē habemus. Vel di-
cimus consonantiā, vt nulla possit
ibi contrarietas reperiri, nullāque su-
peruacua similitudo: vt C. de vet. iur.
enu. l. j. circa princ.

c Tunc nostram. id est, statim post
compositionem illius codicis fecimus
Digesta.

d Curam. Et sic ex paucis, & tenuio-
ribus releuati ad summam & plenissi-
mam iuris emendationem peruenire
properauimus: vt C. de veter. iure enu.
l. j. circa princ. Accurs.

e Ad immensa. Nā erant trecies cen-
tena millia versuum (id est legum, vel
ss. vel responsoꝝ) & duo millia libro-
rum, & alia multæ leges: vt C. de vet.
iur. enuc. l. ij. §. sed cum omnia. & in
proœmio Digestorum. §. & antea.

f Desperatum. scilicet à Constanti-
no. nam & Constantinus voluit hoc fa-
cere, sed non potuit.

g Profundum. Reperis enim omnium
legum tramitem, qui ab vrbe Roma
condita, & Romuleis descendit tem-
poribus, ita esse confusum, vt in infi-
nitum extenderetur, & nullius huma-
næ naturæ capacitate concluderetur.
C. de vet. iur. enu. l. j. in prin. Accurs.

h Cœlesti fauore. subaudi mediante.

i Adimpleuimus. Post Digesta ergo,
& post primam compositionem Co-
dicis, quem non habemus, factus fuit
hic liber: sed tamen ante composi-
tionem secundi Codicis, quem habemus:
vnde & quod hic dicitur, quandoque
per C. corripitur: & facit de anno vti-
li: qui obinet, secundum hunc librum,
in restitutione minorum, & maiorum:
vt l. de act. §. rursus. secus est per Co-
dicem in dictis restitutionibus: vt C.

de temp. in iste. restit. l. si. Item, in se-
cunda eius compositione facit men-
tionem Institutionum iam composita-
rum, vt C. de emend. iust. Co. & secun-
da eius editione. l. j. §. si. Accurs.

desperatum^f, qua-
si per mediū pro-
fundū eūtes, cœ-
lesti^h fauore iam
adimpleuimusⁱ.

**Institutiones à
quibus compo-
sitæ, vnde, &
quando legēdæ.**

Cūq. diuidē-
tur in duas par-
tes. Primò, po-
nit, qualiter mā-
dauit fieri hunc
librū. Secundò,
ponit causas,
per quas. Secū-
da ibi, vt liceat.
Angel.

CASVS. Quæ-
siuit iterum iu-
uenis ab Impe-

ratore: Domine Imperator, nōne ali-
ter adhuc vos habuistis circa leges? Et
respondet Imperator, Audi, fili mi, con-
dito Codice, & Digestorum volumine,
nolui adhuc quiescere: sed misi per
tres sapientes curia mea, s. per Tribu-
nianū, qui erat doctor legū, & digni-
tate quæstoria functus tunc positus.
Item misi per Thophilū & Dorotheū,
qui erant illustres viri, & antecessores
nostri: quia fortē fuerant cum præce-
dentibus Imperatoribus: qui tres viri
de tribus poterant commendari. Pri-
mò de solertia: quia valdē intenti, &
soliciti erant citra artem legalem. Se-
cundò de scientia: quia valdē erant sa-
pientes. Tertiò de fidelitate: quia præ-
cepta mea efficaciter suscipiebant: &
ad effectum fideliter perducebant, sicut
iam multoties vidi, & exemplo cogno-
ui, & cum fuerunt in præsentia mea,
ego rogauī eos, & præcepi eisdem, vt
mea auctoritate, & meis suasionibus
librū instit. id est, instituta compone-
rent, quod fecerūt. Et hic liber institu-
tionū fuit bonus triplici ratione. Pri-
mò fuit bonus ad hoc vt rudes scho-
lares, qui proponunt audire iura, cum
primis studeant in istis institutionibus
à me iust. compositis, non agant
studeant in antiquis Institutionibus,
quæ fabulas continent. Istæ enim in-
stitutiones viles sunt: quia nihil inu-
tile continent: & nihil perperam, id
est malè positum, vel iuri contrarium,
& nihil inusitatum: sed continent so-
lummodò ea, quæ sunt vtilia, & iuri
consonantia, & quotidie emergentia,
seu euenientia, & accidentia. Secun-
dò, bonum fuit hunc librum institu-
tionum componere: quia scholares

rudēs volētes studere in hīs institutionibus plus sciēt & addiscēt in vno anno, quā olim addiscebāt vsque ad quadrienniū: quādo ab antiquis Institutionibus suū studiū inchoabant. Tandem in fine huius partis quinte dirigit sermonem suū Imperator Iustī. iuuenib⁹, sine scholarib⁹ rudib⁹, occasione quorū istum librū Institutionū

nū fieri fecit, dicens, O iuuenes, principium legalis scientiæ habetis à me Iustiniano, s. librū Institutionū, & finem legalis scientiæ similiter à me habetis, s. Codicem, quem feci fieri ex tribus Codicibus, & aliis extraneis constitutionibus: quia primo anno studij leguntur Instituta, & vltimo anno studij legitur Codex, & ambo sunt libri Imperiales, seu Imperatoris, & à me Iustin. compositi. Et sic debetis, iuuenes, valde gaudere de tanto honore: quia principium & finem studij habetis à me Iustin. & hoc vsque ad s. igitur. Franc. de Aret.

No. q. quis plurib⁹ officiis cōpatibilibus fungi potest: & q. tria requirūtur ad implenda iniuncta, sciētia, diligentia, & fides. Itē, nota significatum verbi antecessor. Item, q. scientia, diligentia, & fides experientia comprobantur, & q. ex vnico actu nō dignoscuntur. Item q. institutiones sunt principia legum, & quod introducendum est quod cōferat animā, & corpori: & q. hęc sciētia habet principium, & finem. s. & quod pene in procem. ff. Item, condelegari alteri potest, dummodo id specialiter fiat. Syl. Aldobrandinus.

a Hoc. s. volumen Digestorū, & Cod.

b Deo propitio. i. Deo coadiuuante.

c Peractum est. i. completum.

d Triboniano. Hoc nomē, & sequentia sunt datui casus: & etiam dictio, conuocatis, construitur cum illo verbo inferius, mandauimus.

e Exquæstore. Pro suo simplici ponitur. s. quæstore. Not. q. tribus modis dicitur quæstor. Primo, ille, qui quærebat pecunias tributorū per mūdum, & seruabat. Secundo, ille, qui præerat capitalibus causis. Tertiō, qui stabat, vt legeret libros principales, qui cādidat⁹ principis dicebatur: & ita hoc ter-

tio modo accipitur hic, vt ff. de off. q. l. vn. in s. & de ori. i. l. ij. s. deinde cā arariū. vel dic secundū Io. q. iam fuit in illo officio, sed nūc nō est. Inde exquæstor. i. extra quæsturā positus. Vel

palatij nostri, nec non f. Theophilo, & Dorotheo viris illustribus, antecessoribus * h. nostris * (quorum

stura, qui cōsulatu funct⁹ est. qui Ciceronis ætate dicebatur, Quæstorij, & cōsulares. pat. ex l. j. & ij. C. de ve. iu. en.

Adde exquæstorem esse primum, seu principē quæstorum: in quo sensu verisimiliter capitur hoc in loco, non pro candidato, qui propriē quæstor simpliciter dicitur, non exquæstor, vt d. l. vnic. de off. quæst. Sylu. Ald.

f Nec non. not. quod duæ negationes faciunt vnā affirmationem: vt hic, & ff. de verb. sign. l. duobus.

ADDITIO. Tu dic hoc verū, si sint circa idē, neque resultet sēsus iuri cōtrari⁹, aliās sec⁹: vt in s. si vero. in auth. de iis, qui inge. ad ap. Itē plures negationes in numero pari affirmāt, in dispari negāt: nisi aliter constet de mente proferentis: secundū Io. Fa. & An. hic.

g Illustribus. Quatuor sunt ordines dignitatum. Maximi, vt superillustres. Magni, vt illustres. Medij, vt spectabiles. Minimi, vt clarif. quos specifica, vt in auth. de appell. s. j. ij. iij. & iij. & in auth. vt ab illustribus: & qui supra eam dignitatem sunt. Sunt & infimi, vt defensores ciuitatum, & magistratus municipales: & isti non habent merum imperium: sed superiores sic. Accurs.

ADDITIO. Vnde versus:

Illustris, primus: medius, spectabilis: imus,

Vt lex testatur, clarissimus esse probatur.

Et superillustres præponitur omnibus istis.

h Antecessoribus. scientia vel ætate: vel quia fuerant cum præcedentibus Imperatoribus.

ADDITIO. Antecessores, ab antecedendo: idque Græcorum more, qui ἰσχυρῶς, & πρὸς τὴν ἀρχήν, i. præceptores, & magistratos legum, vt scribit Suidas, à præeundo dicant, patet ex l. ij. C. de ve. iur. & multis locis. nam ille Constantinopoli, hic Beryti leges docuit. d. l. ij. & l. vnic. C. de emend. Cod.

i Quorum, hęc est interpositio vsque illuc,

dicat tertiō esse nomen dignitatis: vt ex cōsul. vt C. de adu. diu. iud. l. petitione. ibi, egredientē.

ADDITIO. Exquæstor, Excōsul, qui quæ-

* & ex consule.

* Auli. censorij hęc.

* nostris deest Theo.

illuc, conuocatis, &c. Et not. q. in tri-
b. cōmēdatur, qui sūt huic art. intēri.
Primō, in solertia. i. in cautela. vel in-
genij scientia: vt l. i. C. si ma. fa. alie fac.
sine decre. ra. hab. Dicitur autē solers

ā solū, qd est to-
tū, & ars, artie:
quasi totus ex
arte cōsistēs: vt
est doct. aduo-
cat. q. saepe pu-
blicis, ac priua-
tis in reb. lapsa
erigit sua indu-
stria, causā p. di-
tā restaurās, fa-
tigata reparās,
litib. multo tē-
pore pertractis
finē imponēs. &
quēadmodū mi-
les strenu. cly-
peis, & thoraci-
b. Rēpu. sic ad-
uocatus peritus
gloriosa voce,
& solertia pa-
triā, parētēsque
saluat, & prote-
git. C. de aduo.
diuer. iud. l. ad-
uocari. Itē in le-
gūmagistra sciē-
tia. Eligēdus est

enim talis magister, qui in se laudabilē
vitā probis moribus esse mōstrauerit,
& docēdi peritiā, faciēdi dicēdi inter-
pretandūque subtilitatē, & copiā disse-
rēdi se habere patefecerit: vt C. de pro-
fes. qui in vr. Con. l. vnic. lib. xij. Itē in
fidelitate. nam ex quo hactenus fideles
extiterunt, præsūmitur pro eis. ff. de re
mi. l. non omnes. §. ā barbaris. de prae-
teritis enim sumimus coniecturā ad fu-
tura. ff. de acc. l. si cui. §. iisdem. & quā-
doque occultam coniecturam sumi-
mus ad präteritum: vt C. ad leg. Iul.
de adulter. l. si ij, qui adulterij: vide
glos. in c. scribam. de præsump.

† a Ex multis rerum argumētis, id est,
ex multis rebus vel negotiis, quę sunt
argumenta. Accur.

† b Accepimus. i. recepimus. Accur.

† c Mandauimus. i. praecepimus.

† d Suasionibus. in bonā partem acci-
pe, alias in malā accipitur: vt ff. de ser.
cor. l. j. §. persuadere. & C. de fur. & fer.
con. l. si quis seruo alieno suaserit.

† e Institutiones. ideo sic dictas: quia

in statum Romani iuris nostrā erigunt
intelligentiam. vt l. i. tit. j. §. his igitur.

† f Vobis loquitur iuuenibus.

† g Cunabula. per simile loquitur: quia
sicut in cunis infātes primō morātur:

ita iuris prae-
ceptor Institutione-
nes primō lege-
re debet. sic ff.
de of. pref. pra.
l. vnl. §. his cun-
nabul.
† h Fabulis. qd
in antiquis In-
stitutionibus e-
rant fabulae: quę
fabulae, nec ve-
ra, nec verisimi-
lia continebāt,
secūdū Tullium
lib. j. de iuent.
† i Ab Imperia-
li splendore. i.
ab Imperatore,
qui splendet.

† k Nihil inuti-
le. quo ad ani-
mū, vel nihil in
utile. i. inuistatū
vt patet ex eo,
qd dicit. j. pxi-
ver. & qd, &c.
† l Perperā po-
sitū. quo ad au-
res. vel dic. j. malē positū, & contra ius.

† m In ips. i. in ipsa rei veritate, vel
in iis quę quotidie emergere possunt.
Non autē inueniuntur hic ea, quę non
possunt euenire: quia de his nō curant
legislatores: vt in aurb. vt sine prohi-
ma. debi. & cred. §. quia verō. & ff. de
leg. & senatuscon. l. iura. & l. sequ.

† n Legerent. nam & olim ā principio
legebant Imperiales constitutiones,
scilicet Institutiones antiquas, vt in
proœm. Digest. §. discipul. Acc.

† o Primordio. i. tantum primo anno
proficietis, quantū p. sciebatis in qua-
tuor. Et no. q. adulatur nobis Imp. Acc.

† p Digni. vos dico digni, &c.

† q Inīium. s. liber iste.

† r Finis. i. Codex. Nam primo anno
Institutiones legi debent in quinto le-
gitur Codex: vt in proœm. Digest. §. pro
responsis. ibi, quibus si benē. Accur.

† s Principali. i. principis. Et no. q. hęc
scientia caput habet, & finem, licet in
aliis artibus hoc nō sit, licet vtilissimū
sint: vt in proœm. Dige. §. sed quia. Acc.

A +

¶ **I**a Igitur iste. s. diuiditur in duas partes. Primò ponit, qualiter mādāt diuidi hūc librum in quatuor libros. Secūdo, ponit qd cōtinetur in his quatuor libris. Secūda ibi, in quibus. Itē, prima subdividitur in duas partes. Nā primò, ponit edictū, secūdo ei⁹ causā, secūda ibi, vt sint.

CASVS. Dicit Imperator Iustinianus in hoc s. quasi se commendans, Quid feci ego post omnia prædicta, & post compositionem Codicis, & post opus Digestorum, seu Pandectarum, quam compilationem Digestorum feci per Tribonianum & sapientes alios, & post librum Institutionum. Ego præcepi prædictis tribus, s. Tribonian. Theop. & Dorotheo, vt volumen Institut. in quatuor libros diuideret, quod fecerunt. Primus liber durat vsque ad tit. de rerum diuisione. Secundus, de hereditat. quæ ab intestate. Tertius, de obligationibus. Quartus, ab inde vsque ad finem huius voluminis: & hoc fieri feci. s. lib. Institut. in quatuor libros partiri, ad similitudinem quatuor elementorum, scilicet, aquæ, terræ, ignis, & æris: quia sicut ex his omne corpus gubernatur humanum: ita ex hoc volumine Institutionum per quatuor libros partiri, seu diuisos iuvenes sustentantur, id est, adiuuantur, vt postea possint securè accedere ad libros legales: ex quò in illis institutionibus primò studuerint. Et hoc vsque ad s. in quibus Franc. Aret. Not. quòd facere dicimur, quòd per alium fecimus. Item quòd per desuetudinem tollitur, vel inumbratur lex. Item, quòd non sufficit principem committere legum compilationem, nisi postea approbet. Item quòd quotidiana sunt diligenter attendenda: & breuiter dicitur secūdum subiectam materiam. l. antiquitas. in fi. C. de usufr. Item, quòd non sufficit simpliciter legere: sed requiritur cognitio, & examinatio. Item, quòd accommodare importat idem, quòd tribuere & obtinere, & esse in viridi robore, & obseruantia. Syl.

¶ **I**a Igitur. Ita continua secūdum Io. quia prædictorum virorum scientiam

& auctoritatem probatissimus, nec per alios poterat commodius expediri. Igitur mandauimus per eos diuidi. vel quia ab Imperiali splendore approbatur: & ideo mandat diuidi, vt melius

possint intelligi. ff. de verb. signif. l. ij. s. cuiusque. [Adde tamen quòd s. continuatio nō est facienda. gl. in l. Gallus in princ. in verb. posthumos. ff. de liber. & po-

per eundē virū excelsū Tribonianū, necnō ceteros^f viros illustres & facū dissimos cōfecim⁹. in hos quatuor libros easdē s. Insti-

thumis. Sylu.

¶ **b** Quinquaginta. qui comprehenduntur intra Digestum vetus & infortiatum, & Digestum nouum.

¶ **c** Digestorum. Ideo dicuntur Digesta, quia omnia ibidem dicenda digeruntur, & solvantur. Accur.

Digesta unde de capit.

ADDITIO. Dicebāt quidam, quòd olim Digestum scribebatur per duplex dd, vel per d, & g. & postea p vitii scriptorū corruptum fuit: sed hoc non est verum, in dō debet scribi per duplex ff, quia ille liber fuit digestus secundario per duos Fridericos Imperatores: à quorum cuiuslibet nomine sumpta est prima litera f, & sic erunt duo ff.

¶ **d** Pandectarum. à πᾶσι, quod est totum: & δόξα, quod est doctrina: quia ibi est doctrina omnium Iuriconsultorum, vt C. de vet. iur. enu. l. ij. s. sed cum omnia. in fi. vt hic sequitur.

ADDITIO. In dō à πᾶσι id est, omne & δόξα, i. complector, contineo, quasi, vniuersum ius ciuile complexu suo coercentes.

¶ **e** Quos. scilicet quinquaginta libros Digestorum. Accur.

¶ **f** Necnon ceteros. s. xv. ex permisso Iustiniani electos. vt C. de vet. iur. enu. l. j. s. ij. & l. ij. s. quæ omnia.

¶ **g** Easdem institutiones. i. eadem instituta. [Hanc expositionem reprehendit Laurentius Valla libro iij. Syl.] unde collige hunc librum sumptum ex volumine digestorum, vel proprie dicit institutiones, quas mandauit fieri: nunc mandat partiri. nam partitio animum legentis incitat, mentem intelligentis præparat, memoriam artificiosè reformat: vt j. de leg. s. sed non vsque. & ff. de dol. mal. & met. except. l. j.

¶ **h** Iustit

a Iustinus. q. d. Institutiones iustinus fieri ex libris antiquorum: ita ut continerent quicquid rebus, quæ in præfenti ævo in usu vertuntur, consentaneum est: ut C. de veter. iure enucl. l. ij. §. sed cum prospeximus. Accur.

*Elementa
quatuor
qualita-
tes sunt
quatuor.*

b Prima elementa. quasi sicut ex quatuor elementis omnia corpora cōficiuntur, & terra, & aqua, & igne, & aëre, id est ex viribus horum quatuor elementorū totus mundus gubernatur: ita hic liber comprehendit omnia iura. Et no.

quod terra est frigida, & sicca: aqua frigida & humida: ignis calidus, & siccus: aër calidus, & humidus. Primum, habet naturam melancholicā. Secundum, aqua, phlegmatis: ignis cholera, sanguis respondet aëri.

ADDITIO. Iustin. indictione vij. imperij sui codicem vnum constitutionum edidit. l. j. C. de no. C. fac. quinto post anno indictione 12. Digesta & Instit. l. ij. C. de veter. iur. deinde indictione 13. Codicem priorem emendavit. l. vñc. C. de emendar. C. E. B. In quibus.

CASVS. Quidam quæsit ab Imperatore: Domine Imperator, quæ est materia istarum Institutionum? Et ipse respon. sicut ex auro & argento, seu ex materia auri fit anulus: ita istæ Instit. factæ sunt ex eo quod olim erat in usu ex legibus antiquis, & ex eis legibus antiquis, quæ in usu esse desierunt. Sed ego Iustinianus eas illuminavi, ad usum reduxi, in hoc libro Institutionum eas componendo, siue faciendo eas componi. h. d. vsque ad §. quas ex omnibus.

c in quibus. f. Institutionibus.

c Obtinebat. id est, erat in usu, & nunc desit. Accur.

c Desuetudine. Not. legem tolli per desuetudinem. [Adde quod communis docto. sententia est, quod si non usus non habet in se actum contrarium, non tollat legem. Ias. in l. de

quibus. in vj. notab. ff. de legib. Syl. I vel per contrariam consuetudinem: & iterum eandem consuetudinem per supervenientem legem tolli: sic ff. de sepulc. vio. l. ij. §. diuus Adrianus. in glo. iij. & in authent. de hæred. & Falcid. §. sed quoniam. & quod subicit. Ab Imperiali, &c. est optimū exemplum. C. de iud. l. rem non novam.

primis Iustinianus, recognovit deniq; plenum robur accommodauit.

¶ Quas ex omnibus antiquorū Institutionibus, & præcipue ex commentariis Gaij nostri tam Institutionum, quam rerum quotidiana-rū, aliisque mul-

tiquis Institutionibus, quas non habemus, ex commentariis, id est, glossis Gaij: quas gl. fecit ipse Gaius ad expositionem prædictarum Institutionum antiquarum, & ad expositionem cuiusdam libri, qui appellatur, liber rerum quotidianarum: atque etiam ex multis commentariis ab ipso Gaio factis. Et prædicti tres sapientes. f. Trib. Theop. Dorot. hunc librum composuerunt: & ipsum compositum (sicut diximus) in quatuor libros diuiserunt, tam bene compositum & diuisum in nostra præfentia attulerunt. quem nos ipsi legimus, & bene compositum inuenimus, sic quod illum librum Institutionum approbauimus, & plenum robur ei accommodauimus, ita quod volumus, ut tantum valeant leges istarum Institutionum, quantum valeant leges in nostro Codice positæ extra casum: vel quantum valent leges positæ in ff. & hoc vsque ad §. Summa.

¶ Quas. f. Instit. & accipe. legimus, & recognouimus, scilicet esse compositas ex omnibus.

¶ f. Gaij nostri Commentariis, dico, factis super libros Institutionum antiquarum.

¶ g. Quotidianarum. Liber erat sic appellatus: eo, quod in singulis diebus gerenda à magistratibus continebat qualiter indicarentur vel dic rerum magis vulgarum, & quæ quotidie in controuersiam venire poterant. Syl.

*Odo. li.
16. a.*

¶ a Cū tres. Interpositio est.

¶ Summa itaque. C A S V S. In hoc s. conclusit Iustinianus: & loquitur iuuenibus, seu rudibus, dicens, O iuvenes, accipite hunc librum Institutionum alacriter:

& viriliter in eo studete. Et postquā ipsum studueritis, & in ipso, & aliis libris legalibus, seu alios libros legales scineritis, vos eritis gubernatores Reipublicæ, & nostrarum ciuitatum, seu provinciarū, propter sapientiam, & doctrinā vestram: quia citius viri periti & docti eliguntur in Rempublicam regendam, laici. & hoc dicit tota

ista constitutio. Franciscus de Areto.

Nota quod ambitio virtuti innixa non damnatur: & spes, & desiderium honorum, & dignitatum. Item, quod nihil actum iure, quando aliquid superest agendum. Item quod à legum studiis discedere non debemus, nisi perfecta omni iuris cognitione. Item, quod Reipubl. administratio per iuris peritos facienda est. Syl.

¶ b Ope, quantum ad corpus. vnde Virgil. * Labor omnia vincit improbus. Accur.

¶ c Et alacri. affectio enim operi tuo nomen imponit, vt vt C. ad l. Cor. de sca. l. j. ff. de fur. l. qui iniuriæ. in principio.

ADDITIO. Vnde Ange. suprā in proem. ponit hos ver. Si quis fortē velit iurisconsultus haberi: Continuet studium, velit à quocunque doceri: Inuigilet, nec vincat eum tortura laboris. s. Fortior insurgat cunctisque recentior horis.

¶ d Leges nostras, scilicet Institutionum. Accur.

¶ e Ostendite, id est, ita proficite in hoc libro, vel ita moribus informati sitis. Nam boni mores plus quā diuitiæ operantur, vt ff. de tu. & cur. da.

ab iis, i. scire. s. cum reliquis. ff. de verbor. obligat. l. si quis stipulatus. in fine.

¶ f Vt spes. id est, hæc spes sit de vobis nostram rempublicam posse gubernari.

¶ Summa itaque ope^b, & alacri^c studio has leges nostras^d accipite: & vosmetipsos sic eruditos ostēdite^e, vt spes vos^f pulcherrima foueat, toto legitimo opere^g perfectos, possē etiam nostrā^h rempublicam in partibus eiusⁱ vobis^k credendis^l gubernari. D. C. P. XI. Kalend. Decemb. Iustiniano P. P. III. C O S.

dem. s. sed quia solitum. Et quod dicit in partibus eius, ideo est: quia multe sunt partes eius: vt præfectura, consularis, & aliæ multe: vt patet ex tractatibus de officiis in Dig. & in Cod.

¶ l Credendis, id est, quia creditur, secundum primam expositionem. vel si habes, credendum: dic vt in gl. suprā. Accur.

ADDITIO. Hæ porrò notæ D. C. & c. hoc significant, Datum Constant. X I. Kalend. Decemb. Iustiniano Patre patriæ, tertium consule.

DE IVSTITIA ET IVRE.

¶ Iustinianus tractaturus iura populi Romani, præmittit de Iustitia, quæ est mater iuris: & ideo ab ea incipit. sic obligatio mater est actionis, vt ff. de proc. l. licet. s. ea obligatio. & ideo præmittitur in tractatu: vt i. de obli. in prin. & de act. in prin.

ADDITIO. Aduerte hic, in quantum in glos. dicitur, quod iustitia est mater iuris. dic hoc verum, si consideretur ius prout est in actu: securi, si prout est in habitu hominis: quia ius & iustitia tunc fuerunt, & sunt simul omni tempore. Iason.

¶ a Et

Quæstio. ¶ a Et iure. s. quod ius iustitiam profequitur, ut minister, vel filius. Sed quare de hoc ponitur in rubr. cum in textu nihil dicatur definiendo, licet diuidendo sic? Respondet quidam, ideo non ponit in textu de iure: ne grauet rudes animos, secundum Py. quod nihil est. Vel dic, hoc plerumque fieri, ut aliquid ponatur in rubr. quod in textu non ponitur: ut C. de relig. & sumpt. fa. & de lu. alex. nam nihil in textu ibi dicitur de ludo alex. vel dic (quod est verius) ut definiaur: ut dicemus. infra eodem titulo. s. iuris præcepta in glossa.

IUSTITIA. Totus iste tit. quinque habet partes. Nam in prima, ponit definitionem iustitiæ. In secunda, ponit definitionem iurisprudentiæ. In tertia, declarat quo ordine, & qua via tractandæ sunt leges. In quarta, describit præcepta iuris, vel definit ius, secundum opinionem, quam tenebo. In quinta diuidit ius per mēbra. Secunda ibi, Iurisprudentia. Tertia ibi. His igitur generaliter cognitis. Quarta ibi, Iuris præcepta. Quinta ibi, huius studij. Christ. Por.

¶ Iustitia. **CASVS.** Quæro, quid sit iustitia? Imperator sic eam definit, ut sit virtus ius suum cuique tribuens. nam constans, & perpetua voluntas significat habitum. habitus autem, qui rectus est, & cum virtute consentiens, ut ille, est virtus. Ergo iustitia est virtus: ut Iustitia Aristidis, aut I. Cassij, aut M. Catonis. Nam M. Cato quod cuiusque erat, id cuique constanter, ac perpetuo tribuebat, propterea iustus dicebatur: illique in eo erat habitus iustitiæ. Quid est iurisprudentia? Quia ius nomen generale est, quod humanum diuinumque complectitur, generaliter respondet, iurisprudentiam indefinitè esse cognitionem eius, quod tū hominibus, tum Deo debetur: peritiāque eius quod iustum, aut iniustum sit. veluti Ius ciuile docet filium esse heredem patris intestati, non fratrem. Ius Augusti docet nihil esse, Ioue tonare publice, faciendum. Qui hæc & similia

novit, is iurisprudens merito dicetur, ut Scauola, Ser. Sulpit. eiusque disciplina iurisprudentia. Cor. Vñ. Nota, definitionem iustitiæ. Item, ibi, cuique, quod non est habenda acceptio per-

sonarum. Item, ibi, constans, quod iudex non debet moueri passionibus. Item, ibi, tribuendi, quod vera iustitia consistit in administratione, non in cognitione. Item, quod iurisprudentia versatur

tia, & iure.

¶ Iustitiæ & iurisprudentiæ definitio.

Iustitia est constans, & perpetua voluntas, ius suum cuique tri-

tur etiam in cognitione rerum diuinarum, & quod est cognitio iusti, & iniusti. Item, quod enumeratio contrariorum non est superflua: nisi super utroque detur doctrina. Syl.

¶ a Iustitia. Hæc iustitiæ definitio potest intelligi de diuina iustitia. q. d. Diuina iustitia est voluntas constans, & perpetua, &c. & secundum hoc hæc verba in ea posita sunt plana. Sed nonne iniustum fuit, quod tantum datum fuit mercenario sero venienti, quantum illi, qui manè venerat? quod tamen Dei iustitia laudat, ut ff. de an. le. l. ij. & de verb. sig. l. ij. s. cuiusque. Respondit illud diuinum vel mysticè, vel allegoricè debet intelligi. q. d. tantum habebit de paradiso ille, qui decedit in hoc ultimo seculo, si faciat bonum, quantum ille, qui decesserit in primo seculo: ut patet in his versibus, Vineæ culta fuit, cultores præmia quarunt: Non labor æqualis, æqualia dona fuerunt. Sic Deus ostendit, quod quandoque venimus, Arripiamus iter, certi de munere sumus. Vel dic secundum Io. quod de fragibili hominis iustitia loquitur. q. d. iustitia humana, vel quæ est in homine, est voluntas constans, &c. & secundum hoc illa duo verba, constans & perpetua, abiciuntur extra: quia homini non possunt conuenire: cum scriptum sit, quod septies in die cadit iustus: & illud, nunquā in eodem statu permanet: ut in auth. de non ali. aut permu. s. ut autē. Itē q. in fi. dicit suū cuique tribuens: intellige, quantum ad affectionem: quia ad actum non potest. q. d. habens affectum tribuendi: sicut s. in tit. proæmij dicitur de August. sic & de matrimonio quod est indissolubile.

diuiduum: vt j. de pa. po. in prin. licet interdū diuidatur, vt patet C. de repu. l. cōsensu. Vel tertio expone, vt in sūma huius tit. vt voluntas. i. mens constans, i. bonum. quasi habitus mentis bonus. Sed Tul-

lius sic definit. Iustitia est habitus animi cōmuni vtilitate seruata, suam cuiuslibet tribuens dignitatem. sed secundum Pla. Iustitia est virtus, quæ plurimum potest in iis, quæ minimum possunt, vel (prout ego credo) Iustitia est animi congrua dispositio in singulis rebus recte diiudicans. Accur.

ADDITIO. Per voluntatem perpetuam & constantem habitum significat: præsertim cū pinguius aliquantū, quā philosophi definitionibus prudentes vti consueuerint. A. E. F.

Nova
Addi-
tio.

Iustitia est. Iurisconsulti interdum Iustitiam Deam faciunt, & eius se Sacerdotes profitentur. l. t. ff. hoc. tit. Hec est *Δίκη*, quæ *Αρετή*, Iouis & Themidis filia, ab Hesiod. celebrata. Interdum ea est Iurisconsultorū propria, quam Græci *Δικαιοσύνη*, vocant, quæ cuique ius suum sinit. l. bona fides. 31. ff. de pos. aut præditus ille est, non qui perpetuū suū cuique tribuit (quod Dei solius est) sed qui perpetuū tribuēdi firmam & constantem habet voluntatem, quam voluntatem Græci *δικαιοσύνη* appellant. Itaque quantumvis quis interdum erret ac labatur, vt Celsianus, aut Proculianus aliquis, si tamen *δικαιοσύνη*, illam habet, iustus censetur. Rabula autem & veterator quantumvis Iurisperitus, hac virtute præditus non censetur. l. 91. §. 2. ff. de verb. oblig.

a Tribuendi. vt honeste viuat sibi, & sic alterum nō ledat: imò proficiat. vel dic ius suū. i. hominis meritum. [Vide quod hoc est potius effectus iustitiæ, quā ipsa iustitia. Augu. lib. 19. de ciuit. Dei. Sylu.]

b Notitia. Potest recte legi, vt illa *Δίκη* scientia, sic ablatiui casus: vel econtra sic nominatiui casus, & hæc dictio notitia, sic ablatiui casus. sic j. tit.

j. in prin. Sed nunquid, secundum hoc, oportet, q̃ quicunq̃e vult iuris prudens, vel iuriscon. esse, debeat theologiam legere? Resp. non: nam in corpore iuris hæc omnia inueniuntur vt C.

tyrones rei perplexitate & varietate perterriti aut studia deserant, aut maiori cū sudore cardius huiusce disciplinae notitiā assequantur.

de sum. Trin. & ff. ca. & C. de sacrosan. eccles. & de epi. & cl. & in aut. sub multis tit. vbi specialiter de diuinis tractatur. Item, quæ est differentia inter iustitiā, & ius, & iurisprudentiam?

Respon. Iustitia est virtus: ius est virtutis executiuum: iurisprudentia est scientia illius iuris. Item, iustitia est summum bonum: ius, medium: iurisprudentia, infimum. Item, iustitia vult tribuere unicuique ius suū: ius verò coadiuuat: Iuris prudentia docet qualiter illud fiat.

Diuiinarum. Diuino iuri præerant Pontifices, humano Iurisconsulti: Illud fas, hoc ius dicebatur: vtrique antiquius Pontifices præerant. l. 2. §. 2. ff. de orig. iur. Postea iura didincta sunt, vt multa de iure Pontificio ad Iurisconsultos pertinerent: veluti de mortuo inferendo, de religiosis & sumptibus funerū. Cicero l. de legibus. Idem de hereditate sacrorum testatur. Adde possumus ius adoptionis.

His igitur. CASVS. Quæro, quem ordinem Imperator sequi in his Institutionibus decreuit? Resp. Ordinem maximè naturalem. Nam quemadmodum natura nos docet, quum puerum ingredi docemus, vt eum leui ac facili planaque via manu ducamus, ne, si in asperam, ac salebrosam viam primam eū cōiecerimus, læsa tibia claudus fiat, nunquāque, nisi ægrè, ac difficulter, possit ingredi. Eodem modo teneris discentiū ingeniis primum facillima quæque & maximè dilucida præcepta traditione vel ægrè, vel ne ægrè quidem, obscuris tamen præceptionibus obruti eō, quo deducendi sunt, perueniant. Est enim (vt ait Quintilianus) sua etiam studiis infantia. & in proœmio libr. viij. Incipientibus (inquit) breuius, ac simplicius tradi præcepta magis conuenit. Aut enim difficultate institutionis tam numerosæ, atque perplexæ deterreri solent aut

aut eo tempore, quò præcipuè alenda ingenia, atque indulgentia quadam enutrienda sunt, asperiorū rerum tractatu atteruntur. Via autem opus est incipientibus, & ea plana, & cū ad ingrediendum,

tum ad demonstrandum aptissima. Cor. Vīb. Nota quod ea quæ ex definitionib⁹ cognoscuntur, dicuntur cognita generaliter. Itē, quod à faciliorib⁹ est inchoandum. Itē quod rudis anim⁹ rerum multitudine onerari non debet. Itē quod non debemus causare, quod iuvenes studia deferant. Item, quod faciliori via eūdem est: quod doctrina

debet procedere à generalibus ad specialia: & quod ea doceri debent, quæ auditoribus conueniunt. vij. quæ j. can. oportet. Item quod diffidentia plerūque remouet animum à studiis. Item quod in quacunque re est habendus ordo: & quod multitudo parit confusionem: & quod illud est simplex, cui nihil additur. Syl.

¶ a His igitur. Nunc vult dicere, qualiter leges sunt docendæ.

¶ b Cognitis. i. visa definitione iustitiæ, & iuris prudentiæ.

¶ c Incipientibus. Datuè potest legi cum verbo. j. videntur: vel ablatiuè, vt superius respiciant: & hæc verior.

¶ d Nobis. loquuntur compilatores huius libri in persona Iustiniani, qui debet exponere per eos.

¶ e Tradi. i. iura populi Romani.

¶ f Leui. quo ad subtilia verba.

¶ g Simplici. quo ad sententiam.

¶ h Diligentissima. quo ad subtilia verba.

¶ i Exactissima. quo ad subtilem materiam, & sententiam.

¶ k Interpretatione. id est facili sententia.

¶ l Quæ. scilicet diffidentia.

¶ m Auertit No., contra inconstantia:

sic ff. de procur. l. in causa. in princip. & in authen. de mona. §. cogitandum. vnde Salomon, Triā, ait, sunt mihi incognita, & quartum penitus ignoro, Via colubri super lapidem, Via auis

volantis in aëre, Via nauis in medio maris: quartum difficilius, Via iuuenis in adolescentia sua. Vnde dantur in iute. rest. eorum facultatibus, vt j. de hære. qua. & dif. §. extraneis. **ADDITION.** Et ista patēt his versibus. Cū sit pœna grauis cognoscere quæ via nauis, vel colubri, vel auis, pueri grauior via quauis.

¶ n Maturius. hic nota pro-

uerbium: Qui vadit planè, vadit sanè.

ADDITION. Nam, vt ait Quintilianus, Magister quum adhuc rudia tractabit ingenia, non debet statim onerare infirmitatem discipulorum, sed temperare vires suas, & ad intellectum audientis descendere. Nam vt vascula oris angusti superfusam humoris copiam respuunt, sensim autem influentibus, vel etiam instillatibus complentur. sic videndum est, quantum accipere possint animi puerorum.

¶ Iuris præcepta. **CASVS.** Quæro, quot sint iuris præcepta? i. quis sit finis vestræ iurisprudentiæ? permagni enim interest ab initio finem alicuius instituti ostentare, vt cū mercatores instituunt longam nauigationem, finem habent propositum, quæsum vberem & copiosum. itaque illam studiosius, atque alacrius instituunt atque conficiunt. Imperator victoriam, medicus sanitatem. Resp. Triā esse, quorum tamen vna eadēque vis sit, honestè viuere, &c. Ius enim id vnū spectat, vt humana societas, eaque cōmunitio, sine qua homines vnà viuere non possunt, commodissimè conseruetur. Quare præcepta ad eum finem spectant. Via nobis tradit. Nullum est autem salutarium.

Intarius, quam illud à filio Dei, ac Deo ipso nobis traditum, quo hæc tria continentur, Quod tibi non vis fieri, alteri non feceris. Cor. Vib.

† a Iuris præcepta. id est, iura præcipientis: præcipiunt enim aliquid quod pertinet ad aliquod istorum trium. Nā nō omne ius præcipit: imō quoddam punit, quoddam vetat, quoddam permittit: ut ff. de legi. & se. conf. l. legis, quoddam consulit: ut ff. de rei ven. l. is, qui destinavit. & quoddam hortatur: ut C. de trasact. l. age.

ADDITIONE. Theophilus addit tria, quod falsum pmo. nam horum omnium vna & eadem vis est.

† b Honestè. s. quantum ad se. quæ honestas, & circa matrimonia est: ut ff. de ri. nup. l. semper. & circa mores servatur, ut ff. de tut. & cor. da. ab iis. l. scire oportet. §. penul. & ult.

N. 1.

† Honestè vivere. Primum præceptū, ad priuatam Iurisperitorum vitam refertur alterum, ad artem: tertium, ad artis professionem, ut ius cuique suum tribuat. l. bona fides. ff. de deposit. Hinc Iurisperitus bono viro præcepta dat, quandiu arbitrari debeat. l. 36. ff. mandat. At memorabile est, quod de Cassellio Valerius tradit. libro 6. nulla conditione, ut earum rerum quas Tyranni decreuerant formulas componeret adduci potuisset: quippe cum eorum dominatum detestaretur. Sic Papinianus rogatus à Caracalla, fratricidium illius excusare noluit: cum diceret, nontam facile parricidium excusari posse, quam fieri.

† c Alterum non lædere: vnde illud: Quod tibi non vis fieri, alteri ne feceris: ut in decr. in prin.

† d Suum. ut non solum non lædat, sed etiam adiuvet: nam non sufficit abstinere à malo, nisi fiat quod bonum est: arg. in decis. lxxxvj. di. non satis. Sed nonne hæc verba accipiuntur hic sicut supra in definitione iustitiæ in ff. Respon. non: imō ibi hæc tria comprehendit hic aut illud solum, quod

extra illa duo prima relinquitur. Et not. quod in hoc reprobo opinio. Py. & aliorum, qui dixerunt, quod in hoc titulo non designabatur ius: quod est ars boni & æqui: cuius merito quis

liare commodū.

† Iuris præcepta sunt hæc, Honestè viueret, alterum non lædere, ius suum cuique tribuere. Huiusmodi duæ sunt positiones, publicum, & priuatū. Publi-

honestè viuere, alterum non lædere, valet tantum, quantum boni, & æqui. Item, per hoc quod dicit, ius suum cuique tribuere, colligo cuius merito quis nos sacerdotes appellet. i. sacra, vel iura sua cuilibet ministrantes, ut hic & ff. eo. l. ij. resp.

† Huius studij. Diuiditur in quatuor partes, sicut sunt quatuor dicta. Ang.

CASVS. Iam verò quænam istius vestri studij ac disciplinæ diuisio est? Duæ inquit, sunt eius species, quas Græci βίαι, nos positiones, verbum pro verbo appellare possumus. Publicum, & priuatum. Publicum ius est, quod ad statum Reipubl. pertinet, sine quo populi Rom. non potest maiestas, atque amplitudo consistere. veluti nulla Respublica potest consistere sine religione & magistratibus: quod eo pertinet ius id, publicum à nobis appellatur. Priuatum verò, quod nō maiestatem amplitudinemque totius populi spectat. sed quod cuiusque ciuis interest. veluti ut pecunia data mutuo reddatur, hæredes bona defuncti possideant, & quæ sunt generis eiusdem. Sed de priuato iure in his institutionibus duntaxat exponemus: at religionis, magistratuumque tractationem ad Pandectarum, & Codicis libros reseruabimus. Illud autem collectum, concretumque est ex iis quæ & natura præcipit, & gētes omnes vno consensu comprobarunt, & Romana ciuitas sibi peculiariter constituit. Cor. Vibul.

† e, Huius studij, id est, artis adipiscendæ per studium.

† f Positiones. i. species, secundū Plac.

Sed

Sed secundum Azo. sic. i. super duobus generibus, non speciebus, ponitur hæc ars studio legendi discenda. Nec enim placet, quod ex multitudine rerum multa dicatur iura. sic enim diceretur ius aliud equinum, quod super equo tractaret, aliud asinum & sic de singulis. sed ego credo, quod iste non fuit Py. intellectus, sed ille, qui est præceptoris mei.

Azo fuit præceptoris Accursij.
ADDITIO. Not. q. Azo fuit præceptor Accursij. Positiones autem. i. species: sic autem dicere maluit, quia hæc tamquam prima principia esse voluit, quæ (vt ait Arist.) media vocant. AE.F.

¶ a Publicum ius. &c. consistit in sacris, in sacerdotibus, & magistratibus. ff. eod. l. j. §. publicum, & in authent. vt li. ma. & auia. §. fin. vers. quia verò. & C. de sum. Tri. & fid. cat. l. inter claras. & ff. de orig. iuris. l. ij. §. post originem. glo. in d. §. publicum. i. vers. in sacris declarat hanc. AEg. Per.

¶ b Rei Romanæ. i. Romani Imperij. sic ponitur j. de par. pot. §. ius autem. ¶ c Spectat. s. principaliter. nam & singulorum est utilitas Rempublicæ saluam conseruari. Accursius.

N.A. ¶ Ad statum. Id est, ad summam Rempubl. quæ constat religione & imperio. Religio iure Pōtificio, angulari, & feriali descripta erat. Imperiū autē, partim ad senatum pertinebat, partim ad magistratū iurisdictionem. Stante Rep. summū imperium fuit penes populum: euerfa Rep. penes Principem.

¶ d Pertinet. s. principaliter. secundario autem ad publicā utilitatem pertinet. expedit enim Reipu. & c. vt infra de iis, qui sunt sui, vel alien. iuris. §. nam Antoninus.

¶ e De iure priuato. Sed quid de publico? Respon. non dicit in hoc libro, sed dicitur. ff. de iu. ff. & C. eo. tit. & in aliis tit. sequētibz: & ferē per omnes tres libros Codici: vbi de iure publico tractatur. Et nunquid illud est triperitū collectum? Resp. sic, vt statim dicam, & ex eisdem præceptis. Cum ergo eadem sint exempla publici, & priuati, quare de priuato tantum dixit, quod est triperitū collectum? Resp.

quia plura erat de eo priuato dicturus. Item, cum fecisset hunc librum causa rudium, nolebat eos multum aggrauare: quod fecisset, si tractasset de iure pub. in hoc lib.

tur de iure priuato^e, quod triperitum^{* est}. Collectū est enim ex naturalibus^g præceptis, aut gentium^h, aut ciuilibusⁱ.

de. l. nam hoc natura. Item gentium: vt quod quisque ob tutelam sui corporis fecerit, iure fecisse existimetur, vt ff. eod. l. j. ij. & iij. Item, sunt præcepta ciuilia: vt præcepta de vsuc. quia de priuata utilitate est vsucapio: vt j. de vsucap. in princ. ibi, ne rerum dominia, &c. Et sic publicum est ex eisdem exemplis. & pone eadem exempla: vt ecce à iure naturali: vt non locupletetur cum iactura alterius. Respubl. A iure gentium, vt liceat Reipu. propulsare iniuriam. Item, à iure ciuili, vt Respublica vsucapiat, sicut priuatus: quæ exempla posuimus suprā statim in verbo, iure priuato.

¶ g Naturalibus. i. iuris naturalis.

¶ h Aut gentium. id est, præceptis iuris gentium.

¶ i Aut ciuilibus præceptis.

DE IURE NATVRALI, &c.

¶ Dictum est §. quod ius priuatum est collectum, ex naturalibus præceptis, gentium, & ciuilibus: nunc de eis dicimus: primò de iure naturali. Accurs.

Ius naturale est. Totus iste tit. diuiditur in quinque partes. Primò, ponit de iure naturali. Secundò, de iure gentium & ciuili. Tertiò, ponit vnā diuisionem iuris ciuilis. Quartò, rediens ad ius ciuile & naturale ponit vnā differentiā inter ipsa iura. Vltimò, ponit circa quæ versatur ius ciuile. Secunda ibi, ius autem ciuile. Tertia ibi, Constat autem. Quarta ibi, Sed naturalia. Quinta ibi, Omne autem. Et hoc principium etiam diuiditur in tres partes. Primò, ponit definitionem iuris naturalis. Secundò, declarat illam. Tertiò, probat per effectum. Secunda ibi, Nam ius. Tertia ibi, Hinc descendit. Ang.

CASVS.

* triperitū collectum.

CASVS. Quoniam tum demum (vt ait Aristot.) aliquid cognoscimus, cum partes eius notas, perspectasque habemus: de triplici illo iure, ex quo ius priuatum collectum dixisti, videamus.

Quid est ius naturale? Est quod cuique animanti natura sine disciplina aut arte vlla ingenerauit: veluti marili cum foeminis commixtiones. natura enim equus eque contrafectione gaudet, at Sodomitice commixtiones contra naturam sunt, quoniam (vt Plato ait) belluæ ab iis natura ab-

horrent. Communis item omnium animantium est coniunctionis (vt ait Cice. lib. de off. j. appetitus procreandi causa, & cura quidam eorum, quæ procreata sunt. Non enim homines tantum, verum etiam fere illius iuris, visque naturæ, cognitione celebrantur, ob eamque notitiam laudantur. Cor. Vib. Nota quid sit ius naturale. Item, quod ius naturale est commune omnibus animantibus. Item, quod coniunctio maris, & foeminæ est de iure naturali. Item, liberorum procreatio & educatio. Item, quod licita maris, & foeminæ coniunctio à iure ciuili matrimonium appellatur. Item, quod animalia irrationabilia ex instinctu naturæ dicuntur habere peritiam iuris naturalis, & eo vi. Item, quod verbum, videmus, refertur ad oculum intellectus, & ad ea, quæ intellectualiter percipiuntur: quid nota pro dictis testium. Item, quod quamuis animalia ex humo consent, vt homines, tamen genus humanum ad homines tantum refertur. Syl.

a Ius naturale est, quod natura. i. Deus, & nominatiue, & ablatiue potest legi: sic 5. rit. j. §. j. Et no. quia quatuor modis ius naturale ponitur. Quandoque pro iure gentium: vt j. de rer. di. §. singulorum. Quandoque pro iure patrum: & sic pro iure prætorio: vt ff. de pac. l. j. Quandoque pro eius contrario: i. pro eo quod rescindit pa-

cta: vt in rest. min. vt ff. de mi. l. j. Quandoque pro instinctu naturæ: vt hic, & ff. eo. l. j. §. ius naturale. Sed secundum Cano. ius naturale dicitur, quod in lege Mosaisca, vel in Euangelio continetur:

vt in princ. Decret. Et istud (quod) hic est nominatiui casus, quando hæc dictio (natura) est ablatiui casus, & e contra est accusatiui, quando (natura) est nominatiui: & tunc dic, natura. i. Deus. **†** Naturale. N. A. Naturale ius est, quod diuina prouidentia constitutum est. §.

(quæ etiam cū brutis communia habemus) hoc iure impellimur.

I Vs **†** naturale est, quod natura omnia animalia docuit. Nam ius **b** istud nō humani **c** generis proprium est, sed omnium animalium, quæ in cælo **d**, quæ in

ultimo. Infra hoc tit. Ea vis naturæ, in fœtu, & educationes valuit etiam in bestias, vt ait Cicero lib. 3. de finibus. Itaque bestiarum iuris istius peritia censentur. Id est, æstimatione aliqua dignentur, peritiam habent hic usurpatur hoc verbum in l. vlti. D. de suis & leg. Nam iure naturæ instituta est quæuis maris & foeminæ coniunctio: itemque natorum educatio. l. 2. §. 2. D. de iust. & iur. Iure gentium, coniugia inter certas personas restricta sunt, veluti inter eos qui sanguine coniuncti sunt, inter quos incestum dicitur. l. vlt. D. de rit. nupt. At iure ciuili institutum est, vt certis verbis, certis personis, à certa ætate, & ante certam ætatem matrimonia contrahantur. Ergo ius naturæ, natura institutum est, sine conuentione. Iur. gentium, communium nationum consensu, & conuentione constitutum est. Veluti, vt bello capta in dominio victorum essent, vt homines bello capti, seruirent, vt fides hosti data seruaretur, vt legatorum corpora, etiam inter hostium tela sacrosancta essent. l. vlt. C. de legib.

† b Nam ius. benedico omnia animalia. Nam ius istud, &c. non solum est hominum, sed & commune omnium animalium. Accur.

† c Humani. i. hominum.

† d In cælo. i. in aëre, vt aues, quæ in arborib. & aëre nascuntur: vt j. de rer. diu. §. apum.

similis

Similis expositio est in l. exquisitum. §. si tamen. ff. de usufr. Sylu.

a In terra. vt fera bestia, quæ in suis iustis. i. cubilibus nascuntur: & etiam quædam aues.

b In mari. vt pisces. idem dico & si in qualibet alia aqua nascuntur.

c Hinc. id est ab hoc iure naturali, scilicet Deo. qui primo Adam Eux coniunxit: & in paradiso delitium posuit. Accur.

d Maris, id est masculi.

ADDITIO. Hinc nra arguendo ex contra-

riis, quod marium commixtiones de quibus Plato dubitat, sunt contra naturam. Idem tamen concludit, quum bestia ab eo abhorreant, naturæ repugnare.

e Coniunctio. s. animorum, non corporum, vt ff. de reg. iur. l. nuptias.

f Matrimonium. i. effectum matrimonij. Et sic not. quod matrimonium quo ad originem, est de iure naturali, s. de Deo: vt hic dicitur de iure gentium etiam dici potest: quia ab eo receptum est. De iure ciuili etiã dici potest: quia formam ei adiunxit, & solennitatem: secundum Azo. vt pa. j. de nup. per totum titulum, cum dicit, a quarundam nuptiis abstinere necesse est: vt ff. de ritu nup. per totum. vnde debet dici de iure ciuili: vt ff. de iusti. & iur. l. ius ciuile.

g Hinc liberorum procreatio. Nam Deus operatur ad liberorum procreationem, & naturalis instinctus.

h Et educatio. Nam hoc iure. scilicet naturali monetur parens ad educationem filiorum suorum potius, quam alienorum: vt ff. vnde lib. l. scripto herede. in fi. & ad hoc etiam tenetur pater: nisi p se sit insufficiens: vt ff. de lib. agn. l. si quis. §. sed si fili. & §. denique.

i Cetera. scilicet animalia præter homines.

k Istius iuris. s. naturalis, de quo loquimur. ex eo enim, quod auis volat, piscis natat, gallina oua calefacit: mouentur isto iure naturali.

in terra^a, quæ in mari^b nascuntur. Hinc^c descendit maris^d atque formina^e cõiunctio^c, quam nos matrimonium^f appellamus. hinc liberorum procreatio^g, hinc educatio^h. Videm⁹ etenim ceteraⁱ quoque animalia^k isti⁹ iuris^k peritia censer.

ADDITIO. Qui reprehendunt Buddæum, putant, Peritia, esse accusatini casus, vt Expertia. Iustinus tamen sic locutus est libr. x. Scythas autem virtute animi, & duritia corporis, non opibus censer.

¶ Quod quæque ciuitas sibi ius statuit, ius ciuile dicitur, quasi ipsius ciuitatis petulare: quod verò rationis iudicio ab omni populo custoditur, ius gentium vocatur.

¶ Ius autem ciuile à iure^{*} gentium distingui-

tia ibi, Quod verò. Ang.

CASVS. Quid appellas ius ciuile? Ius quod sibi quæque ciuitas constituit, veluti populus Rom. improborum magistratum iniurias, & crudelitatem non sustinens, legem constituit, ne quis ciuis Rom. ab vilo magistratu sine populi torius permisso virgis caderetur, aut securi percuteretur. Hoc aliæ ciuitates nō habebunt, sed potestati magistratum, eam vim permittent. Item Romani constituerunt, vt sui ciues togis ad talos demissis vterentur: Athenienses, vt palliis denique ius ciuile (vt Cicero ait) est æquitas constituta iis, qui eiusdem ciuitatis sunt, ad res suas obtinendas. Cor. Vibul. Nota, quod omnes populi possunt sibi condere statuta: & quod talia statuta dicuntur ius ciuile. Item, quod relatiuum quis, vel qui stat restrictiue secundum gl. hic. Item, quod differunt leges & mores, & sic consuetudo. Item, quod omnes populi partim vniuntur suo proprio iure, partim cõmuni. Itē, quod ius commune hic appellatur ius gentium. Item, vnde dicatur ius ciuile, & quare. Item, quod ius gentium introducit naturali ratione. Itē, quod ius gentium dicitur, quod apud omnes gentes peræque obseruatur, & vnde dicatur. Item, quod pop. Rom. habet suas leges partim à iure gentium, partim à seipso. Item, quod singulæ materiae suis locis sunt tractandæ, & non sunt confundendæ. Syl.

* Cuius
gatis.

* Ius
etiam.

* vel gē
tium, ita
distinguitur.

B

a Diuiditur. id est vnum ab altero sic dignoscitur. Accur.

N.A.

Ius autem ciuile. Inter ius gentium & ciuile hæc communio est, quod vtrumque conuentione institutum est.

Diffrentia verò, quod illud gentium omnium consensu, hoc, vnius ciuitatis conuentione institutum est. I. itaque definitur *πολιτικὴ σύνθεσις*. l. 2. de legib. ff. veluti, vt matrimonia, vt testamenta certo ritu fiant. Vt ciues R. semper in pace sint, legati etiam, cum in exteris nationibus peregrinantur. l. sed si accepto. 32. ff. de iure fisci.

b Legibus & moribus. Nam quidam sunt, qui reguntur tantum moribus: & etiam quidam, qui nec moribus nec legibus: vt homines syluestres: etiam quidam, qui legibus tantum: & non moribus. Adde, quod hæc gl. communiter reprobatur hic, & in l. omnes populi. ff. eod. quia hic relatiuum stat declaratiue, & competit cuilibet de genere. Syl.

c Comuni. id est, eo iure, quod est in comuni apud omnes, siue scriptum sit, siue non.

d Ius ciuile. Vt sunt statuta terrarum: quæ iura municipalia dicuntur: vt C. de eman. lib. l. j. & sic dicitur ad differentiā iuris naturalis. i. iur. gentium. & ita accipitur hic. Secundo modo, dicitur ius ciuile lex xij. Tabularum, vt ff. de iust. & iure. l. i. ciuil. s. hoc igitur. Tertiò, dicitur ius ciuile omne ius, quod non est prætorium. & sic accipitur. ff. de iur. & iure. l. ius autem ciuile. in prin. & s. ius prætorium. Quartò, dicitur disputatio prudentium, quæ fuit facta super l. xij. Tab. vt ff. de ori. iuris. l. ij. s. hæc disputatio. secundum Ios. Quintò, quicquid scriptum habemus de iure, dicitur ius ciuile: vt eadem dicitur. Est enim sanctissima res ciuilis sapientia, quæ pretio numario non est æstimanda: vt ff. de var. & ex. ord. cog. l. j. s. pro-

inde. Sexto, dicitur quoties adicitur aliquid iuri naturali, vt in matrimonio modò diximus, vel detrahatur iuri naturali, vt in vfucap. vt j. de vfucap. in prin. vel additur iuri gentium:

vt in tutela inuenta à iure ciuili originaliter. vt infra, de tur. in principio: vel detrahatur, vt in potestate seruorum restricta: vt j. de iis, qui sui vel alieni iuris sunt. s. sed hoc tempore. hoc enim ius ciuile dicitur: vt ff. de iust. & in. l. ius ciuile. j. resp. & hæc exempla sunt ibi notata. Accur.

vt in tutela inuenta à iure ciuili originaliter. vt infra, de tur. in principio: vel detrahatur, vt in potestate seruorum restricta: vt j. de iis, qui sui vel alieni iuris sunt. s. sed hoc tempore. hoc enim ius ciuile dicitur: vt ff. de iust. & in. l. ius ciuile. j. resp. & hæc exempla sunt ibi notata. Accur.

e Naturalis ratio. No. quod i⁹ gentium naturali ratione est

inductum: vt hic, & j. de rer. di. s. singulorum. vnde est ius immutabile: vt j. eo. s. sed naturalia. Accur.

f Id apud, nunc soluit. Accur.

g Vtuntur. Vt est religio erga Deum, vt parentibus j. & patriæ pareamus: vt contra violentiam resistamus: vt ff. de iust. & in. l. j. in. fin. & l. ij. Item conuentiones, siue pacta, quæ apud omnes gentes valent: vt j. eo. s. ius autem gentium. & ff. de pact. l. iuris gentium in principio.

h Itaque, quia omnis populus vtitur partim iure communi, & partim, & cætera.

i Suo, quod pro se tantum composuerunt: aliàs esset lex generalis, vt j. eo. s. lex.

k Quæ singula. scilicet, iura gentium & ciuilia, quibus vtuntur ciues Romani: & effectus eorum iurium dicitur j. de re. diui. s. singulorum. vsque ad finem. vbi dicitur qualiter acquiruntur dominia iure gentium. Item, infra de vfucap. & in ti. sequentibus, in quibus dicitur qualiter acquiruntur dominia iure ciuili. & secundum hoc refertur ad proximum dictum, & illud intelligas de iure ciuili Romanorum generali. Vel aliter dic, proponemus j. eo. ti. s. pen. vbi dicit alterum de iuribus variabile, vt ciuile: alterum non, vt gentium;

sum: & secundum hoc non refertur ad proximum dictum: sed ad id, quod dicit supra. Nam, &c. & etiam. Quod vero, &c.

¶ a Proponemus. Sed ubi? Respon. forte j. de rer. di. s.

singulorum. & refertur non ad proximum dictum, sed ad id, quod dictum est. Nā quod quisque, &c. & ibi. Quod vero, &c.

¶ Sed ius. Diuiditur in duas partes secunda ibi, sed quoties.

CASVS. Nullumne ergo cognomen ius illud ciuitatum habet, unde ab aliis cognosci intelligi. possit maxime. Denominatur enim quodque ius, ex sue ciuitatis appellatione. Nā quod Romani, seu Quirites sibi constituerunt, Romanum, siue

Quiritum: quod Athenienses. Atticum: Lacedæmones, Laconicum: Parthi, Parthicum: Iudæi, Iudaicum appellat, tamen si vrbs Roma propter summā, ac prope incredibilem excellentiam, & quod caput orbis terrarum merito vocaretur, propterea commune omnium ciuitatum nomen efficit vulgō suum, solique propriē nomen commune possidet. ut quemadmodum poëtæ, & oratoris nomine apud Græcos Homerus, & Demosthenes: apud Latinos Virgilius & Cicero intelliguntur: philosophi, Plato: Apostoli, Paulus: eodem modo iuris ciuili. simplici appellatione, ius ciuile Romanorum intelligatur. Cor. Vib. Nota quod ius ciuile ab vnaquaque ciuitate appellatur. Item unde sint dicti Romani, & unde Quirites. Item, quod non adiecto alio nomine, iuris ciuili. appellatione intelligitur de Romano & ita intelligas hunc text. quia quamuis à pluribus allegetur hic tex. noster, quod appellatione iuris veniat ius Romanorum: tamen qui ita intelligunt, non bene intelligunt decidit

enim hic, non quid veniat appellatione iuris ciuili. ita enim probat aduersaria illa, sed quæ facit retineri eosde terminos. Alex. in l. filius à patre. ff. de lib. & posth. Item text. ibi, si non addimus nomen cuius sit ciuitatis.

leges * appellare ius ciuile Atheniense nō errauerit ^c, Sic enim & ius ^f, quo Romanus populus vtitur, ius ciuile Romanorum appellamus, vel ius Quiritū ^g, quo Quirites vtuntur. Romani enim à * Romulo, Quirites à Quirino ^h appellantur: Sed quoties non addimus nomen cuius sit ciuitatis ⁱ nostrum ^k ius ^l significamus. sicuti cum poëtam dicimus, nec addimus nomen subauditur apud Græ-

ret quis ius ciuile Bonon. statutum à compositoribus inuentū, & consilio confirmatum.

¶ e Non errauerit. Imò bene dixerit.

¶ f Sic enim & ius. Quod pro se tantum cōposuerunt: aliter esset generalis lex, vt j. eo. s. lex est. & de hoc. si iure ciuili generali potest hic intelligi, vel loqui. Accur.

¶ g Ius Quiritum. Pro eodem, licet nomina mutet.

¶ h A Quirino. Qui fuit eorum rex, dictus à quiris, quod est hasta quia magna hasta in bello utebatur.

¶ i Ciuitatis. Sed simpliciter dicitur ius ciuile.

¶ k Nostrum. s. Romanorum per excellentiam.

¶ l Ius. s. ciuile Romanorum, si est proprium vel generale, si est factum, vt sit generale.

ADDITION. Hoc genus coniecturæ in aliis ambiguis distinguendis obseruatur. l. si seruus. s. si. ff. de leg. j.

Item, not. quod verba æquiuoca in dubio intelliguntur in digniori & potentiori significatu. Syluius.

¶ b Sed ius quidem. Diximus populos communes aut proprium ius habere: sed ius, &c.

¶ c Ciuitas appellatur. si. nomen illius ciuitatis, ubi factum est ius ciuile debet ei imponi.

¶ d Solonis. Nomina sunt compositorum statutorum in illis ciuitatibus, sicut si appella-

quis collegit P. Practicus li. 1. & 2. de iur. iurisp.

Deest Th.

¶ **¶** a Virgilius. Idem in Apostolo. Nam Paulus in diuina scriptura intelligitur. Item ubi dicitur sapiens, intelligitur Salomon.

¶ **¶** Ius autem. Primò ponitur vnum di-
ctum. Secundò,
ponitur ratio,
quare ius gen-
tium fuit intro-
ductum. Tertiò,
ponitur effect⁹,
sive ponuntur
inventiones iu-
ris gentium. Se-
cunda ibi. Nam
vfu. Tertia ibi,
Bella. Angel.

CASVS, Per-
ge portò, ac mi-
hi ius gentium
quid sit, & cur
ita vocetur, ex-
plicato, Genes
dicuntur natio-
nes hominum,
quæ suis regio-
nibus, veluti ci-
uitas muris, cō-
tinentur: veluti,

Hispanica, Italica, Germanica, Indica,
America. Quod igitur omnes aut ple-
ræque gētes ita inter se terrarum spa-
tiis disiectæ vno consensu natura im-
pellente, comprobarunt, id ius gen-
tium appellatur. veluti, vt legatorum
corpora inter ipsa hostium tela sancta
sint: vt quæ iusto bello parta sint. ea
victoribus acquirantur: vt qui bello
capti sunt, eorum sint serui, à quibus
capti fuerint, natura enim omnes ho-
mines liberos produxerat: sed, exor-
tis bellis, victores captis hominibus
tanquam pecudibus vri cœperunt, in
eōsque ius vitæ, necisque obrinuerūt.
Præterea contractus ferè omnes, &
commercia consensus ille gentium
introduxit. Etenim quæ tandem so-
cietatis humanæ conseruandæ ratio
est, nisi vt qui abundat certis rebus a-
liarum verò indiget, cum eo, qui con-
trario modo eger, abundatque, nego-
rium contrahat? Inde ergo emptio vē-
ditio exorta est: quæ quamuis non
continuo excogitata sit, tamen quia
consensu omnium gentium compro-
bata est, ad eandem originem neces-
sariò refertur. neque hic accipitur
pro permutatione non magis, quàm
locatio & conductio, quæ sine pretio
similiter non consistit. Non enim pri-

cos egregius Ho-
merus: apud nos.
Virgilius.

¶ **¶** Communis vsus,
humanæq; neces-
sitas iuri gentium
originem dedere.
Ex hoc itaque iu-
re orta sunt bella,
secutæ captiuita-
tes, & seruitutes,
ac contractus ferè
omnes introducti.

¶ **¶** Ius autem b gē-
tium omni huma-
mano c generi

nam ætatem, sed omnium gentium
comprobationem, morēsque specta-
mus. Cor. Vib. Nota ius gentium esse
comune omnibus gentibus: & quod
constitutiones iuris gentium, vel ex

commune est. Nā,
vfu d exigente, &
humanis f necessi-
tatibus, gentes hu-
mana iura * qua-
dam sibi consti-
tuerunt. Bella e
enim orta sunt, &
captiuitates secu-
tæ, & seruitutes,
quæ sunt naturali
iuri contrariæ. Iu-
re enim natura-
li omnes homi-
nes ab initio f li-
beri nasceban-
tur. Et ex hoc iu-
re gentium omnes

cōmoditate, vel
ex necessitate
gentium sint in-
troducæ. Item
quo iure bella
& seruitutes or-
tæ sunt: & serui-
tutes naturali
iuri esse cōtra-
riæ: & quod de
iure naturæ o-
mnes homines
liberi nasceba-
tur: & quod o-
nes ferè cōtra-
ctus sunt de iu-
re gētium. Item
nota, quod le-
ges, & statuta
debent fieri aut
propter cōmo-
ditatē, aut pro-
pter necessita-
tem hominum.

Item quod ius gentium derogat iuri
naturali. Item quod dictio, ex, deno-
tat participium temporis. Syl.

¶ **¶** b Ius autem. Autem pro sed, & re-
petit de iure gentium, vt aliquid ad-
dat.

¶ **¶** c Omni humano. Sed nunquid plu-
ra humana genera sunt? Respon. non:
expono ergo, i. omnibus hominibus.

¶ **¶** d Nam vfu. Ab initio enim pauci erāt
homines: indiguerunt tamen aliquo
communi vfu: & quanto plures fuerūt,
tunc magis suas consuetudines habe-
bant, & statuta: pura vt nullus vineam,
vel hortum alterius intraret, & hoc
sequitur. & probatur. ff. de iust. & iur.
l. ex hoc iure.

¶ **¶** e Bella. Sed quomodo à iure descē-
dit bellum, cum sit à iure prohibitum:
vt ff. de vfusu. l. æquissimum? Respon.
loquitur de eo quod à populo Rom.
est indictum hostibus, vt ff. de capt. &
postli. reuer. l. hostes. Item propulsare
violentiā, quod est licitum: vt ff. de
de iust. & iur. l. vt vim. & ff. de vi, &
vi arm. l. j. §. vim vi. cum moderamine
tamē, & c. C. vnde vi. l. j.

¶ **¶** f Humanis. Cū societas humani ge-
neris conseruari aliter non possit. l.
4. ff. de iust. & iur.

¶ **¶** g Initio. Sed nūquid hodie? Quidam
dicunt

* Παρ
πόλ-
λα.
Th.

N. 4.

dicunt sic. nos contra : nam seruus nascitur, vt infra de iure perso. s. serui. & ff. de nata. rest. l. interdum. Accurs.

ADDITIO. Ante, si captiuitates ac ius gentium, quo iure ceperunt nasci serui homines, veluti nati ex ancillis nostris. s. serui. j. de iure perso. Aemyl. Ferret.

a Penè. Penè dicit propter quatuor cōtractus vt propter stipulationem :

vt j. de act. s. de constituta. Item, propter literarum obligationem : vt j. de lit. obli. Item, propter contractum emphyteuticum : vt j. de loca. & con. du. s. adeo. Item, propter sponsalitiā largitionem, id est, donationem propter nuptias : vt in auth. vt spon. larg. s. j. & ij. Et nota, quod hic dicitur omnes contractus esse de iure gentium : sed non omnes obligationes. Nam quæ ex maleficio, vel quasi sunt, non sunt de iure gentium, sed vel à lege xij. Tabul. vel ab alia lege.

ADDITIO. Prout glo. loquitur in quasi maleficiis, approbatur, quia in his contingit aliquem obligari ex facto alieno : quod ius gentium nō considerat : sed prout loquitur in maleficiis, reprobat per l. j. ff. de fur. vt per Angel. & Christoph. hic.

¶ Omnes pene. Addit pene : propter mancipationem & nexum, itēque propter stipulationem, quæ iuris ciuilis est : neque ab iis qui deportati sunt, & iura ciuitatis amiserunt, usurpatur. l. quotiens. 14. in fine. ff. de donat. l. si ita. 126. s. penult. ff. de verb. obligat.

b Innumerabiles. id est, non facile ad numerandum habiles : vt infra de rebus corpor. & incorpor. in principio.

ADDITIO. Intellige nomine emptionis & venditionis permutationē, cum emptio non consistat sine pretio. eoque in numerata pecunia. Numi autem non sunt inuenti iure gentium, quorum initium refertur ad Aeginetas, longe post Liberum patrem, quem Pli. lib. 6. tradit inuenisse emptionem, & vendit. Aemyl. F.

¶ Constat. Dicitur iste. s. in tres partes. Primo, ponit dictū bimbembre. Secundo, ponit exemplum primi membri.

Tertio, exemplum secundi membri. Secunda ibi, Scriptum. Tertia ibi, in s. Ex non scripto. Item secunda subdividitur in duas partes. Primo, ponit, quid est ius scriptum. Secundo, ponit exempla. Secunda ibi, Lex.

¶ Ius ciuile scripto constat, & non scripto. Iuris autem scripti partes sunt sex, quæ recta serie pertrahantur.

CASVS. Quoniam mihi Romani iuris fontes indicasti, quæro, quæ sint eius species. Quæ admodum apud Græcos, ita apud Romanos

iuris ciuilis duæ sunt species. alia literis, ac monumentis continetur : alia moribus & consuetudine sine literis constat.

¶ Lex est.] Quoniam iuris scripti sex partes enumeras, de singulis videamus. Quid est lex? Ius quod populus Romanus rogante magistratu senatorio iubet. Nam populi Romani triplex erat potestas, quæ ex Romuli Regis legibus intelligitur, vt leges scisceret, bella decerneret, magistratus crearet. Cum igitur magistratus aliquis maior (his enim solis cum populo agere licebat) legem ferre vellet, primum eam uinundino promulgari iubebat, & pro Rostris proponebat, vt populus eam cognitam, & perpensam aut reciperet, aut repudiaret. tertiis undinis in concionem ascendebat, & populum ita rogabat, Velitis iubeatis Quirites, vt id, vel illud fiat. Singulis autem ciuibus tabellæ binæ dabantur, quarum in altera scriptum erat, Vti rogas : in altera, litera A. illa recipere se legem, hac antiquare. id est, repudiare Quirites significabant. Eum autem magistratum senatorium, id est, ex Senatu esse oportebat : veluti Consulem, aut Praetorem. Nam si Tribunus plebis, qui quamuis & ipse Senator, eo tamen anno in Curiam nō ingrediebatur, legem ferret, Plebiscitum erat, vt mox dicemus.

¶ Plebiscitum.] Quid est Plebiscitum? Est ius, quod non vniuersus populus, sed plebs tantum, & Tribuni plebis interrogante, Velitis, iubeatis, &c. iubeat. Triplex est igitur inter Legem & plebiscitum differentia : prima, quod lex comitiis centuriatis fertur, id est, quum populus non tributim, hoc est, per xxxv. tribus descri-

pus, neque ex generibus hominum, sed cēturiatim, i. per centenas turmas, ex cēsu, ordinibus, & aetate diuisas suffragia ferebat. Plebiscitum verò tribus comitiis, id est, cum plebs sola per

tribus fuisse conuocata suffragiū ferebat. Secunda differentia est, quod lex à magistratu Senatorio fertur: Plebis scitum à Tribuno. Tertia, quod illa ab universo populo: hoc, à ple-

be duntaxat. Quid autem inter populum & plebem interest? tantum quod species à genere (vel ut res ius, ac verius loquamur) totum à parte. Cum enim populi Romani duo primū ordines fuerint, Senatorius & Plebeius: posteriore omnes reliqui à Patribus Conscriptis continebantur: postea tamen ad illos ordines Equestris adiunctus est. Ac primis quidem temporibus Patres non tenebantur legibus à plebe iussis, id est, Plebis scitis. Sed Q. Horatius dictator quidam quum plebs Romanorum seditionem in ianiculum fecisset, legem tulit, ut omnes Quirites Plebis scita non minus quam reliquas leges tenerent: ut scribit Plinius lib. xvi. cap. x. Gellius lib. xv. cap. xxvij. Florus in epitome lib. xi.

¶ **Senatusconsultum.** Quid est Senatusconsultum? Est ius quod Senatus, Consul aut Praetor, aut Tribuno plebis ad eū referēte, sententiāque rogante, constituit. Quod autē ait, Senatū, aucto populo, vice populi consuli solitū: id ego interpretari non possum, quia satis constat Romulū centum Patres constituisse, quorū cōsilio in administranda Repub. vteretur. Ea Senatusconsulta rata erant, ni Tribunus plebis aliquis intercederet: per scriptāque olim in aedem Cereris ad Aediles plebis deferbantur, postea ad ararium deferri cepta sunt, ubi & leges in aes incisae asseruabantur. Corn. Vrb. Nota ius Romanum aut lege scripta constare, aut consuetudine. Item, nota partes iuris scripti. Item, modum ferendarum legum, plebiscitorum, & senatusconsultorum. Itē, quod Consul dicitur magistratus senatorius: & tribunus dicitur plebeius. Itē, in quo differat plebs à populo. Item, quid veniat appellatione populi. Itē,

quod Patricij & Senatorij veniunt appellatione populi: secus appellatione plebis. Item, quid sit plebs. Item, quod plebis scita ex lege Horatiana sunt eiusdem potestatis, cuius sunt leges. Item,

autē ius, est lex, plebiscitum, senatusconsultū, principum placita, magistratum edicta, responsa prudentium.

¶ Lex est, quod

generaliter diximus s. eo. in gl. ut sit statuta terrarum, &c. ibi, quinto, &c. Item quicquid habemus de moribus hic comprehendit, s. generalibus, ut patet ex inferioribus.

¶ b Scripto. De hoc dicit usque ad s. ex non scripto, infra eo. & de non scripto ibi dicit. Accurs.

ADDITIO. Non tamen est necessaria scriptura ad substantiam legis: sed ad probationem tantum, ar. l. contrahitur. ff. de pig. secundum doct. hic.

¶ c Ut pro sicut.

¶ d Apud Græcos. Nam & Græci utebantur iure scripto, & non scripto: ut s. eo. s. & non ineleganter. Accurs.

ADDITIO. Græca sic verte, legum alia scripta sunt, alia non scripta.

¶ e Scriptum autem ius, s. civile Romanorum: de quo dixit s. eo. s. sed ius. Accurs.

¶ f Senatusconsultum. Quare dicti sunt consules: not. ff. de origin. iuris. l. ij. s. exactis.

¶ g Lex est. Hæc definitio, quo ad sententiam, concordat cum ea, quæ est ff. de legib. & senatuscons. l. i. licet quo ad verba dissentiat. Definitor & alio modo, Lex est sanctio sancta, iubens honesta, prohibens contraria, quæ sumitur ex lege Græca, ff. de leg. & senatusconsult. lege secunda. Item, definitur tertio modo, ut in eadem lege Græca colligitur in eodem titulo, de legibus & senatuscons. l. ij. in principio. Accurs.

¶ Magistratum rogante. Rogatur, siue fertur his verbis: *Vel iube. Quir.* &c. Promulgatur, proponitur, proscribitur per trinumdinū. si populus probabat, iniecta tabula V. R. lex dicebatur. Si non probabat, iniiciebatur tabula ubi erat A.

¶ a Veluti

a Veluti. Exemplificatiue ponitur vt s. s. prox. nam facta conuocatione populi Romani, magistratus, i. Senatus, nō totus, sed qui maior erat omnibus, interrogabat populum. s. consulendo, an sic placeret, &

sic ad libitum populi fiebat vt ff. de ori. iur. l. ij. §. deinde. j.

^{regaliter}

b Consule. Nā Cōsul. vice omniū Senatorū interrogabat populum: & sic ipsi Senatores videntur interrogare. nam qui per alium facit, per se facere videtur: vt ff. de vi, & vi ar. l. j. §. de iecisse. & ff. de adm. iur. l. ita autē. §. gessisse. nā recte omnia nostra facim, quibus a nobis auctoritas imperitur: vt Cod. de vet. iur. enu. l. j. §. sed si quid. ver. omnia.

c Veluti. Exemplificatiue ponitur. vt s. s. prox. erat enim vnus nomine tribunus, qui praeerat plebeis & eorum magistratus, qui interrogabat plebeios: vt ff. de orig. iur. l. ij. §. postea. ver. mox cum reuocata. & s. iisdē temporibus. & multas leges habemus de his vt leg. Aquil. vt i. de leg. Aquil. §. ex hoc tamē capite, & ne praefides accipiant nisi esculēta: vt ff. de off. Proconsul. l. solent. §. fin. & ff. de offic. praef. l. plebiscito.

d Species a genere. Est autē gen^o, qđ praeedicatur de pluribus differentiis specie, vt animalium aliud rationale, aliud irrationale, & sic se habet populus (vt sequitur) ad nobiles & ignobiles. Species autem est, quod praedicatur de pluribus differentiis numero: vt hominum alius Titius, alius Scius, sic se habet plebs, nam minores tantum comprehendit, vt sequitur.

ADDITIONO. Improprie & genus & speciem accipit: vt in l. inter donum. ff. de verb. sign. neque enim populus de plebe praedicatur, vt genus de specie. quare puta dictum totum & partem.

e Etiam. Quasi dicat, non solum populi appellatione viles connumerantur, sed etiam Patricij.

f Patricij. Qui erant quasi patres principis. vt infra quibus modis ius pat. pot. sol. §. filius.

ne sine Patricijs & Senatoribus ceteri ciues significantur. Sed & plebiscita s. lege Hortensia^h lata, non min^o valere, quam leges, ceperunt.

g Senatusconsultum est, i. quod Senatus iubet, atque constituitⁱ. Nam quum auctus esset populus Romanus in eum modum, vt difficile esset in vnum eum conuocari legis faciendae causa^k, & quum visum est, Senatū vice populi consuli^l.

g Sed & plebiscita. Videbatur minus valere, quasi loco & argumēto sumpto ab auctoritate: quia maior est Patriciorū & Senatorū auctoritas: vt C. de leg. l. humanū. & ff. de eden. l. si quis ex argenti. §. j. sed hoc sublatū est per legem latam ab Hortensio rege: vt sequitur. & ff. de orig. iur. l. ij. §. deinde cum esset. ver. mox cum reuocata.

ADDITIONO. Imō ab Hortensio dictatore, vt apud Gellium li. xv. cap. xxvij.

& Plinium lib. xvj. cap. x. qui mortuus est in magistratu, vt apud Florum in Epitome xj. & D. Augustinum lib. de ciuitate Dei iij. cap. xvij.

h Lege Hortensia. Sic dicta ab Hortensio, qui pacem composuit inter nobiles, & plebeios: & inter eos sic statuit, vt valeret plebiscitum.

i Constituit. Nam poterat facere legem, vt hic, & ff. de legi. & senatusconsult. l. non ambigitur.

k Cum auctus esset. Dictum ad sententiam, vt in lege secunda. §. deinde. ff. de offic. iudic. Nam lege Regia lata, Imperatores sensim populo Romano ius comitiorum, & libertatem ademerunt, & ad Senatum, in quo dominabantur, iuris constituendi potestatem transfulerunt. Auctores, Tacitus libro primo, & Suetonius in Augusto.

l Legis faciendae causa. Nam idem est, si ex alia: quia difficile erat tot homines conuenire. Accursius.

m Consul id est interrogari. Nā antea

populus interrogabatur: ut s. eod. tit. s. plebiscitum. & sicut populus interrogabatur prius: sic postea Senatores, (qui centum erant numero) interrogabantur à Consule: ut C. de pe. har. l. fin. in princ.

& ff. de origin. iur. l. ij. s. deinde quia difficile.

¶ Sed & quod iste s. diuiditur in quatuor partes. Nam primò ponit dictum. Secundò, eius rationem. Tertiò, ponit illationem. Quartò, dictum modificat & declarat. Secunda

ibi, Cum lege. Tertia ibi, Quodcumque. Quarta ibi, Planè. Ang.

¶ Thema. Quid est principum placitum? Amissa libertate populi Rom. tyranni, qui Rempub. occupauerunt, quædam pro suo imperio constituiebant, quæ pro iure obseruabantur. Ea potestas eis confirmata est à populo lege quadam Regia, quæ ius arbitriumque omnium rerum illis permisit. de qua Iustinianus in præfatione Pandectarum scribit, antiqua lege, quæ Regia nuncupabatur, omne ius, omnemque potestatem populi Romani in Imperatores translata. Ea lex renouata videtur, Augusto Imperium ineunte. Nam Strabo libro xvij. extremò sic ait, Patria ei totius imperij principatum permisit, ipsique belli, ac pacis arbitrium concessum est. Earum porro constitutionum tres sunt species: Epistulæ, Decreta, Edicta. Epistulæ sunt, quas urbanis, aut prouincialibus magistratibus de nouo aliquo negotio cum consulentibus rescribit: quæ ob eam causam rescripta etiam nominantur. veluti omnes ferè leges, quæ in codice leguntur. Decreta sunt, quæ causa cognita, Princeps constituit. Edicta, quæ de suis, aut ciuitatis suæ commodis cogitans, constituit. Harum constitutionum duæ rursus sunt species. nam aliæ generales sunt, quæ omnes ciues æquabiliter obligatos, obstrictosq. tenent, aliæ personales, quæ de certæ personæ, aut præmio, aut pœna constituunt, veluti quum Onidius offensus Cæsare ob libros de arte amandi

in Scythiâ relegatus est. Cor. Vrb. Nota quod lex est quicquid animo condendi legem Princeps disponit. Itē quod lege Regia translata est in Imperatorem omnis potestas populi. Item nor.

hitur, & quum personalis sit, personam non egreditur.

¶ Sed & q. principum placuit^a, legis^b habet vigorem: quum lege Regia^c d, quæ de eius Imperio^e translata est, popul^o ei¹ f,

non egreditur. Syl.

¶ a Placuit. Causa faciendi communem legem, & generalem: aliàs non esset lex communis: ut sequitur: & C. de sent. & inter. omni. iud. l. ex stipulatione. Nam ibi dicitur, non omnis vox iudicis est sententia. & sic non omnis vox principis est lex.

¶ b Legis. Quam non habemus.

¶ c Habet vigorem. id est, Lex est, & pro lege seruatur.

¶ d Lege Regia. Hac lege cautum fuit, ut potestas legis faciendæ transfret de populo ad principem, ut hic, & ff. de origin. iuris. l. ij. s. nouissime. & facit ad hoc ff. de constit. princ. lege prima. vbi sunt eadem verba. Et hanc legem Regiam non habemus. Nam facta fuit super regno, id est Imperio transferendo.

¶ e Imperio. Transferendo de populo ad principem.

¶ f Eius. Cōferre alieni, est cōmunicare. l. ij. & passim. ff. de collat. Conferre in aliquem, est totum transferre. Vide Dionysium libro 53. vbi scribit Augustum legibus omnibus solutum fuisse. unde intelligitur. l. Princeps. ff. de legibus.

¶ f Ei. s. principi. quo ad honorem, & inueum, quo ad onus.

ADDITIO. Intellige cum Theophilo lege Regia principi in populum omnem potestatem datam. l. j. ff. de constit. E. B.

¶ Popul^o ei. Populi sūma, & infinita fuit potestas triplex legum iubendarū vel abrogandarū, magistratuum mandandorum,

quod totale Imperium potest alteri concedi. Item quod verbum, concedo, importat translationē dominij. Item quod epistola, sententia, & edictum principis habet legis auctoritatem. Item quid sit constitutio. Item quod personale privilegium personam

* Rhennia, etc.

N. 4.

N. 4.

dorunt, vel abdicandorum, belli & pacis constituendæ.

^a Contulerit. id est, transtulerit. sicut ipse populus à modo non habeat hoc ius. sic. C. de ve. iu. enu. l. ij. §. hoc autem. & de leg. & cō-

stit. l. fi. Sed alij dicunt, quod adhuc populus potest facere legem. & quod dicitur solum principem hoc posse, verum est, solus. i. nullus alius solus, secundum Richardum.

^b Per epistolam. ut j. de his, qui sui vel alie. iu. sunt. §. dominorum. & ff. de cōstit. princ. l. j.

^c Decreuit. Sedens pro tribunali dando sententiam definitiuam, ut C. de leg. & constit. l. fin. Nam interlocutio principis non habet vim legis, nisi hoc exprefferit à princ. ut ea l. fi. C. de legi. Accur.

^d Edicto. ut C. de legib. & constitut. l. secunda, & de secund. nupt. l. hac edictali.

^e Legem. Generalem, quam potes cognoscere quatuor modis: ut C. de leg. & const. l. leges. vel specialem: ut sequitur.

^f Hæ sunt. s. quas constituit Imperator. Accur.

^g Personales. Dummodo in iuris corpore non sint clausæ: aliās omnes sunt generales, ut C. de Iusti. Cod. confirmando. l. vnica. in §. fi. Accur.

^h Adde nisi ea intentione clausa sint, ut sint priuilegia: ut declarat Deci. in c. j. in ij. lectura. in ij. col. de constitutio. Syl.

ⁱ Ob meritum. Quia multum seruierat principi: & ideo aliquam pœnam, quam debebat ille pati propter delictum, quod fortè fecerat, ei remisit. Accur.

^j Alicui. Pœnam merenti.

^k Irrogauit. scilicet, Non merenti: vel merenti, sed maiorem fortè, quam qua esset dignus, ut pœna eius metus sit multorum. ut ff. de pœn. l. aut facta. §. fi. Acc.

^l Sine exemplo. i. ut alij non cape-

rent exemplum. Accur.

^m Subuenit. ut clericis, quibus indulta sunt specialia: ut in auth. ut cleric. apud Prop. epi. & C. de epi. & cl. l. cum clericis. & Lomnes, qui & curiæ & aliis: ut C. de

leg. & constit. l. ij. Sed nunquā intelligitur sine exemplo subuenire, si cui simpliciter rescribat. Respon. sicut dummodo non sit ibi aliquod signum ex his quatuor, quæ dicuntur. C. de leg. & constit. l. iij.

ⁿ Non transgreditur. ff. q. quisque iu. l. j. contra. Sed distingue, an ad sui postulacionem sit concessum: quo casu transgreditur: ut ibi, aliās nō, ut hic, & ff. quod quisque iu. l. iij. Et sic soluitur aliud contra. C. de fru. & li. exp. l. fi. vel dic ad utrumque contra, quod aliud extenditur: hoc est dicere, ut alius habeat priuilegium. Vel dic, quod illud est speciale in illa. l. fi. C. de fru. & li. expen. propter aequalitatem in iudiciis obseruandā. ar. C. de postul. l. prouidendum. Vel melius licet egrediatur personam, non est tamen generale ius: nec videtur aliud, scilicet aduersarius prorsus: cum sit contingens occasione controuersie.

^o Tenent. i. ligant. Accur.

^p Prætorum quod. **THEMA.** Quid est Prætorum edictum? Prætores Romæ modo minore, modo maiore numero fuerunt. Soli autem urbani edicta proponebant. Erant autem urbani Prætores, qui de causis priuatis causa cognita decernebant, & iudicia priuatis dabant: id est, dabant iudices apud quos priuati causas agerent, eisque iudicibus de controuersis disceptandi potestatem faciebant. Porro diu Prætores arbitram suo iura constituerunt: veluti ne quis filiam heredem instituatur, aut simile quidpiam. Quare quum incertum esset, quid illis placitum foret, edicta publice proponebant, in quibus quemadmodum anno suo ius dicturi essent populo

denuntiabat. Id ius honorarium dicebatur, quod arbitris qui honores, id est, magistratus gerebant, constituebatur, sic enim verba tex. intelligenda sunt, ut Magistratus sit accusariui casus, non recti, quod innumeri ridiculi existimantur: quasi per excellentiam Prætores vocarentur magistratus. quod ita stultum & ineptum est. ut id qui pluribus refellat, ineptus videri possit. Sed nonne Cōsules quoque honores, id est, magistratus gerunt? nulli magis. verum illi ius non constituunt, tantum ad Senatum referunt, qui decreta facit. quæ S. Consulta vocantur. Soline ergo ex iis, qui magistratus gerunt, Prætores ius constituiebant? His addamus licet, Aediles. Et qui sunt Aediles? Aediles sunt, qui ædium, annonæ, ludorumque solennium curam habent. & Aediles ab ædibus, quæ præcipua erat eorum procuratio, dicti sunt. Proponebant ergo hi quoque arbitrio suo edicta, quæ Aedilitia vocabantur: quibus denuntiabant quemadmodum anno suo ius dicturi essent, veluti de rebus venalibus, de fluminibus, de itineribus. Iuris ergo honorarii duæ sunt species: alterum enim Prætorium est, alterum Aedilitium. cum utrumque, scilicet, ab iis qui honores gerunt, sit constitutum. Cor. Vib. No. quod edicta Prætorum obtineant vim legis. Item, quod vocatur ius honorarium. Item, quod magistratus dicuntur honores. Item, quod suis edictis dabant auctoritatem Prætores. & sic contra Doct. in rubr. C. qui admittit, qui voluerunt habere hanc auctoritatem legis condendæ, dummodo approbarentur. Item, quod edicta Aedilium sunt habenda ut portio iuris prætorij. Item, unde dicatur ius honorarium, quamvis alibi senserint aliqui, quia ideo dicerentur, quia honorabantur ex hoc

quod eorum edicta pro legibus habebantur. Sylu.

¶ a Edicta, quæ scripta erant in albo prætoris: ut ff. de iur. omn. iud. l. si id, quod in j. respon. Accur.

¶ **Prætorum edicta vim legis habent: ædilitiumque edictum pars est iuris prætorij.**

¶ Prætorum quoque edicta t^a non modicam b obtinent iuris auctoritatem. Hoc etiam ius honorarium solemus appellare: quod c qui honores gerunt, id est, magistratus d, auctoritatem huic iuri dederunt e. Proponebant & Aedi-

les curules f edictum de quibusdam * causis g: quod & ipsum iuris honorarij h portio est.

¶ **Iurisconsultorum sententia (quibus à Cæsare iura interpretandi facultas data erat) responsa prudentum dicuntur: quæ usque ad eum iuris pondus obtinebant, ut nec cuiquam iudicium ab his recedere fas esset.**

† Prætorum quoque edicta. N. 4.

Prætor iuridicando creatus, inito magistratu e. ^{* capitulum in Th.}

denuntiabat quædiu anno suo ius dicturus esset. Hoc edictum scribebatur in albo, i. tabula dealbata: Græcè *ἀλβανὰ*. Prætoris iurisdictio tribus verbis continetur Do, Dico, Addico.

¶ b Non modicam. sed magnam.

¶ c Quod, i. id eo quia.

¶ d Magistratus, scilicet ipsi præ-

tores: ut ff. de iust. & iur. l. ius autem. §. ius autem prætorium.

¶ e Dederunt. ut ff. de orig. iur. l. ij. §. eo tempore.

¶ f Aediles curules. A cura dicti. Observabant enim ne ruina vel incendiis ædium deformaretur urbis aspectus.

¶ g De quibusdam causis. Ut de morbis, & morbosus, & vitiosis animalibus, ut patet ff. de ædil. edi. l. j.

ADDITIONO. De rebus venalibus, de ædilitio edicto, de viis publicis, quæ ad curam ædilium pertinebant, de itineribus, de fluminibus, de ædibus: ut ff. via publ. & si quid l. vnic.

¶ h Honorarij. Qualiter? Respon. quia Aediles erant ex prætoribus: ut j. de diu. stip. §. prætorias. & ff. de verbo. obli. l. v. §. prætorias.

¶ **Responsa prudentum. T H E M A.** Quid est responsum prudentium? Prudentes dicuntur per excellentiam Iuris periti, quod cum dubitantibus civibus eos consulentibus, quasi novi quidam Apollines responsa, tanquam oracula sua edere soleant, soli in civitate sapere, & rebus humanis providere, atque consulere videtur. unde Iurisconsulti domus oraculum civium

us à Cicerone appellatur. Ergo responsum prudentium, est ius, quod consulentibus ciuibus prudentes edunt. Ridiculum est autem distinguere inter sententiam & opinionem, ut facit Theophilus. Nā quicquid illi dicūt.

id quia ita sentiunt, siue opinantur, indifferenter aut sententiam, aut opinionem Latini appellat. Verum cur illi iura constituēbant, an non alij factis multi constituendo iuri idonei videbantur? Respondeo, Romae olim, quā

ibi literae non admodum florebat, quippe omnibus rei militari propagandūque imperio deditis, iudices in cōtrouersis priuatorū dabātur à Prætorē homines imperiī: at plerumque (ut Quinilianus ait) rure accersebantur, ob eam causam qui ius ciuile dicerent perpauci homines, ab illis iudicibus consulebantur, ut sua responsa illi scripta eaderent. deinde Augustus Caesar, ut maior iuris auctoritas haberetur, constituit ut ex ipsius auctoritate responderetur. Quare quum ea esset illorum responsorum auctoritas, ut ab iis non temerē iudices auderent recedere, in numerum iuris formarum vocata sunt. Cor. Vīb. Nota quod opiniones Iurisperitorum non sunt necessariae, nisi hoc disponatur. Item, quod interpretes iuris olim à publico deputabantur: & hi dicebantur Iurisperiti. Et quod iudices ab eorum opinionibus recedere non poterant. Sylu.

† Responsa prudentum. Stante Republica, licuit omnis fiducia doctrinae suae freti, Iurisperitum se profiteri, cum aut transuerso foro inambulans, aut in atrio domus, sedens in folio, id est, sella honorabili, sui consulendi potestatem faciebat, cum roganti consulti respondisset, licet consulere? licet Cicerō de Oratore. Primus Augustus propter nimiam licentiam statuit, ut ex ipsius auctoritate responderetur.

† Sententia. Sententia est firma & indubitata responsio, secundum Ioan.

† Opiniones. Opinio est cum dubitatione responsio, secundum Ioann.

† Publice, id est, Quorum interpretatio fiebat publica auctoritate concessa à principe, ut Vipian. Papī. & similes, qui fecerunt leges. ff. de orig. iur. l. ij. s. post originem. & s. iuris ciuilis scientiam.

spondendi datum est: qui Iurisperiti appellabantur: quorum omnium sententia, & opiniones eam auctoritatem tenebant, ut iudici recedere à responsis eorum non liceret, ut est constitutum.

† ADDITIO. Hodie tamē sententia doctorū est probabilis, & non necessaria: ut not. glo. in l. j. circa fi. C. de legi. & legēdi, seu interpretandi licētia in doctoratu collata, operatur. ut hæc possint publice fieri quod aliās non liceret. l. vnic. C. de stud. lib. vi. Ro. lib. xj.

† A Caesare. Augusto: ut s. in primo tit. ponitur. Accur.

† Ut iudici, scilicet nulli.

† Ut est constitutum. i. Sicut ipsi constituerint.

† ADDITIO. Hoc ego ad Theodosij constitutionē respōs. prud. in C. Theodos. referre soleo. Eguinarius Bar.

† Ex non scripto. CASVS. Hactenus de iure scripto, eiusque formis expositum est: videoque quibus rebus constet. proximum est igitur, ut de iure non scripto cognoscā. Quid est ius non scriptum? quod voluntate omnium, sine literis, consuetudo ac vetustas comprobauit. Diuturna enim consuetudo, puta decem annorum, vim habet eandem, ac si hoc aut Consulē, aut tribuno rogante populus sanxisset. Nam quum ipse leges nulla alia causa nos teneant, quā quia iudicio populi receptæ sunt: merito & ea, quæ sine vllō scripto populus probauit, tenebunt omnes. Nā quid interest, si suffragio populus voluntatem suam declaret, an rebus ipsis & factis? Illud autem obseruabimus in legendis Iurisperitis, quæ moribus comprobata dicuntur, ea ferē contra ius scriptū recepta ac comprobata esse. Cor. Vīb.

Nota ibi scripto, quod lex ad sui essentiam exigit scripturam. Item quod usus diu obseruatus habetur pro lege: Item quod diuturnum dicitur, quod constat spatio decem annorum. Syl.

† Ex

¶ **a** Ex non scripto ius venit. de iure scripto vidimus: quod in sex partes diuiditur. sequitur de non scripto: vt s. eodem, constat.

R. A. ¶ Ex non scripto. Consuetudo ius est, tacita populi

conuentione & vsu diuturno constitutum: legē facit expressa conuētio, cōsuetudinē, tacita. l. 36. ff. de legib. Illa cōfessim per se, ac vi sua, ius facit, cōsuetudo plu-

rimorum annorum vsu. l. pen. C. eod. tit. lex legem abrogat: cōsuetudo legem non abrogat, neque vincit. l. 2. C. quæ sit long. consuet. Defuetudo tamē abrogat. l. 2. ff. de legib.

¶ **b** Diuturni. Sed quanto tempore vsus facit mores vel cōsuetudinē? Respon. x. an. vt ff. qui & à quibus mali. non si. l. si cum fideicom. s. Arist. licet secundum quosdā exigatur tempus cuius non extet memoria, ar. ff. de aqua plu. ar. l. j. in fin. & ff. de aqua quo. & ar. l. iij. s. ductus. & C. quæ sit long. consuet. l. cōsuetudinis. & C. de sacrosanct. eccles. l. fin. Item quia dicitur longa, vt patet in titu. C. eod. & ff. eodem. Longa autem x. ann. dicitur: vt j. de vsuc. s. j. sequitur ergo, quod x. ann. sit robusta. [Adde quod hæc opinio communiter approbatur, reprobata illa, quod requiratur tempus, cuius initij memoria in contrarium non existat vt per Ias. in l. de quibus. ff. de leg.] Sed nunquid semel sufficit, vt intra decem annos secundum eam iudicetur? Respon. non: imò debet ad minus bis secundum eam iudicari: vt Co. de episco. aud. l. iij. in fi. vel querimoniam, vel libellum propositum contra cōsuetudinem talem spernere: vt ff. de legi. & se. con. l. cum de cōsuetudine. Nunquid ergo iudicatur exemplis? Respon. non: vt C. de sen. & interlo. om. in. l. nemo iudex. & facit. ff. de officio præsid. l. sed licet. Sed ex cōsuetudine, quæ approbatur exemplis, & sic conceditur aliquid per obliquum, quod directio non conceditur: sic & ff. quæ res pign. oblig. pos. l. Aristo. in fi. sic e contra peto ex promissione, quæ promissio probatur ex longo vsu: vt ff. de vsuris. l. cum de in rem. verso.

¶ **c** Consensu. Aliàs nō potest esse con-

suetudo: cum dicatur cōsuetudo, quæ si communis assuetudo, & error cōsuetudinem impediāt: vt ff. de leg. & se. con. l. quod non ratione.

ADDITIO. Nota iuris ordinem, vbi scriptæ le-

¶ **a** Ex nō scripto* ius venit, quod vsus approbavit. Nam diuturni^b mores* cōsensu^c vtētium compro- bati, legem imi- tantur^d.

ges non sunt, * *fine* spectanda est lō- ga cōsuetudo. l. venditor. s. si constar. ff. com. præd. si non sit, * *Ulpia*, quod proximū, *tit. l. 2.* & consequens. *pit.* si ne hoc quī- dem, cōsuetudo ciuitatis Rom.

¶ **d** Imitantur. i. tantum valet cōsue- tudo, vbi lex scripta non est, quantum lex, vbi scripta est. Et nota tres vir- tutes cōsuetudinis, imitandi legem, vt hic. Item interpretandi legem, vbi lex est dubia: vt ff. eo. l. si de interpretatio- ne. in fi. Item corrigendi: vt ff. de legi. & se. con. l. de quibus. in fi. & j. eo. s. ea verò. Quod distinguitur: aut est generalis cōsuetudo per totum mundum: & tūc vincit legem vbique: vt ff. de le. & sena- tuscōs. l. de quibus. s. fin. aut specialis: & tunc vincit legem in eo loco, vbi est: vt ff. de commu. præd. l. venditor. s. si constar. dummodo post legem fue- rit inducta: aliàs vincitur à lege su- perueniente: vt ff. de sepul. vio. l. iij. s. diuus. in alio autem loco cōsuetudo specialis non vincit legem, sed vin- citur à lege: vt Codice quæ sit long. cons. l. cōsuetudinis. & hoc secundum Ioann. & Py. licet alij aliter distinxe- rint.

¶ **Et non ineleganter. T H E M A.** cēpi ista, didicique duas iuris species: scripti: scilicet, & non scripti. Sed qua- re ius Romanum hanc habet diuisionē? Quoniam ait, duo quasi fontes, & ca- pita fuerunt, ex quibus deriuatum est: nimirum ius Atheniensium & Lacedæ- moniorum. Anno enim ab vrbe con- dita cx. tres legati in Græciam missi sunt, vt inde leges Romam deportarēt. Solon autem Atheniensibus leges scri- ptas dederat: Lycurgus Lacedæmoniis non scriptas: cuius vtriusque ciuitatis laudem ex Ciceronis oratione pro C. Flacco operæpretium est cognoscere. Ab Atheniensibus inquit, humanitas, doctrina, religio, fruges, iura, le- ges ortæ, atque in omnes terras di- stributæ putantur: & paulò post, Lacedæmoniorum virius spectata, & nobi- litata,

fixata, non solum natura corroborata, verum etiam disciplina putatur: qui soli toto orbe terrarum septingentos, iam annos & amplius, vni moribus, & nunquam mutatis legibus viuunt. Hæc Ci-

cero. Quod verò ait Imperator, Non ineleganter: dictum puta p. nō stul-
tis imē aut non imperitissime.

Certū est enim ius Atheniensū literis, ac moribus similiter cōstitisse: quod vel ipse antea ostendit, cum dixit, *ἡ νόμος ὁ δὲ ἔργον*, *ἡ δὲ ἔργον*. Cor. vi. Nota, quod duæ negationes affirmant. ibi, non ineleganter.

Nota, diuisionem iuris ciuiliis factam esse ab origine. Item, quod vna ciuitas potest solis consuetudinibus, vel solis legibus regi. Syl.

¶ a Et non. Hic s. communis est ad duo supradicta. s. ad ius scriptum, & non scriptum, ideo bene est hic. s.

¶ b Ius ciuile. Largè accipe: vt not. in. s. constat. s. eo. in glo. j.

¶ c Origo. i. lex xij. Tab. quæ fuit origo totius iuris ciuiliis, & principium.

¶ d Institutis. i. ordinamentis. Nam Romanus populus decem * viros pro isto iure misit, qui decē tabulas eburneas reuerunt tam de iure scripto Atheniensium, quam non scripto Lacedæmoniorum: sed quia postea aliquid deerat, vel emendationem desiderabat, data fuit potestas per vnum annum his decem viris, vt ius & leges corrigerent, addendo & detrahendo: & (si opus esset) interpretarentur. qui vt ea facerent, duas tabulas addiderunt: & sic l. xij. Tab. ex accidenti dicta est: vt ff. de orig. iur. l. ij. s. primo.

¶ Sed naturalia. **CASVS.** Cognoui iam quibus partibus ius Romanorum constet. Docuisti enim constare partim ex naturali, partim & gentium, partim ex ciuili. Cognoui præterea quibus modis constituatur: nunc, quero, quibus modis dissoluatur? Quate-

nus, ait, ex naturæ fontibus haustum est, sempiternum est, nunquam dissoluitur. æquitatē enim illam Deus hominum mentibus in generauit. Quatenus ex iure gentium, eodem modo

firmum est, atque perpetuum.

Neque enim legatū exterarum gentium poterit interficere, & diu statū inco-

lumarēque suā ciuitas aliqua cōseruare: vt Corinthus & Carthago docuerūt. Sed quæ ex parte legibus scriptis aut moribus cōstat, ea ex parte vel cōtrariis legibus abrogatur, vel contraria consuetudine aboletur. Etenim, vt

Linus scribit, nō exoletis vetustate annalium exemplis, sed recentissimæ cuiusque consuetudinis vsu ius stare debet. Perniciosam autem esse consuetudinem leges figendi ac resigendi, cum multis locis Plato, tum verò Demosthenes exemplo Locresium iucundissima historia declarat in oratione contra Timocratem: quam, vt vobis fastidium istius lōgæ disputationis leuem, commemorabo. Quænam, obsecro, illa est? Apud Locros, ait, qui nouam legem rogare vult, collo in laqueum inserto id facere iubetur: quod si ea lex è Republ. esse iudicatur, solutus liberatur: sin minus, laqueo constricto necatur. qua de causa nouas ferre leges non audent: longissimōque intervallo hæc lex ab iis perlata est. Quum lex esset, vt qui oculum alteri effodisset, ei itidem oculus effoderetur: neque ea ea pœna vlla ratione, vllō alio supplici genere vitari posset, quidam qui inimicitias cum lusco quopiam exercebat, minatus est se illi oculum effoditurū. Id cum luscus nullo modo ferre posset, emorūque mallet, quàm cæcus viuere, aiunt legem rogare ausum, Quicumque oculum lusco effoderit, vterque illi effoditor: vt pari vterque calamitate afficiatur. Eam ille legem populo probauit, tu-

litque

Inò tres
tantum.
Linus.
3. de cad.
1.

litque nouam amplius ducentorum annorum intervallo. C. Vib. Not. quod ius gentium est in sui totalitate immutabile: & quod hic loquatur de iure gentium, declarat tex. in §. quod verò. §. eod. ubi

gentium.
Ita.

ponuntur hæc verba. Itē quod ius gentium oritur ex diuina prouidentia. Itē quod statuta & ius ciuile mutantur vel contraria lege, vel consuetudine. Item quod eo vinculo quid tollitur, quo introducit. Syl. *a* Sed naturalia. Hic §. potest intelligi de iure naturali

primæuo, quo mouentur omnia animalia ad aliquid faciendum: vt no. §. eod. tit. in princ. Sed quod dicit esse immutabile, est contra id quod de seruitute dicitur: quæ est contra ius naturale: & tamen præualeat: vt §. eod. §. ius autem. Sed dic, non derogatur ob hoc, licet non seruetur in illo casu: nam nihilominus bonū & æquum est. Et eodem modo respondeo ad illud, quod dicitur j. de cap. diuini. §. quod autem. quod est contra. Vel ibi non tollitur cognatio: sed ius succedendi. Item, eodem modo, vt prius respondeo ad illud quod de vfucapione dicitur infra de vfucap. in princ. quod constat esse contra ius naturale, vt ff. de condict. indeb. l. nam hoc natura. Vel dic, quod iste §. loquitur de iure gentium: quod patet ex illa littera. Quæ apud omnes gentes. & §. eod. §. quod verò naturalis.

ADDITIO. Patet ex verbis §. de iure gentium hic agi. itaque §. singulorum, j. de re. di. Iure, inquit, naturali, quod sicut diximus, appellatur ius gentium. Aemil. Fer.

b Constituit. De consuetudine specialia, vel lege municipali scripta.

c Tacito consensu. scilicet Contraria consuetudine: vt ff. de leg. & se. con. l. de quibus. in fine.

d Vel alia. i. Contrario statuto: & sic redduntur singula singulis.

e Omne autem.

CASVS. Agens ergo. Quoniam ac-

curata definitione, diuisioneque, quasi quibusdam remis nauim nostram ex portu propulisti, nunc vela disputationis nostræ pandito, vt altum, iam ducente Deo, ingrediamur. Quænam

materia est in qua ius Romanū versatur? video enim Theologiam de Dei cultu, medicinam de morbis curandis, dialecticam de argumentatione dicere, hancque illis materiam, in qua versatur, propositam esse. Ius ergo ciuile in quibus versatur? in personis, ait, rebus, & actionibus:

Ius comune ad personas, res, vel actiones spectat: & à dignioribus sumendū exordium.

e Omne * autem ius, quo utimur, vel ad personas *f* pertinet, vel ad res *g* vel ad actiones *h*. Et prius

de quibus singulis ordine videamus, ac principio de personis. Quid ita quæso? Quoniam, ait, id cuius causa aliquid constitutum est, dignius ac præstantius est eo, quod est constitutum. De rerum autem dominis disputatum est hominum causa, quibus illa paratur: eodemque modo, quemadmodum cogendi sint homines improbi suum alteri reddere, aut quibus pœnis afficiendi sint. Quare de personis hoc primo libro explicandum est. Cornel. Vib. Nota, primo diuisionem. Item, not. quod appellatione rerum hic non veniunt actiones, quamuis alibi sic. l. rei. ff. de verb. sign. Item, quod digniora sunt præferenda. Item quod cognitio eorum quorum non cognoscitur finis, est superuacua, & habetur pro nihilo. Syl.

e Omne. Quid sit ius, & qualiter diuidatur, dixit: nunc differentiam inter ipsa iura ponit.

f Ad personas. De hoc dicitur infra in toto primo libro vsque ad tit. de rer. diuini.

g Ad res. De hoc dicitur j. libr. ij. & ij. vsque ad tit. de oblig.

ADDITIO. Hoc verbo obligationes continentur l. nominis. ff. de verb. signif. contractus enim, & obligationes ad res sunt referendæ, vt exceptiones, satisfactiones, iudicia, ad actiones. l. j. ff. de stat. hom.

h Ad actiones. De his dicitur j. de actio.

a Per

** Theo.*
hic incipit
pi. tit.

¹ a Personæ. Nam homo est dignissima creaturarum, ut ff. de edil. edil. i. iustissime. in princ. unde * Quid. Pronaque cum spectent animalia cætera terrarum. Os homini sublime dedit: cæliumque videre iussit: & erectos ad sidera tollere vultus. Et Virgilius, * igneus est ollis vigor, & celestis origo seminibus.

² b Ignorentur. & sic statim ponit de iure personarum. Et not. hic quod digniora præponenda sunt. sic infra de sic infra de bonorum possess. s. aliam verò. in glossa in verb. altiori. & per hoc facimus multas formationes titulorum.

DE IVRE PERSONARVM.

¹ Quia omne ius aut ad personas, aut ad res, aut ad actiones pertinet. l. j. ff. de stat. hom. s. tit. prox. s. fin. & personæ quibuscunque rebus digniores sunt Iustissime. in princip. ff. de edil. edil. i. ideo ab eis exordium facturus subdit de iure personarum. Secundum Porc.

Summa. Totus iste tit. diuiditur in sex partes. Nam primò, ponit diuisiones personarum. Secundò, definitionem libertatis: ibi, Et libertas. Tertio, definitionem seruitutis: ibi, Seruitus. Quarto, quare dicantur serui: ibi, Serui autem. Quintò, quot modis quis efficiatur seruus: ibi, Serui autem. Sextò, ponit differetiam inter seruos, & liberos: ibi, In seruorum. Aretin.

¹ Summa. **CASVS.** Quanam personarum summa, & maxime generalis diuisio est? Omnium, ait, hominum alij sunt liberi, alij serui: neque quisquam inueniri potest, quin alterutro in numero sit computandus.

² Et libertas. Quos dicis liberos? Liberi, ait, ex libertate intelliguntur. Quare quum quid sit libertas didiceris, perfacile qui liberi dicentur, simul intelligens. Libertas igitur est potestas à natura data faciendi quod velis: nisi si vel potentior aliquis, vel ius civile prohibeat. Nam singe Cyrū, magnum

Perfarum regem, velle Scythiæ dominari. Regina Scythiæ Thomyris potentior impedit: quæres an Cyrus sit liber? ac fortasse negabis. Nam cum liber dicatur, qui facit quod vult: Cyrus autem non facit quod vult: Cyrus igitur liber non videtur. Sed huic tuæ obiectioni iam respondimus. Diximus enim non esse definitionem absolutam, si quis dicat, libertas est facultas faciendi quod velit: addendum

DE IVRE personarum.

¶ Prima personarum diuisio: exinde libertatis, & seruitutis finitio.

Sum-

enim esse, nisi si quis potentior impediatur. Cyrus ergo ante, quam à Thomyri caperetur, liber erat. Annibal, Alexander licet ab hostibus prohiberentur facere quod volebant, erant tamen liberi. Sed quæro, Cicero videt exitium sibi à Clodio impedire, cupit illum interficere, ut ab illo periculo se liberet, non audeat tamen, pœnas legum pertimescens: estne Cicero liber, cui quod vult, & cupit, facere non licet? Resp. etiam liberum esse Cicero nem. Eam enim libertatem appellamus, quæ iuxta sit, & legibus consentiens: ac propterea subiunctum est in definitione, Nisi si quid iure prohibeatur. Liber igitur est Cicero. Is enim liber est, cui quod leges permittunt, facere licet: quod sanè de seruis dicere non possumus.

¹ Seruitus. Et qui sunt serui? Serui, ait, ex seruitutis definitione cognoscuntur. Seruitus autem est inuentum placitumque omnium gentium, veluti Indorum, Hispanorum, Americorum, in hoc vñ consentiens, ut qui bello sit captus, ei potestas faciendi quod antea leges permittiebant adimatur: veluti Cæsar urbem bello cepit, omnes captiuos coronatos ita vedit, ut qui eos emerit, possit iis pro pecudibus uti: sub coronis enim bello capti vendebantur. Marius Ingurtham regem, Paulus Aemilius Persen regem bello ceperunt, eos compedibus victos in triumphum ducent: & in carcere si volent, quod factum est, tanquam pecudes macTABUNT. Cor. Vib. Not. q. homines aut liberi sunt, aut serui. Not. q. dictio omnes, stat distributiuè. Item, quid sit libertas, & q. liberi à libertate dicuntur.

dicuntur. Item, quid sit seruus, & quod illa a iure gentium procedit contra ius naturæ. Syl.

a Summa. i. prima. quia & alia sequuntur: vt j. de iis, qui sunt sui, vel alien. iu. in pr.

& j. de tut. in princ. vel dic, summa. i. maxima: quia partim est de iure naturali: vt libertas, & partim de iure gentium: vt seruitus, quorum vtrumque s. ius naturale & gentium, antiquius est iure civili: vt j. de rer. diu. §. singulorum. Vel dic, summa. i. brevis. sic. j. de obl. §. j.

b Omnes homines. Sed pone quod hic sint duo homines: vnus liber, & alius seruus: tunc hæc propositio est falsa. Dic quod pluralis oratio conuertitur in singularem: & tunc est vera & non falsa: vt ff. de condi. & demonst. l. falsa. §. fin. & ff. de pe. here. l. diuus. in fin. in glos. penult. & de origin. iur. l. ij. §. exactis. & de verb. sign. l. non est. Contra singularis ponitur pro plurali, vt eo. tit. l. in vsu. & ff. de test. tu. l. si quis ita. §. j. & dic has questiones positas ff. de stat. homi. l. iij.

† Aut liberi. Liber est, qui in nullius patrimonio est, quamuis in potestate sit. l. vt tantum. 14. ff. de seru. corrupt. Item vt pupillus. l. i. ff. de tutel. Seruus est, qui in alicuius patrimonio perpetuas ei operas debet. Nam seruitutis duæ sunt partes Dominium, & opus l. 4. §. Stichus. & §. seq. ff. de statulib. Notanda hæc sunt relata. Seruus, dominus. Libertus, patronus, id est, qui ex seruitute manumissus.

c Aut serui. Sed quid de statu libero? videtur liber ff. si ex nox. cau. aga. l. fina. Sed contra est, ff. de stat. lib. l. statuliberum. Item quid de adscriptio, vel censu? Videtur quod serui sint vt C. de agric. & cens. l. ne diutius, in fin. & l. fin. lib. xj. & C. in quibus cau. col. do. acc. pos. eod. lib. xj. l. fina. Sed contra est, secundum Ioan. (licet alij aliter distinxerunt) cum possint fieri clerici & contra dominorum voluntatem: quod non est in verè seruis, vt C. de episc. & cler. l. iubemus. §. seruos. & in auth. de san. episc. §. adscriptitios. Item, in dubio pro libertate

iudicandum est: vt ff. de reg. iur. l. libertas. & quod in contrariis legibus continetur loquitur quo ad seruitia, quibus est adstrictus, quare poterunt prædicti & facere testamentum, & ferre

testimonium, & alios actus civiles exercere, nec alienari possunt sine solo: vt C. de agri. & cens. l. quemadmodum. lib. xj. Item, quid de monacho, vel regulari canonico? Responso. liberi sunt:

& ideo possunt reddere testimonium, quod dic, vt diximus in auth. de mona. §. cogitandum. licet quo ad actus quosdam fingatur mortui, vt in auth. de mona. §. illud. & §. si quis autem. & in auth. de nupt. §. per occasionem.

d Libertas. Hæc definitio tribus modis potest legi. Primo secundum In. vt definitur libertas eo iure, quo inueter est. i. naturali. & sic etiam serui secundum hoc, sunt liberi. nã & ipsi possunt facere quod volunt, nisi quod vi. i. de facto, vel iure. saliquo prohibentur. & hæc verba, ex qua etiã liberi, &c. possunt esse de definitione. nam & ipsi liberi vocantur secundum idem ius: vt j. de lib. §. j. Alij dicunt definiti libertatem liberi, nō libertatē serui: quia ex prima vocantur, s. hodie liberi: non ex secunda, s. quam habent serui. Est ergo libertas alia in seruo, alia in libero, & secundum eos verbum, vi, exponitur, vt prius. Sed nec prima, nec secunda placet, quod serui sint aliquo iure liberi: cum ius gentium in hoc derogauerit iuri naturali: vt j. §. seruitus. Et expone vi. id est iure gentium: quod quadã necessitate induxit seruitutē, s. per captiuitatem: vt supra tit. j. §. ius autem. & iure. s. c. n. i. quando maior xxv. ann. vendit se ad premium particip. vt j. §. serui. q. d. liber quilibet est, nisi fiat seruus iure gentium: vel ciui. & hæc verba, ex qua etiam liberi, &c. non oportet, quod sint de definitione, sed quendam effectum libertatis demonstrant.

ADDITIO. Cicero in Paradoxis, Quid est, inquit, libertas? Potestas viuendi vt velis. & ibidem, Seruitutem definit obedientiam facti animi, & abiecti, arbitrioque carentis suo.

e Constitutio. I. vnum de statutis iuris gentium: nam & alia multa statuit ius

*f quid. D.

iur gentium: vt s. tit. j. §. ius autem. sed hodie dici potest seruitus de iure civili formatione: nam alia olim: & alia hodie est hæc potestas: vt j. de his qui sunt sui, vel alie. iur. §. pen. & fin. quare est de iure gentium inuentione: sed de civili formatione: vt ff. de iust. & iure. l. ius autem civile.

ADDITIO.

Et dicit Christophor. q. tunc forma dat esse rei, & ab ea fit denominatio, quando actus sine ipsa procedere non potest, quod non est in seruitute: & ideo denominatur à iure gentium.

¶ a Dominio.

Aliquando sine dominio: vt ff. de rer. di. j. §. j. ibi, nam res. & ff. pro derelict. l. si. ad idem. ff. de stipul. ser. l. quod seruus. & ff. de li. cau. l. si usufructum.

¶ b Contra naturam, id est, contra ius naturale: cum eo iure omnes liberi sint: vt j. de lib. §. j. & s. tit. j. §. ius autem.

¶ Serui. T H E M A. Vnde serui dicti sunt? Resp. à seruando. Nam Imperatores, quibus populus Rom. belli alicuius mandabat administrationem, quos bello ceperant, non occidere, sed seruare solebant, eoque etiam mancipia dicti sunt, quod manu capi solerent. Veniebant enim, vt modò diximus, sub coronis. Sed nonne potius à seruiendo dicti sunt? Maluerunt Iurisconsulti à seruando hoc nomen derivatum dicere, quam à seruiendo: opinor, vt tollerent illam ambiguitatem, quæ in addictis esse solebat, de qua scribit Quintilianus libro vij. cap. iij. Serui enim non tantum dicuntur, qui seruitutem seruiunt: addenda est enim differentia, & manumissi liberi sunt. sic enim ab addictis distinguuntur. Et illis autem aperte intelligitur, nostro hoc tempore quo seruitutes sublatae sunt, non vera bella inter hostes geri. Cor. Vib. Nota, quod serui dicuntur à seruando, & quod capti in bello vendi possunt per ducent. & vnde dicantur

mancipia. Item quod licet arguere à derivatione vocabuli. Item, secundum aliquos quod dictio, solent, importat necessitatem. Syl.

¶ c Seruare. Nota seruum dici à seruando, & non à seruiendo, secundum Isidorum: sed tabellio dicitur seruus publicus à seruiendo, vt ff. de adopt. l. non aliter enim. & ff. rem pupilli saluâ for. l. ij. qui tamen seruus non potest esse, vt C. de tab. l. generali. lib. x.

¶ d Capiuntur.

ff. de statu hominum l. iij. in fine.

¶ Serui aut nascuntur.

T H E M A. Vtrum igitur vno, ac singulari modo serui sunt, an pluribus modis? Duobus modis: nam vt aut iure gentium serui sunt, aut iure civili. de illo dictum est, nimirum captiuitate seruos fieri, ex qua tamen alia seruitus manauit, vt seruus bello factus, seruos etiam procrearent. Cuius enim est radix, atque arbor, eiusdem æquum est & fructus fieri. Quare quos bello capta pariet, ij matris suæ domino meritò seruiunt. Iure civili serui sunt hoc modo. Titius omnia bona sua consumpserat, ac præter libertatem nihil reliqui sibi fecerat: cum pecunia indigeret, rogauit Mæuium, vt quasi ipsius seruus esset, ita se alicui venderet: pretiū persolutum est. Constitutum tamē fuit, vt Mæuius qui illū vendidit, partē aliquā pretij haberet: veluti, si veditus esset xl. aureis, decē habebit Mæuius, triginta Titius. Verum, licetne omnibus ita se vendendū curare? Minimè. Minoribus enim annis xx. non licet, ne stulti & leues adolescentuli pecuniæ cupiditate inducti, temerè libertatē, q̄ nullo pretio æstimari potest, vendant. Cor. Vib.

¶ Not. qualiter serui fiant, & qualiter nascantur. Item, quod ius civile introduxit, quod homo pateretur se vendi ad pretium, participandum. Et quod quis est dominus suæ libertatis, etiam usque ad venditionem. Syl.

a Fiunt. Ex accidenti,

b Ex ancillis. Licet patrem liberum habeant ut i. tit. i. & C. de rei vend. l. partu. Quid, si ex adscriptio & libera? Resp. sequitur ventrem; & in auth. con. que adscri. & lib. na. 5. j. col. 5.

ADDITIO.

Istam sequitur Ang. hic: & ratio diversitatis est favor ipsius parvus, cui matris conditio predest vno de tribus temporibus, scilicet conceptionis, natiuitatis, vel medio tempore: patris vero tempore conceptionis tantum, quando est causa efficiens: & de cetero nihil habet, secundum eundem Angelum.

c Captiuitate. Quae occasione belli contingit: quod est de iure gentium, ut s. titul. proxi. 5. ius autem.

d Iure civili. Et est tertius modus: ut C. de asser. tol. l. 1. 5. pen. est & quartus: ut per ingratitudinem reuocationis in seruitutem: ut in auth. ut liberti de ex. zero. 5. j. in fine. & §. illud vero. col. vj.

e Maior. In quo facto sunt quatuor necessaria, scilicet quod sit maior xx. ann. ut hic. & C. de libe. cau. l. si ministerium. [Adde, quod ratio est, quia cum minor ante xx. annum libertatem seruo dare non possit. 5. eadem lege infra quibus ex caus. ma. tanto minus in se potest seruitutem constituere. d. l. si ministerium. & quamuis d. 5. eadem, corrigatur per 5. cum ergo. eo. tit. tamen non operatur in hoc casu: quia introducta favore libertatis redundarent in odium, contra l. quod fauore. C. de leg. Syl.] Item, & ut eo animo pretij accipiat partem: ut hic, & C. de libe. cau. l. non ideo. Itē, & quod verē habeat partem. ut ff. qui. ad lib. procla. non licet. l. j. Item, quod vendatur ignorantī conditionem venditi: ut ff. de libe. cau. l. liberis. 5. si quis sciens. Item, & quantum, ut hic sciatur conditionem suam: ut ff. si liber ingenuus esse di. l. ij. & si quid horum defuerit, iure communi prouocat in ingenuitatem, aliās non poterat prouocare in ingenuitatem, etiam si manumitteretur: ut ff. de stat. ho. l. homo liber. & ff. de lib. cau. l. cum pacto. nisi redderet pretium, & dominus sponte acciperet. [Adde sextum requisitum, quod seipsum vēdat per interpositam

personam: nam si seipsum venderet, non esset emptor in bona fide: quia si credit seruum, est in mala fide: quia debet scire esse alterius: si credit liberum non potest. d. 5. si quis sciens. Syl.]

Nec enim dominus pretium accipere compellitur, licet quidam contradicant: ut ff. si liber. inge. esse dic. l. ij. j. resp. & C. quando liceat ab empt. dis. l. j. & j. tit. j. in fi. Vnde versus: Annis viginti iuuenem, qui venditur, esse vult ius & pretio, quo venit participare. Rursus cum seruū, qui venditur, esse putare: Et propriam scire qui venit conditionem. Sed nunquid habet in integrum restitutionem, cum sit minor xxv. ann. maior tamen xx. Resp. non: quia non est mutanda tanta sollemnitas, quia non est locus restitutioni, ubi res mutat statum prorsus amittendo: ut ff. de mi. l. si ex cau. 5. Papinian. & ff. de in integ. restit. l. diuus. Sed nunquid patri vel affini permittitur reuocatio: vel per officium iudicis, vel per rei vēdicationē vtilem: cum ad eorum ignominiam respiciat: ut ff. de rei ven. l. j. 5. j. & de lib. cau. l. j. ij. iij. & v. Resp. non: ut ff. de ca. dt. l. tutelae. 5. si libertate. licet quidam dixerint contra, ar. dictarum legum. Sed certē ibi non mutauerat statum, sed mutare volebat.

f Vēdici. Idem, si quodlibet alio titulo patiat se transferri in alium: quod verū est, si aliquod lucrum sentiat: ut C. de lib. cau. l. si ministerium. & ff. de lib. cau. l. si usufructum. 5. j.

g In seruorū. **TERTIUM.** Accepi ista, videoque & libe. & serui q. dicatur: sed post definitionem diuisio sequi debet: siquidem ex partibus res integra facilius cognoscitur. Et quānam seruorum, & quānam liberorum est diuisio? Seruorū aut, conditio vna, eademque est: quantum, scilicet ad quantitatem, i. vim

ipsum

ipſius ſeruitutis attinet. Omnes enim ſerui æquabiliter ſerui ſunt, neque alius magis, aut minus ſeruus eſt: ſeruitus enim neque acceſſionē recipit, neque deceſſionem. Sed quod ad qualitatem ſpectat varia ſunt

eorū artificia, atque exercitia: nā alij ſunt actores, alij mediāſini, alij ordinarij, alij vicarij, de quibus ſuo loco explicabimus. Naturā ergo, vimque ſeruitutis, & libertatis nūc ſpectas? ſ. num ex liberis aliis magis, quod lubet facere, alij minus? ex ſeruis, aliis magis ea poteſtas adempta eſt, aliis minus? Sic eſt. Dicimus enim in ſeruis nullā eſſe differentiam: in liberis autem vel maximā. Cor. Vib.

* Not. quod liberorū alij ingenui ſunt, alij libertini. Syl.

* a Nulla eſt differentia. Sed videtur contra. nam quidam ſunt in dignitate, quidā non: vt ſ. de iniur. ſ. ſed pœna. & ſ. de uſufr. l. ſed & ſi quid. ſ. j. Itē, quidam ordinarij, quidam vicarij: vt ſ. quod cū eo. ſ. cū autem. Item, alij veterani, alij nouicij: vt ſ. de ædil. edic. l. ſi. ſ. ſi. & ſ. de publica. l. interdum. ſ. quoties. ubi dicitur, qui ſunt nouitij, qui veterani. Sed dic, quod nullus eſt magis ſeruus, quā alter: licet quo ad actus & quo ad militias, & ſimilia, ſit differentia: licet olim magis vnus quā alter eſſet ſeruus: vt C. de nudo iure Quiri. tol. l. vnic. nam olim quidam habebant nudum dominium in ſeruos, quidam plenum, quidam ſemiplenum.

ADDITIO. Seruorum quidem vna natura eſt, cū omnes æquē ſubiiciantur alterius dominio: plura tamen eorum artificia, aut exercitia. vide Alex. ab Alex. lib. 3. cap. 25.

* b Multa. Quidam ponunt hic ſalſam notā, vt duo fiat multa: argu. ſi. ad Syl. l. j. ſ. hoc reſcriptum. Sed certē ibi ſunt tria appellata, non duo tantum. Dic ergo, quod quatuor ſunt differentiæ liberorū hominum: vt ingenui, liberti-

ni, Latini, & dedititij: vt hic & ſ. tit. j. de lib. ſ. libertinorum. arg. ſ. vi bo. rap. l. iij. ſ. j. ſecundo reſp. pro prima eſt in auth. de depo. & denuntiationibus. in princ. ibi, cū & alia multa. col. vj.

* Adde text. in ſ. ſingulari. in ſtit. de re. diuiſ. Alex. in l. j. ſ. de leg. j. Syl. j.

DE INGENUIS.

* Quia ſuprà dixit de iure perſonarum: quarū quædā ſunt ſerua, quædā ſunt libera: liberorū autem quidam ingenui, quidā libertini: ideo de his tractatur⁹ præmittit de ingenuis, tanquam de dignioribus.

Ingenuus. Diuiditur in

¶ Qui liber nſcitur, ingenuus eſt: quinetiam quantum ad ingenuitatem pertinet, matris conditio ſpectatur. Ad hæc ſufficit matrem, aut conceptionis, aut natiuitatis, aut medio tempore liberam fuiſſe, vt quis ingenuus dicatur.

Ingenuus eſt is, q ſtatim, vt na-

duas partes. Nā in prima, tractat qualiter quis dicatur ingenuus. In ſecunda, qualiter ingenuitas perditur. ſecunda, ibi, Cū autem. Prima, ſubdiuiditur in quinque. Nam in prima ponitur dictum. In ſecunda, illud declaratur. In tertia, reſpondetur tacitæ quæſtioni. In quarta alteri quæſtioni reſpondetur. In quinta, dicitur incidens quæſtio. ſecunda ibi, ſiue ex duobus. Tertia ibi, Sed & ſi quis. Quarta ibi, Et e contrario. Quinta ibi, Ex his.

CASVS. Quænam liberorum, tam varia differentia eſt? Alij, ait, ſunt ingenui, alij verò libertini. & qui ſunt ingenui? Filius Ciceronis natus ex M. Cicerone, & Terentia liberis, dicitur ingenuus. Quid autem in ſoſia Terentij? Cū ex ſeruitute manumifſus eſſet, ipſiusque ſimul vxor libertate donata, filium ſuſceperunt, eritne is filius ingenuus? Imperator reſpondet, fore. Verū quia Chryſogonus Syllæ libertus, quia diues erat, ingenuam in matrimonio habuit, ex ea liberos ſuſcepit: quo in ordine cenſebatur in ordine ingenuorum.

* Sed & ſi quis. Dauus ſeruus cū Myſide libera rem habuit, ea peperit, quod partum eſt, vtrum ingenuum, an ſeruum cenſebitur? Ingenuum. Quid verò? Inſia Auguſti Caſaris ſi-

C 2

lia sui corporis potestatem omnibus faciebat: an quod ex illo confuso concubitu conceptum, ac natus erit, ingenuum censetur? maximè. Quid autem in hac causa respondebis? Dauid seruus cum Myside serua consuetudinem habuit, Mysidis vterum ferens, & ad pariendum vicina manumittitur. deinde manumissa parit, quæro an natus sit ingenuus? Respondet. esse. Quid autem est contrarium? Libera concepta, deinde serua facta peperit. Respondet ingenuum esse, quod natum est. Humanius enim esse, ut ei qui in utero est calamitas matris non noceat. At species alia exoritur paulò difficilior. Mysidis ancilla vterum ferens manumissa est: deinde rursus ancilla facta peperit, quæro, utrum seruum, an liberum enixa est? Respondet ingenuum enixam. Satis enim esse, si vel in medio tantum tempore libera mater fuerit. Pauetur enim quoad fieri potest, libertatibus. C. vii.

¶ Nota quis sit ingenuus. Item, quod dictio, Sed et si, ponit diuersitatem in facto, & idem in iure. Item, quod sufficit matrem esse liberam, dato quod pater sit seruus, vel incertus, ut natus dicatur ingenuus. Item, quod sufficit aliquo tempore liberam fuisse, etiam si conceperit & peperit in seruitute. Item, quod materna calamitas non debet nocere filiis non natis. Item, quod partus, quoad statum, sequitur ventrem. Item, quod vulgò conceptus dicitur, cuius pater incertus est. Syllu.

Ingenuus. Quandoque aliter: quia per sententiam: ut ff. de stat. hom. l. ingenuum. Item per restitutionem natiuitatis: ut ff. de nat. rest. l. ij. & l. patrono. §. fi.

¶ a Ex duobus. Sic construe, siue matrimonio, subaudi constante ex duobus ingenuis, editus, &c. Et sic exponere omnia sequentia capitula.

ADDITIONO. Quandoque tamen ex duobus seruis nascitur liber: ut in l. cum inter. C. de fideicom. lib. & ff. eo. titu. l. cum verò. §. apparet, & l. si quis rogatus, secundum Io. Fab. & Ang. hic.

Item in alio casu in l. cum Syllaniano. C. de ii. qui. ut indigni.

¶ b Ex altero. sic. C. de ope. lib. l. quod ex liberta.

ADDITIONO. Cum agitur de dominio, partus ventrem sequitur. l. partum. Cod. de rei vend. in alii. partem liberi sequuntur. l. cum legitime. ff. de stat. hom. ¶ c Nascitur. secundum se. Accursius. ¶ d Nihilominus. Quia ventris status semper consideratur, ut hic, & in authent. constitutio quæ ex adscripto. §. j. & C. de rei vend. l. partum. nisi in casu: ut Codice de serui. fugi. l. finali. & nisi in murilegulo: ut Codice de murileg. l. qui aut patre, & l. ingenuus. & lege prima. qui libro vndecimo. & hoc iure Romano: secus iure Longobardorum: quia semper in deteriore statum trahitur, ubi sit matrimonium, aliud, si concubinatus: nam tunc seruatur ius Romanum, quod sequatur ventrem.

¶ e Libera. Puta meretrice. ¶ Incerto patre. Spurij dicebantur sine patre, & duabus literis notabantur. S. P. Hi vulgò quasi dicuntur. l. vulgò. 27. ff. de stat. hom. Dicuntur & incerto patre nati, quia i. solus pater est, quem nuptiæ demonstrant. Mater autem semper certa est. l. §. ff. de in ius voc. Spuriis olim opponebantur Patricij, qui patres ciere poterant. Liuius auctor.

¶ f Sufficit. Quantum ad conditionem: secus quantum ad honores: ut ff. de sena. l. filiam, & l. liberos. §. fi. & secus quoad patriam: ut ff. ad municip. l. assumptio. §. filius. & ff. mandat. lege si procuratorem. & ff. pro socio. lege si id quod. §. si filius. & ff. de negot. gest. lege sed an vltro.

¶ Sufficit. Mater quoque tempore libera Ingenuum parit. lege quinta. ff. de statu hominis. Tantus est libertatis fauor, ut multa contra ius commune pro libertate constituantur. lege generaliter. vigesimo quarto. paragrapho. si quis seruo. ff. de fid. liber.

¶ g Calz

a Calamitas. Quasi calamitas: quia iterum facta fuit ancilla, & sic quodammodo rursus cadit in seruitutem.

ADDITIONE Et est ratio secundum Christophoro. hic, quia partui iam concepto est ius ingenuitatis quaesitum, quod non debet tolli, &c. per regulam iuris, id quod nostrum. Et sic procedit in natis tantum, vel conceptis: antea secus, si post: nisi adhuc viueret anus: quia etiam tunc parentem macula non noceret filiis, secundum Ioann. Fab. hic. de quo Ange. se remittit.

b Liberam matrem. Facit ad hoc. C. si man. ita fue. ali. vt ma. l. si iusta.

c Vel. pro saltem.

d Medio tempore. ff. de acquiren. rer. do. l. adeo. §. cum quis.

e Cum autem. **THEMA.** Moyses ex libera iudicari expositus est. finge filiam Pharaonis puerum ignotum, expositum, desertum, pro seruo habuisse: deinde diu seruum existimatum, manumissum. quaero utrum ingenuus, an libertus sit habendus? Respondet, frustra libertatem ei datam: atque ingenuum semper habendum esse. Natalibus enim, id est ingenuitati superuacua manumissio non officit. Cor. Vih.

f Nota quod manumissio de facto facta non nocet ingenuitati. Item quod non sufficit aliquid de facto fieri, vt sequatur effectus iuris. Syl.

g Cum autem. §. dixit qualiter contingat ingenuitas: nunc qualiter pseueret.

h Cum autem ingenuus. Aliud est seruum esse, aliud seruire, aliud in seruitute esse. l. cum herede. §. 3. ff. de adq. poss. Fab. lib. 7. cap. 3. & lib. 9. cap. 5. Redemptus ab hostibus, qui redemptionis

pretium nondum exsoluit, in seruitute est, at seruus non est. l. 2. Cod. de postlim. reuers.

i Non officit. Nisi post manumissionem talem quinquennio ita steterit vt ff. si liber ingenuus esse dicatur. l. ij. sed illud hodie correctum est: vt hic, & Cod. vbi causa sta. agi debeat. l. fin.

Putativa seruitus natalium splendori non officit: nec de facto secuta manumissio quicquam ingenuitati detrahit.

k Cum tamen autem ingenuus aliquis natus sit, non officit cum in seruitute fuisse, & postea manumissum h esse. Sapiissime enim constitutum est, natalibus non officere manumissionem.

moritur, quasi tunc nascatur nunquam moriturus: & scribuntur gesta in vita. Vel dic, quod natale appellatur prima natiuitas, quae est de iure naturali, & omnem hominem dicit esse liberum. vnde bene dicitur, seruus iste restituitur natalibus. i. illi libertati, quam habet de iure naturali. ff. de nat. resti. l. ij. & ff. de stat. hom. l. Imperator.

ADDITIONE. Hoc verum est, praterquam si quis ad pretium participandum in seruitutem se dari passus sit. tunc enim efficitur libertinae conditioni. l. homo liber. ff. de sta. ho. A. F.

l Officere. nisi vendiderit se: vt §. tit. j. §. pen. tunc enim non redit in statum prius inum: vt ff. de sta. hom. l. homo liber. quae est contra.

DE LIBERTINIS.

m Hic ponitur secunda pars diuisionis posita in text. §. tit. ij. §. fin. & ista est conuincio huius tit. Arer.

* vide hic. l. v. §. 4. ff. de sta. ho.

De sum. D. & Th.

Scriptura ra p. co. nixata facit p. d. apud omnes.

Libertini. Totus iste titulus diuiditur in quinque partes. Primò ponit, qui sunt libertini. Secundò, quid sit manumissio. Tertiò, quot modis serui manumittantur. Quarto, quod serui inuiti possunt manumitti. Quintò, qualiter de iure antiquo status libertinorū erat triperitiū, & correctiones status libertinorū. Secūda ibi, Manumissio. Tertia ibi, Multis. Quarta ibi, Serui verò. Vltima ibi, Libertinorum. Aret.

**TITVL. V.
DE LIBERTINIS.**

¶ Libertini qui dicantur, quid manumissio, & quo iure introducta.

CASV Cognoui, quānam ingenui nominentur, proximum est, ut qui libertini sint, nobis demonstres. Tiro seruus fuerat Ciceronis iusta seruitute, id est emptus, cum re vera seruus esset, non à latronibus captus, & venditus, aut tale aliquid passus. Cicero tandem eius probitate inductus, eum manumisit. Tiro igitur verè libertus, aut libertinus dicitur. nunc enim sublata est differentia quæ olim fuit. Nam (ut Suetonius in Claudio testatur) liberi dicebantur manumissi, libertini autem qui ex iis procreabantur.

Manumissio. Quid verò appellas manumissionem? Manus, inquit, plerunque significat potestatem. vnde Cicero sepe, non est in manu mea positum pro in potestate. translatione ex eo, quod quæ in manu nostra sunt, ea vel maxime nostræ sunt potestatis. Cū igitur Mitro Syrum ad se iubet accedere, à seque dimittit, ex sua eum manu, id est potestate, liberare dicitur. Syre, inquit, ego, accede huc ad me, liber esto. Sed quo ex iure nata est hæc manumissio? Quum, inquit, natura omnes liberos procreasset, manumissionem nullam nouerat. Sed ius gentium quod seruitutem induxit, liberationem etiam induxit. Itaque iure naturali omnes æquabiliter vocabantur generali nomine Homini, postea discrepare inter se nominibus coeperunt. alij namque liberi, alij serui, alij liberti siue libertini appellati sunt. Cor. vi.

Not. qui sunt libertini. Item, quid sit manumissio. Itē, quod manus idem importat, quod potestas: & quod fuit inventio iuris gentiū. Item, quod priuatio præsupponit habitū: & quod nihil

potest esse in priuatione, quod nō prius sit in habitu: & quod quicquid est causa causæ, est causa causati. Item, quod ad infirmos opus est medela. & quod quæ de nouo emergunt, nouo indigent auxilio. Itē, quod

Libertini * sūt qui ex iusta^a† seruitute^b manumissi sunt. Manumissio autem est de manu^c datio^c. Nam quādiu quis in seruitute est,

ficeretur ingenuus. §. fi. §. tit. j. Syl.] sic econtra: ut infra tit. j. §. semel. vel iusta: qua adeo iuste seruierunt domino, ut meruerint manumitti. Vel dic iusta: quia est de iure gentium: ut supra ti. ij. §. seruitus. & ff. de iustit. & iure. l. manumissiones.

† Ex iusta. Iusta seruitus est, quæ secundum ius gentium, aut ciuile, verè est seruitus, veluti capti ab hostibus, aut eius qui ad pretium participandū vendi se passus est. Iniusta, quæ contra ius alterutrum: veluti capti à prædonibus, aut pyratibus. l. latrones. ff. de capt. & possit. Sic filius fam. noxæ deditus, debitor creditoribus additus: in seruitute est, at non iusta seruitute. l. 33. & seq. ff. de noxalib.

‡ Ex iusta. Et huius manumissi filius est ingenuus, ut §. tit. j. in princip. licet grammatici dicant eum libertinū, sed & manumissum libertini dicunt.

ADDITIO. Antiquitus libertini dicebantur libertinorū filij, ut ait Suet. in Claudio. Horatius, Quem rodunt homines libertino patre natum.

‡ Datio. l. detectio, secundum Irn. sic ff. de acquir. rer. do. l. adeo. §. cum quis. in fin. ibi, cum enim grana. Vel dic secundum Pla. Ioan. & Az. quod dat libertatem, quā prius ille seruus non habebat: aliās si diceremus dari illam, quā ante habebat, non diceretur dari: ut j. de act. §. sic itaque. Sed opponitur: aut quā habebat, ei dabit: & sic illi quidem nulla remanet, cum non habeat, nisi vnā: aut quam non habebat, quod est absurdum. Sed dic, quod dat quam nō habebat, & hoc plerunque contingit, quod quis dat quod non habebat, ut infra quib. al. lic. §. j. & ff. de usufr. l. quod nostrum. & ff. de acqui. re. dom. l. non est.

¶ Et.

* a Et. Pro id est.

* b Potestari. ff. de iusti. & iu. l. manumissiones. & l. ex hoc. l. fi. & ff. de iure cod. l. diui.

* c Quæ res. i. manumissio.

* d Tria genera. sicerat vnū, & addita sunt tria: ergo sunt quatuor? Resp. non sequitur. nā si habes tres filios, & nascatur hodie vnus: incipis habere quatuor filios, & prius habebas tres. ergo septem, quod falsum est, quia quod primo erat, computatur in sequentem numerum. simile. ff. quem adm. ser. amittit. l. j.

* e Multis autē.

THENA. Quot modis seruus manumittitur? Multi, inquit, sunt modi. sex autem in præsentia cognosces. Primus, in templis præsentē Christiano populo, qui eō conuocari solebat ad verbum Dei audiendum: & sacramentorum communicationem. Secundus hoc modo: Lictor festucam, quæ vindicta dicebatur, manumittendi serui capiti imponens, eundem seruum in libertatem vindicabat, dicens verba quædam solennia. Tertius eo modo, quo Syru à Mitione manumissum dicebamus, qui appellatur inter amicos, quinque testibus præsentibus. Quartus ita: Atticus quum diu Athenis esset, intellexit Parmenonem seruum suum Romæ fidelem sibi operam nauasse. Epistulam ad eum misit, qua liberum illum esse iubebat. Parmeno dicitur esse manumissus per epistulam. Quintus per testamentum. Nam si Atticus in suo testamento sic scribat, Pamphilo seruo, cuius fidelem operam cognoui, libertatem relinquo: Pamphilus liber erit. Sextus, per aliam vltimam voluntatem, veluti per codicillos, de quibus audies suo loco: denique multi sunt alij mo-

di, qui suis locis reseruantur. Cor. Vib. Not. quod datio libertatis est act^o pius: aliā enim non posset fieri in ecclesia. No. modos dandi libertatem, inter quos quæ datur per epistulam, & per

iure gentium tria hominum genera^d esse cœperunt: liberi, & his cōtrarium serui, & tertium genus *libertini, id est, qui considerant esse serui.

* **Multimodē tā inter viuos, quā in vltima voluntate manumissio exercetur.**

* Multis autem modis manumissio procedit: aut enim ex sacris constitutionibus in sacrosanctis† ecclesiis * † aut vindicta^f, aut inter amicos^g aut per epi-

consequens per nuntium: quia sunt parificata aliquid per epistulam, & per nuntium dari. l. prima. ff. de contrah. empt. *libertis^g secus per procuratorem: rationem assignat hic Doct. Syl.

* e Ecclesiis. f. Sub aspectu populi & amittitis, & interueniente qualicūque scriptura vice actorū: vt C. de iis q in eccl. manu. l. j. & ij.

† Ecclesiis. Hoc fuit institutum Constantini. l. j. & l. ij. C. de his qui in ecc. man. Nā Romæ censu liberi fiebāt in cōdendo lustro

quinto quoq; anno. Vide Vlp. in si ag.

* f Vindicta. i. causa cognita corā prætorē, qua tātūmodo poterat antiquitus maior xx. ann. manumittere: vt i. tit. j. §. eadē. quæ idē dicitur dari vindicta: quia Vindicius quidā seruus Vitelliorū primō sic fuit manumissus. ff. de ori. iu. l. ij. §. in initio. & §. & cū placuisset. vers. iniriū secessionis fuisse. Vel (vt quidam dicūt) secūdū Boëtium in Topic. vindicta erat virga prætoris, qua ter percutiebatur manumiss^o, & dicebat Prætor ter, Aio te liberū esse more Quiritum, argu. C. si aduer. li. l. ij. ibi, vindicta, & c.

† Aut vindicta. Virga, festuca, quā lictor tenebat, idē seruū producebat, raso capite ad Prætorē, dicēs: Hūc hominem ex iure Quir. liber. esse volo, & emittebat eū manu Prætor, dicēs, Aio te liberum more Quiritum, secundū suam causam, sicuti dixi: Ecce tibi vindicta, lictor capiti imponebat. Hæc Festus, & Valerius Probus, & lex manumissio. 13. de manumiss. vindicta.

* g Inter amicos. Et in hoc, & sequen-

ti casu necessarij sunt quinque testes: vt C. de la. li. tol. l. vnic. §. sancimus. & §. sed & si quis.

N. A. † Per testamentum. Ac tunc Orcinus libertus dicebatur: quia testatoris ad Orcum demissi

libertus. l. 3. ff. de legit. tut.

¶ a Quamlibet. vt in codicillis vel in testamēto minus solenni, quod valet inter patrem & filios: vt Cod. de testam. l. hac cōsul. §. ex imperfecto.

nonis.

ADDITIO.

Ac si dicat, q̄ manumissio facta in testamento non solenni, valet, vt facta inter viros, nō vt in testamento. per glōf. in l. vnic. §. j. C. de lat. lib. tol.

¶ b Sed & aliis. prater supradictos.

ADDITIO. Omnes ferē modos vide in l. vnic. Co. de lat. lib. tol. & l. j. C. qui ex cau. ser. pro prae. & l. cum precum. C. de lib. cau.

¶ c Qui. scilicet modi.

¶ d Ex veteribus. s. ex legibus aliorum Imperatorum: vt C. qui ex cau. ser. pro prae. l. ac per totum.

¶ e Nostri. Vt C. commu. de manu. l. fi. & in auth. de man. princ. §. ij. & in authen. de mo. §. ij.

¶ Serui verò. **THEMA.** Sed quo loco, & quo tempore rectē libertas dari potest: vbi libet, inquit, & quando libet libertas rectē datur, modò apud magistratum id fiat, veluti Prætozem, Consulem aut Proconsulem. adeò vt si in viā illi sint, dū fortē ad balneum, vel theatrū eunt, lictori praeuēti imperari possit, vt vindicta seruo imposita eum liberum pronuntiet. C. Vib.

¶ Not. quòd in quocunque loco, & tempore potest exerceri actus voluntariae iurisdictionis. Syl.

¶ f Serui. q. d. quodocunque etiam inuiti, vt C. de testa. ma. l. fin. §. si vero quidam. licet secus sit in filiis: vt in authen. quibus modis natu. eff. sui. §. generaliter. col. vij.

N. A.

† Semper. Non tantum pro tribunali, sed quouis loco, vbi Prætor salua maiestate imperij, ius dicere poterat,

¶ g Transitu. i. dum transit, & est ratio: quia sine eo fieri poterat, vnde aliud est, quando manumissio poterat fieri sine Prætoze: vt l. tit. j. §. eodem. Item, aliud est in contentiosa iurisdictione,

iurisdictionis) vbi- que & quocunque tempore fieri potest.

¶ Serui f. verò à dominis semper t̄ manumitti solēt: adeò vt vel in trāsitu s̄ manumittantur h̄ veluti quum Prætor, aut Præses, aut Proconsul in balneum i, vel in theatrum k eunt.

quæ scilicet red datur in inuiti: vt ff. de verb. obli. l. inter stipulantem. §. j. & C. de dila. à p̄cedente.

¶ h Manumittantur. Not. q̄ instituire vel liberare, si pratermisit dationem libertatis.

** vobis*

nos.

T.

¶ i In balneum. Tunc enim videbatur nō valere: quia prae gaudio cuiuslibet concederet.

¶ k In theatrū.

id est, in locum vbi homines stant, ad videndum: & dicitur à *θεάματα*, quod est videre. & idem multo magis, si alio quocunque vadat.

¶ Libertinorum. Iste §. diuiditur in sex partes. Primò, tangitur, qualiter status libertinorum erat t̄ ipertius olim. Secundò, qualiter redactus est ad vnum cum correctione facta per eum. Tertiò, id quòd generaliter dixerat, specificat in dedititiis, qui fuerant expulsi. Quartò, de Latinis. Quintò, qualiter omnes libertos reduxit ad vnum ius. Sextò, quòd aliis etiam modis serui efficiuntur liberti. Secunda ibi. Sed dedititiū. Tertia ibi. Et dedititios. Quarta ibi. Latinos. Quinta ibi. Et omnes. Sexta ibi. Multis. Arer.

¶ **THEMA.** Quot sunt libertorū genera? Olim tria fuerut. Alij enim ciues Rom. alij Latini Iuniani: alij Dedititij erant. Qui fiebant ciues Rom. Qui vindicta, censu, aut testamēto manumissi erant. Censu autem manumittebantur (nam de vindicta & testamento dictum est) qui iussu dominorū Romæ inter ciues Ro. censum apud Censores profitebantur. Qui fiebant Latini? Qui inter amicos manumissi erant: id enim lex à Iulio Norbano lata cauebat. Differebant autem Latini à ciuibus Romanis, quòd hi plenam, iustamque libertatem statim consequabantur, veluti iura patriæ potestatis, adoptionis, testamenti, &c. Illi iure eodem

eodem censabantur quo populi Iani, ut planè ciues Rom. non essent, sed si rursus a patronis manumitterentur, plenam ciuitatem consequabantur. Iani enim olim neque suffragij ius habebant, neque magistratus capere poterant. Qui fiebant Dedititij. Qui per nã causa vincti sunt à domino, quibus vestigia scripta fuerunt, qui propter noxam torti, nocentesque inuenti sũt, vt ferro,

ex Gaii
libro i.
tit. l.

aut cum hostijs depugnarent: vel in custodia coniecti fuerũt: inde quoquo modo manumissi sunt. Atque hæc quidem olim. Quid autem hodie obseruatur? Ex cõstitutione Iustiniana quocunque modo quis manumittatur, eadem consequitur libertatem, quam is, qui manumittit. Nam olim differentia erat atatis, domini, & modi: quorum explicationem sumere ex Theophilo licebit: ne idem sine causa iteremus. Cor. Vib. Nota statum libertinorũ antea triperitum. Item quod non vñs tollit legem. Item, quod non frequentatio legis non tollit legem: quia hic fuit necessaria derogatio, vt sequitur. Item, quod ab initio vna erat libertas. Item, ibi, & omnẽ. quod sublato principali, tollunt accessoria. Item, quod quis verè potest fieri ciuis, quamais non sit. Syllu.

¶ Libertinorum. Idem erat de serujs: vt C. de no. iur. Quiri. toll. l. vñc. §. j. Accurf.

R. A.

¶ Tripert. Stante Repub. Ingenuorum alij Latini, quibus ius latij datum erat: alij dedititij, hoc est eodem iure quo fuerant, qui armis populi Romani territi, sese in eorum fidem dicarant. Postea liberti similiter alij fiebat Quiritis, qui plena, iusta, solida libertate feruebantur. Alij Latini, qui vivebant vt liberi, moriebantur, vt seru. §. vlt. inf. de success. libert. Alij dedititiorum numero, qui vt serui moriebantur, vivebant vt semiliberi. l. vlt. C. de lat. liber. toll. Tandem sicut Imperator Antoninus omnes ingenuos (qui in ditione Romana erant) ciues esse statuit Romanos. l. in orbe. ff. de stat. hom. Ita Iustinian⁹ libertos omnes ciuitate donauit. l. j. C. de lat. liber. toll.

¶ a Modo. scilicet aliquando.

¶ Iustam libertatem. Iusta libertas, non omnino iniuste opponitur: sed ea intelligitur quæ plena, integra, perfecta, solida est: vt apud Senecam libro

de vita beata. cap. 24. Iustæ libertates an inter amicos dantur. Et apud Plautum in Menech. M. Senio seruus inter amicos manumissus: Meliore (inquit) op⁹ est auspicio, liber perpetuo vt siem. Iniusta

autem status triperitus † antea fuerat. Nam qui manumittebatur, modo a maiorẽ, & iustam libertatẽ consequabantur & fiebat ciues Romani: modò minorem b:

autem seruitus dicitur, siue quæ iniusta est, quæ verè propriè, & perfectè non est seruitus. Seruus autem vñcum habet nomen, Tyro, Chrysgonuss. Libertus nomen & prænomen patroni adsumit. M. Tull. Tyro. L. Corn. Chrysgonus.

Libertis triplex erat paratum beneficium ius Quiritum, vt ciues Romani fierent: ac tum nihilominus patrono debebant operas, obsequium & reuerentiam. Secundum, ius aureorum annulorum. Nam ferreo deposito, aureum sumebant (quod fuit equestris ordinis insigne) ac tum obsequium tantum & honorem debebant. Vivebant vt ingenui, moriebantur vt liberi. lege tertia de bon. libert. lege secunda. lege quarta de iure aureorum annulorum. Id est, dimidiam partem suorum honorum, iure antiquo: nouissimo verò, tertiam partem patronis relinquebant. Tertium, natalium restitutio. Natalis, sunt conditio primorum hominum, apud quos, naturæ iure, seruitus fuit incognita. lege secunda & lege vltima. ff. de natalium restitutione. Hi, ne honorem quidem patrono debebant: patronum denique non agnoscebant. lege Imperialis. vigesima tertia. Codice de nuptiis. Nouo tamen Iustiniani instituto, libertis omnibus vltro tria illa beneficia tributa sunt, saluo tamen patronatus iure. Nouella septuagesima quarta, & Nouella septuagesima octaua.

¶ b Minorem. id est, mediam: vt infra de cap. demi. §. primo. & ff. de auro & argen. lega. l. qui lancem. secundum Ioan.

* a Dedititij. l. vocabantur Dedititij: & erant inducti hac lege Aelia Sentia, quæ & multa alia induxit. Et erant hi toto tempore vitæ suæ serui: & tunc fiebant liberi, cum moriebantur: quod proderat: quia bona

* Leta
anno v
bis cōd.
771.

* Dediti-
tiorū
numero.

(ut peculium) à domino nō occupabantur: sed in Latinis aliter fiebant: ut colligitur hic ex eo, quod minus habebant Dedititij, quàm Latini: ut j. de suc. lib. §. si. Accurs.

* b Pietas. l. nos, qui sumus pij.

* c Constitutio-
nibus. ut Co. de
lat. li. tol. l. vni.
& Cod. de dedi.
lib. tol. l. j.

* d Compete-
bat. f. manumis-
sis, secundū hoc
nota tria tem-
pora in primo,
& ultimo deinceps. f. idem iuris est: sed in medio hoc ius pessimum fuit inductum: ut j. de suc. lib. §. ult.

* e Libertinus.
Ex quo contingit multiplex effectus. in primis circa obsequiales operas, scilicet quæ sūt in faciendo, ut de assurgēdo, & seruiendo, siue

in non faciendo, ut de non vocando in ius sine venia, quæ ipsa natura patrono debentur etiam sine impositione: ut C. de in ius voc. l. venia. & ff. de cōdic. inde. l. si non fortem. §. libertus. Et si vocauerit in ius patronum sine venia, puniatur in quinquaginta aureis. ff. de in ius vocan. l. pen. & ult. qui aurei accipiuntur quilibet pro vno solido: ut j. de pœna te. li. §. si. Et ex his iuribus sumitur argum. quod aureus pro solido accipitur iā iure nostro. (Sed ex quo pro eodem delicto tales sententiæ promulgantur, eadem intelliguntur esse dāda

& Latini ex lege Iunia * Norbana fiebant: modò inferiorem, & fiebant ex lege Aelia Sētia * Dedititij. Sed quoniā dedititiorū quidem pessima conditio iam ex multis tēporibus in desuetudinem abierat: Latinorum verò nomen non frequentabatur: ideoque nostra pietas ^b omnia augere, & in meliorem statum reducere desiderans, duabus constitutionibus ^c hoc emendauit, & in pristinum statum reduxit: quia & à primis vrbis Romæ cunabulis una, atq; simplex libertas compete-
bat ^d, id est eadem, quam habebat manumissor: nisi quod, scilicet, li-

berinus ^e fit, qui in ius vocauerit: ut C. de in i^o voc. l. si. Item contingit reuocatio in seruitutem propter offensam: ut C. de libe. & eorum liberis. lege, si manumissus. &

aliter ^f fit, qui manumittitur: licet manumissor in genus sit. Et dedititios ^g quidem per cōstitutionem nostrā expulimus: quā promulgauimus inter nostras decisiones: p quas suggerente nobis Triboniano, viro excelso, Quæstore antiqui iuris alterationes ^h placauimus. Latinos autē Iunianos, ⁱ & omnem, quæ circa eos fuerat obseruatiā, alia cōstitutione p eiusdem Quæstoris suggestionē correximus: quæ inter Imperiales radiat sanctiones. Et omnes ^j libertos nullo nec ætatis manumissi, nec domini ^k manumittentis, nec in manumissionis modo discrimine ^k

alia multa. Sed hodie hæc omnia tolluntur, præter ea, quæ ipsa natura debentur: ut in aut. ut liberti de cætero. §. j. quæ est contrā. Tu dic ut not. in d. l. si manumissus.

* Adde quod hæc glo. reprobat per doct. in l. si. C. de bon. libert. vbi vide glo. id verb. ius patronatus. quæ latius enumerat hæc, & alia beneficia patroni, & qualiter amittantur. Syl.

* f Et dedititios. Quod dixerat in genere, nunc per species ponit. Vel quod coniunctim dixerat, nunc diuidit, Accurs.

* g Altercationes. Quas nō habemus. Sed quare non erāt seruui, sicut illi, qui penitus sūt seruui, cum toto tēpore vitæ suæ seruire cogerentur? Respon. se-

cundū Ioann. quod erant liberi, licet seruire cogerentur: ut C. communi. de manumiss. l. prima. §. si autem propriarius.

* h Iunianos. i. Ex lege Iunia Norbana inductos: ut §. eo. §. libertinorum.

* i Omnes. Sic construe: & omnes libertos decorauimus. i. honorauimus ciuitate Romana, id est, plena libertate: ut §. eodem §. Libertinorum.

* k Discrimine. id est, nulla differentia habita, nec ætatis manumissi: ut etiam infans possit manumitti, imò etiam in ventre: cura quantum ad hoc habeatur

* domi-
nij Th.
relic.

habeatur pro iam nato : vt ff. de statu hom. lege, qui in vtero. nec domini manumittentis: dum tamen habeat viginti annos : vt j. tit. j. §. eadem. nec in modo manumittendi. si in testamento, seu inter viuos

quoquo modo, vt §. eod. §. multis.

¶ a Antea. si qua veniret ista praua conditio.

¶ b Ciuitate Romana. i. plena libertate.

¶ c Decorauimus, id est, honorauimus.

¶ d Additis. s. a nobis eis, quos habuimus, §. eo. §. multis autē. & sunt additi nouem. Primus si dominus ægro-

rantem seruum suum eiecit. Secundus, si ancillam vendide-

rit, ne prostituta fuerit: vel si venditor sibi retinuerit manus iniectionem, & eam ad ipsum reuerentem prostituit postea. Tertius, si serui pileati defuncti funus præcesserunt. Quartus si expressit eum velle esse Latinum. Quintus, sub conditione relicta libertate, hæres ante conditionem manumiserit. Sextus, si in iudicio liberali à domino superatus seru⁹ fuerit: & pretium pro eo domino solum fuerit, & ipse postea receperit. Septimus, si ancillam suam maritauerit alicui libero. Octauus, si coram actis filium nominauerit seruum suum. Nonus, si instrumenta seruitutis reddiderit coram testibus. Et probatur hī modī. C. de la. libertate tollen. l. vnica. §. sed scimus. vsque in finem legis.

¶ e Sola. s. libertas plena.

¶ f In præsentī. i. in consuetudine.

QVIBVS EX CAVSIS MANUMITTE-RE NON LICET.

¶ De variis modis manumittendi dixit sed quia non omnibus manumittere licet, nec ex omnibus causis: idē de hoc nunc submittit, secundū Por.

Non tamen. Ille titulus diuiditur in octo partes. Primō, qualiter quis inter viuos in fraudem creditorum seruum proprium manumit-

habito (sicut iam antea^a obseruabatur) ciuitate Romana^b decorauimus^c: multis modis additis^d, per quos possit libertas seruis cum ciuitate Romana, quæ sola^e est in præsentī, f præstari.

TIT. VI. QVIBVS * EX CAUSIS MANUMITTE-RE NON LICET. ¶ Manumissio facta inter viuos in

tere non potest. Secundō, qualiter in vltima voluntate cum libertate hæredem instituit. Terriō, qualiter in vltima voluntate instituit simpliciter. Quartō, qualiter præsumatur, quod manu-

creditorum fraudem iure non subsistit: licet tamen domino quantumuis obzato seruum suum liberū hæredemque facere, modō nemo alius ex testamento extiturus sit hæres.

Non tamē cui- cūque § volēti manumittere licet. nam * is, qui in fraudem^h credito- rum manumittitⁱ,

lege. Sexta ibi, Iustæ autem. Septima ibi, In §. semel. Octaua ibi, Cum ergo. Ang.

C A S V * Quoniam manumittendi modos exposui, peruellem mihi quoque manumittendi causas explicare. Ecce enim Titius multo ære alieno contracto, intelligebat si iudicio premeretur, se damnatum iri: cūque nihil in bonis haberet, præter seruos, eos venditum iri, vt creditoribus satis fieret. quid machinatur? Vt creditores fraudet, seruos manumittit. Quæro an valeat manumissio? Respondet non valere. Cor. Vibul.

¶ g Nontamen cuicunque. Quauis suprā titulo primo. §. multis. & §. finali. dictum sit quemlibet manumittere posse: non tamen, & cetera. sic infrā de exhæred. liber. in principio.

¶ h In fraudem. Hoc expone infrā eod. §. in fraudem.

¶ i Manumittit. scilicet inter viuos, vel in vltima voluntate, scilicet, * legat non instituendo. nam tunc esset liber. & hæres, vt j. proxi. §. & ff. qui, & à quibus. l. si mortis.

A D D I T I O Et dicit hic Iason, quod si in testamēto ponatur clausula quod

mittat in fraudē creditorū. Quin- to, qualiter minor xxv. annis prohibetur manumittere, nisi certis causis. Sexto, quæ sunt causæ iustæ. Septimō, an causa semel approbata possit improbari. Octauō, si quis attigerit decimum, & octauum annū, potest in testamēto manumittere. Secunda ibi. §. Licet autem. Tertia ibi, Idē- que. Quarta ibi, In fraudē. Quinta ibi. §. eadem

* vlp. tit. l. e. p. 10.

Serui li- bertatē conse- quantur nouem modis. ¶ qui ex quib. caus. non possunt. Tit. & vii.

quod valeat iure contractus, erit irrevocabile: quia contractus in eo celebratus, reuocari non potest, ut hic, de quo vide Bart. & Ang. in l. stipulatio hoc modo. ff. de verbo obliga.

¶ a Nihil agit.

f. ut noceat creditoribus: ut ff. qui & a quibus. l. si mortis, sibi tamen nocet, si velit reuocare, ut C. de ser. pig. dat. manu. l. si creditor.

¶ b Quia lex Aelia Sentia. Similis est ratio, quia lex vult, ut infra de vfucap. s. furtivæ ibi, & lex Attilia inhibet vfucapionem rei furtivæ.

ADDITIO. Plerique putant legem latam esse à Coss. Sex. Aelio Catulo, & l. Sentio Saturnino, Augusti temporibus.

¶ Licet autem. Diuiditur iste s. in quatuor partes: Primo, ponit vnum dictum. Secundo, illud restringit. Tertio, ponit rationem primi dicti modificati. Quarto, rationem rationis. Secunda ibi, si modo. Tertia ibi, Valde. Quarta ibi, Ne iniuria. Ang.

CASVS. Herennius, conflato magno ære alieno, soluendo non erat. verius ne bona sua post mortem suam sub præcone cum summa sua ignominia subicerentur, testamento suo Chrysogonum servum ita instituit: Chrysogonus liber, mihi heres vnus esto. defuncto Herennio, creditores servum rapere, & vendere voluit, quasi in fraudem creditorum manumissum. Imperator respondet eum liberum esse, neque vendi posse. Legem enim permisisse iis, qui soluendo non essent, ita existimationi suæ consulere, ut seruo suo libertatem cum hæreditate relinquerent. sic enim futurum, ut creditoribus ipsis prospiceretur, quippe qui omnia bona quæ Chrysogonus acquirere poterit, ut in solutionem accepturi sint: simul ut ciuis Romani existimationi consuleretur. Nam si Chrysogonus nihil acquireret, bona tamen hæreditaria creditores, non tanquam Herennij, sed tanquam Chrysogoni diuenderent. Cor. Vibul.

¶ Not. quod aliqua permittuntur in

ultima voluntate, quæ non permittuntur inter viuos. Item, quod servus institutus est hæres necessarius. Item, quod dominus non soluendo, potest in fraudem creditorum sibi heredem

instituere servum. Quis autem dicitur non soluendo, declarat Deci. in c. ex ratione de appel. Item, quod paria sunt, quem non esse scriptum heredem, vel adire nolle, aut non posse. Itē, quod quādoque paupertas prodest. & quod pauperi subueniendum est. Item, quod

servus institutus à domino, non soluendo tenetur satisfacere creditoribus. Itē, quod si non satisfaciatur, possunt bona hæreditaria, sub nomine tamen servi hæredis, vendi. Item, quod iniuria est defunctis, non habere hæredes.

¶ c Licet. id est, licitum est.

¶ d Servum. s. vnum, & non plures, ut ff. de hered. instit. l. qui soluendo, j. in fi. cum l. sequen. etiam in fraudem creditorum: ut Cod. de necess. ser. l. ij. in princip. nisi specialiter pignori datus fuerit, ut ff. de hered. instit. l. pignori. qui non potest fieri necessarius, nisi dominus creditori satisfaciatur: ut dicta l. pignori.

† Hæredem instituere. Nota, qui nihil habet, atque adeo qui multa debet, potest hæredem instituere: quia hæreditas, est nomen iuris, & continet etiam damnosam successionem. l. hæreditas. ij. ff. de verb. signif.

¶ e Solus. Et in casu etiam cum aliorum ut ff. de hered. instit. l. si is. & l. qui soluendo.

¶ f Necessarius. Quia siue velit, siue nolit, cogitur esse hæres: ut infra de hered. quali. & disse. s. primo, nisi in tribus casibus, quos habes. ff. de hered. instit. l. si seruo.

† Necessarius. Quia siue velit, siue nolit, cogitur esse hæres. l. de hered. quali.

¶ g Non extiterit. Quo ultimo casu servus institutus est hæres.

¶ h Eadem lege. Scilicet, quæ prohibuit eadem & ex iusta causa cōcedit, ut hic & j. eo. s. ead.

¶ i Recte. Scilicet est prouisum.

¶ Egen

a Egentes. Nota, quod prodest paupertas: quia fauetur paupertati. sic ff. de transact. l. cum hi. §. si in annos. & C. de episcop. & cleric. l. si quis ad declinandam. §. pen. ff. de offic. praesid. l. illicitas. §. fin.

Argu. contra ff. de excu. tutor. & cu. l. spadonem. §. fin. & in authent. de testib. §. j. & illud. Pauper ubique iacet, licet contra dicatur. Cantabit vacuus cora latrone viator.

b Vel. Pro salutem.

c Haberetur sic ff. de interroga. act. l. & quia in princip. & de bono. posses. §. quos autem.

d Eo. Seruo, nunc libero factus.

e Non faciente. i. non satisfaciente creditoribus. Accursus.

f Serui. Quondam sed modo liber est.

g Iniuria. quo ad famam: quae etiam post mortem quandoque damnatur: ut ff. de acc. l. lex iudiciorum.

ADDITIONE. Nam ut Cicero pro Quintio scribit, Hercule cuius bona ex edicto possidentur huius omnis fama & exultatio cum bonis simul possidentur.

h Iniuria. Id est, ignominia, despectus, l. i. ff. de iniur. Nam ignominiosum est alicuius bona propter res alienum diuendere l. 6. ff. de interrogat.

i Idemque iuris est. Diuiditur in tres partes. Primo, ampliat. §. praecedentem. secundo, ampliationem extendit. Tercio, rationem subdit. Secunda ibi, Quod nostra. Tertia ibi, Cum non sit. Ang.

k Idemque iuris est. **CASVS.** Lentulus Menecratem seruum heredem instituit, neque adiecit, ut liber esset: quæro, an Menecrates sit liber? Imper. respondet esse liberum: etenim nullum in testamento de libertate verbum factum est. Obsecro, cum seruus hæres esse non possit, non vides eum, qui seruum heredem suum instituit, simul eum liberum esse iubere? alioqui enim nemo hæres illi extaret. Vide autem quam æquum, & naturæ consentaneum hoc sit. Plinius secundus in epi-

stula ad Sabinum simillima ratione hæc questionem explicat: cuius tibi verba, corollarij loco, pronuntiabo. Scribis mihi Sabinam, quæ nos reliquit hæredes. Modestum seruum suum nunc

l Seruo simpliciter (nulla libertatis mentione facta) instituto, censetur etiam data libertas.

m Idemque iuris est, & si sine libertate seruus hæres institutus est. Quod nostra constitutio non solum in domino, qui soluendo non est, sed generaliter constituit noua humanitatis ratione: ut

quam liberum esse iussisse: eadem tamen sic adscripsisse legatum, Modestum, quem liberum esse iussi. Quæris, quid sentiam. Cõuli cum prudentibus: cõuenit inter omnes nec libertatem deberi, quia non sit data: nec legatum, quia seruo suo dederit. Sed mihi manifestus error esse videtur. Ideo puto nobis, quasi scripserit Sabinam, faciendum ipsa quod scri-

pisse se credidit. Confido accessurum te sententiæ meæ, cum religiosissime soleas custodire defunctorum, voluntatem, quam bonis heredibus intellexisse, pro iure est. Neque enim minus apud nos honestas, quam apud alios necessitas valet: moreretur ergo in libertate, si nobis fruatur legato quasi diligentissime omnia cauerit, cauit enim, quæ heredes bene eligit. Vale. Cor. Vibul.

n Nota diuersitatem casuum facere diuersitatem decisionum. Item quod qui vult consequens, vult antecedens. Item, quod valet argumentum à verisimili. Item, quod non est praesumptio, quod quis velit facere actum frustratorium: & quod semper debet fieri interpretatio, ut potius actus valeat, quam pereat. Item, quod mens magis, quam verba attenditur. Syl.

o Sine libertate. non quod dicat, instituo te sine libertate: quia tunc non esset hæres: ut statim dicitur in fine huius §. sed praetermisit dationem libertatis: ut in fin. §.

p Adde, quod rationem assignat gl. in l. quoties §. si ff. de hered. inst. quia tunc constat de contraria mente testatoris. Syl.

q Constitutio. Qua sit liber, & necessarius hæres ut C. de necessa. ser. hæres. instit. l. quidam. in princ.

r Scri

¶ a Scriptura. Sic ex datione tutelæ: ut i. qui testa. dari tut. poss. in princ. de qua prædixit modo: ut C. de necess. ser. l. quidam.

¶ b Institutionis. Arg. q. aliquo cōcesso, illud etiā cōceditur, sine quo illud esse nō potest, ut ff. de iurisd. om. iu. l. j.

¶ c Quum non sit. Hæc est noua ratio, de qua prædixit modo: sed lex ipsa antiquata fuit: ut ff. de hære. in li. 5. j. quæ est cōtrā.

¶ In fraudem. Diuiditur iste §. in tres partes. Primò qualiter præsumatur manumissio in fraudem. Secundo quādo propter fraudē impeditur manumissio siue libertas, cum ratione. Tertiò ex ratione infert. Secūda ibi, Præualuisse. Tertia ibi, Itaque.

C A S U S. I. Cincius centum aureos debebat. Habebat in bonis (in quibus etiam serui computabantur) centum quoque aureos. Seruos in fraudē creditorum manumissit, ita ut de ipsius bonis viginti decederint. quæro an libertas impediatur? Respondet impediri. Quoties enim animus, & euentus concurrunt, tunc libertas impeditur. Quid autē si animus tantum, & consiliū improbum interueniat: veluti Cincius putabat sua bona nō esse pluris, quàm aureorum centum: quum tamen essent centum & viginti. Animo creditores fraudendi, Erote[m] seruū manumittit, qui viginti aureorum erat: quæro, an Eros seruus remaneat? Respondet non manere, sed liberum fieri. Euentus enim consilio non respondit. Age, videamus in contraria specie: Cincius Syracusius negotiabatur, cum omne centum in bonis haberet: totidēque etiam deberet seruus eius Pamphilus, qui viginti aureorum erat, eo absente, atque inscio moritur bona iam Cincij

ad octoginta aureos immunita sunt: id ille ignorans, Erote[m] seruū, quem secum habebat, manu emisit. quæro, an Eros sit liber? Damno enim ea libertas est creditoribus. Respondet esse liberū. nō enim

tem creditorum manumittere videtur, qui vel iam eo tempore, quo manumittit, soluendo e non est: vel qui, datis libertatibus, defuturus est soluendo esse.

¶ Non aliter poterit semel data libertas impediri, nisi & decipiendi animo, & ipso rei enecti fraudati fuerint creditores.

¶ Præualuisse tamē videtur, nisi animū quoque fraudandi manumissor habuerit, non impediri libertatē h

consilium cum euentu concurrere. Cor. Vib.

¶ Nota quod siue antē, siue post statim non sit soluendo debitor, non potest manumittere. Item quod animus, & intentio distinguit facta. Itē, quod quo ad libertatem non sufficit creditores dānificare nisi adsit animus dānificandi. Itē, q. quis verisimiliter potest ignorare vires sui patrimonij, Syl.

¶ d In fraudem. Sic ff. eod. tit. f. qui & a qui. mali. non fin. l. in fraudem.

¶ In fraudem. N. A.

Hæc fraus nō intelligitur, nisi cū euentus consilio respōdet. d. l. i. ff. de iniur.

¶ e Soluendo. cum & sciat se habere creditores, ut ff. quæ in frau. cre. l. omnes. §. Lucius.

¶ Adde si sit de facto suo recenti, aliās secus. arg. l. fin. ff. pro suo. sec. Angel. Sylu.]

¶ f Non est. Et nunc erit peius soluendo.

¶ g Præualuisse. Nam quidam dicebant, quod sufficiebat solus euentus: & alij dicebant, q. exigebatur vtrumque, scilicet, fraus & euentus: & ista sententia præualuit. Tamen ex prædictis videbatur sufficere euentū, solum tamen, &c.

¶ h Non impediri libertatem. Hic diligenter attende, quod si directē detur libertas, non solum inter viuos, sed etiam in vltima voluntate, duo necessaria, scilicet, consilium, hoc est, fraus & euentus, ut hic, & ff. eod. l. in fraudem. & C. eod. l. j. In fideicommissaria autem sufficit solus euentus, ut C. qui

qui ma. non poss. l. fi. Et est ratio: quia facilius libertas de facto data ab herede reuocatur, quam à defuncto (cuius dispositio videbatur lex) ut ff. de fideicom. lib. l. iij. §. si in fraudem. Alia ratio no. C. eod. l.

fin. In aliis autem alienationibus, quæ in fraudem creditorum sunt: dic ut infra de act. §. item si quis in fraudem.

¶ a Sape. Respōdet tacite objectioni: quomodo potest esse animus bonus, cum ipsa veritate fraudet eos? Respon. Sape enim, &c. Sed arg. contra C. de rescin. vend. l. quisquis.

ADDITIONO. Solue litud contrarium, & dic, quod hoc procedit in ultimis voluntatibus, nisi contrarium aliqua suadeat qualitas: ut in auth. sed cum testator. cum glo. C. ad l. Fal. ibi verò inter viros in rebus immobilibus, seu mobilibus, & presentibus, quæ perueniunt ab antiquo: aliàs secus, secundum. Angel. Arét. hic.

¶ b Cum utroque modo. scilicet cum fraus, & euentus interueniunt, ut subiicit. & facit ad hoc ff. qui & à quib. ma. li. non fi. in l. in fraudem.

¶ c Consilio. Not. quem teneri de consilio. Sed contra ff. manda. l. ij. §. si. sed hic fuit fraus: ideo fuit tale consilium obligatorium: quia fuit fraudulentum.

¶ Eadem. Iste §. cum §. seq. diuiditur in tres partes. primò, ponit, qualiter minor xx. ann. non potest manumittere, nisi ex causa. Secundò, ponit quæ sunt causæ iustæ. Tertiò, limitat vnam prædictarum causarum. Secunda ibi, iustæ. Tertia ibi, Et seruus.

CASVS. Cæcilius quum ætatē nondum ad annū vigesimum perduxisset, Pamphilum seruum manumisit. quæro, an liber sit Pamphilus? Respondet esse, non tamen omnino, ac simpliciter: sed si hæc duo interuenerint, ut eum vindicta apud magistratum manumiserit, & causam consilio probarit. Et quid est Consilium? Confessus

apud Prætorem Romæ, quinque Senatorum & totidem equitum, cum Prætore confidentium, qui causam manumissionis cum iis cognoscit: in prouinciis verò Recuperatorū, Romanorum ciuium cū Pro-

¶ Minor annis viginti nō aliter seruū manumittere potest, quā causa cognita, & iusta manumissionis causa: quæ autem sint iustæ causæ, hic traditur.

¶ Eadem * d lege Aelia Sentia domino minori e viginti annis, nō aliter manumittere permittitur, quā si vindicta f apud consiliū § iusta cau-

suum iudicio constituto recuperabat. Et quæ sunt iustæ manumissionū causæ? Eas Imperator ita facile enumerat, ut interpretatione locus non egeat. Cor. Vib.

¶ Nota formā manumissionis minorum, & quæ sint iustæ causæ. Itē quod pedagogus, nutrix & alumnus æquiparantur consanguineis. Item, quod procurator esse potest, qui excedit ann. xvij. Syl.

¶ d Eadem. f. de qua habita est mentio §. eod. in princ.

¶ e Minori. Sufficit ergo, si non sit minor xx. ann. etiam si non sit maior: ut quia tetigit ultimum diem vicesimi anni: ut ff. de man. l. j. sicut in testamento, fauore sui: ut ff. de testam. l. quæ ætate.

¶ f Vindicta. Hoc expone, ut §. tit. j. §. multis.

¶ g Apud consiliū. i. apud locū illum, vbi habetur super hoc consilium: i. de liberatio. & sic ponitur id quod sit pro eo vbi sit: ut ff. de iustit. & iur. l. pen. §. si. vel dic apud eos, qui præsent consilio: ut sunt omnes habentes ordinariam iurisdictionē, etiam minimi magistratus, cum hoc sit de voluntaria iurisdictione, ut ff. de off. Procon. & Leg. l. ij. & in auth. de defen. ci. §. iurandum. in fi. & in glo. & quicquid. & gloss. pen.

consule confidentium, de causa manumissionis cognoscere. Et quoniam erant Recuperatores? Equites Ro. negotiatores, qui à rectoribus prouinciarum iudices in priuatis controuersiis dabantur, atq; etiā in consiliū adhibebantur. Ex iis enim Conuentus in prouinciis constabant. Recuperatores autem dicebantur, q per eos ius quisque

* Ulpianus tit. l. E. pise.

ADDI

ADDITION. Consilium sic expone ut supra ex titul. j. Epito. Vlpiani, ad §. Libertinorum, proxim. titul. & vide Theoph. hic.

N.A. † Consilium. Id est, apud Præto- rem Romæ, cū quin- que Senatori- bus, & totidem Equitibus. In quinciis apud Procōsulem, cū viginti recupe- ratoribus.

* fratre, de ma. vin. l. si minor. cum. l. seq. vsque ad l. apud. ubi iusta causæ cōnume- rantur: connu- meratur enim inter iustas cau- sas manumittē- di, si dominum à periculo vite, vel infamiae li- beravit seruus,

ut ff. de manumiss. vin. l. iusta.

† b Patrem. sed qualiter potest filius habere seruum suum patrem vel ecō- tra, vel frater fratrem suum, siue sorore? Respon. bene potest, ut quia insti- tuit dominus filiū serui sui heredem, vel filium ancillæ, vel è contra: & sic de aliis quo casu sic institutus hæres liber, & dominus est omnium bono- rum, quorū dominus fuerat testator: ut §. eo. §. j. & ff. de acq. poss. l. cum hæ- res. in pr. Item potest esse, ut si ha- beat quis filium ex ancilla sua: nā est seruus, & filius: ut C. commu. de ma- nu. l. si. & è contra, si seruus habeat fi- lium ex domina: nā filius est & liber, & dominus: cum ventrē sequatur quo ad statum: ut C. de rei vend. l. partum. licet possint ipse, & domina accusari, ut C. de mu. quæ ser. propr. l. j. & infra de hered. institut. §. j.

† c Naturales. Et legitimos: vel natu- rales tantum.

N.A. † Naturalis cognatio dicitur, quæ ex- tra matrimonium quæsitæ est l. 4. ff. de Grad.

Pedago- gus. † d Pædagogum. s. qui ab initio insti- tuit pueros, & dicitur à πᾶς, quod est puer, & ἀγῶγῆς, quod est ductor: quasi ductor, siue gubernator puerorum.

ADDITION. Nam pædagogi serui erāt

ut patet ex Plauto, & aliis. Notum est illud Diogenis, qui, quum in Creta venderetur, iussit præconē prædicare, se vendere seruum, qui sciret impera- re liberis: eaque lege cum mercatus est

Xeniades, cui liberos suos cō- credidit.

† e Alumnus. Pafinè, quæ vel quam alumnus aluit, ut differt à superiori edu- catore.

† f Collacta- neū. Qui simul mecum lacta- uit: quem fra- trem Bononiē- ses appellant.

† g Ducatur, Præstito super hoc sacramento, ut ff. de manu. vind. l. si colla- ctaneus. in fin.

† h Iusta causa. Ut infirmitas, quæ tribuit di- lationem: ut ff. si quis cau. l. ij. §. iij. & iij. §. ff. de re iud. l. quæsitum. vel alia qualibet iusta: ut ff. ex quib. cau. ma. l. j. in fin.

† i Decem & septem annis. Sed quo- modo minor xxv. an. potest esse pro- curator, ut C. de procu. l. exigendi. & ff. de procur. l. minor? Resp. hic ad ne- goria fuit: non autem in iudicio esse potest. sic aliàs est differētia inter hos procuratores: ut ff. man. l. si procura- torem. §. j.

† Minor decem & septem. Puberes anno decimo sexto exacto, deposita prætexta toga, puram, siue virilem su- mebant, & foro, & Iuriconsulto no- bili operam dabant: tum anno deci- mo octauo postulare iis licuit pro aliis l. i. ff. de postul.

† Semel autem. **CASVS.** Domi- tius apud Præto- rem eiusque cōsiliū Amphionē seruum manumittere vo- lens, hanc causam attulerat, quod iu- neris lōgæque viæ sibi comes fuisset. sape enim & in Hispanias, & in Ale- xandriam, ac in Syriam cum eo pro- fectus erat. Ea causa Prætori, eiusque cōsilio probata est. quæro, quum ea causa nō iusta sit, probata tamen cō- silio fuerit, vtrum Amphion seruus sit, an liber? Resp. liberum esse. Nam si ali-

quæ

qua causa pro iusta habita est, quæ tamen iusta non erat, ea causa tanquam iusta recepta non retractabitur apud Cōsiliū, sed rara fixaq; manebit. C. Vib.

¶ Nota. quod non sufficit causam allegare, nisi approbetur. Syluest.

¶ proba-
ta.

¶ a Causa. scilicet, manu-
fessionis.

¶ b Approbata.
sapiud consiliū.

¶ c Sine falsa.

Quasi dicat, si
dixit filiū, licet

non sit, vel pa-
trem, vel simi-

lia. licet hec ita
non sint, secun-

dum quosdam, quod reprobo, cum id

quod falsum sit, nihil sit, nec præstet

causam, ut ff. de verb. signif. l. Paulus. &

C. si ex fal. instru. per totū. & ff. de ex-

cept. l. qui agnitis. Vnde dic vera, i. ius-

ta falsa, id est iniusta: ut quia dixi eum

socium meum fuisse in armis, vel in

scholis, quod inducebā pro iusta cau-

sa & talis causa, vel similis fuit appro-

bata: licet non debuerit approbari &

sic vera ponitur pro iusta. sic ff. de leg.

j. l. si fideiuss. s. j. & ff. de in integ. resti.

l. omnes. sic est contra iusta pro vera: ut

supra tit. j. in princip.

¶ d Non retractetur. sic ff. de manu.

vind. l. iusta. quia nihil facile immuta-

dum est ex solennibus: ut ff. de in integ.

resti. l. diu. Sed cōtra ff. de excus. tur. l.

sed & reprobari. j. resp. sed hoc fauore

libertatis: illud fauore sanitatis. Acc.

ADDITIO. Dissimilis est ratio sen-

tentiæ ex falsa causa lata: ut in tit. C.

Si ex fal. instru. & si ex fal. alleg.

¶ Quum ergo. Diuiditur iste s. in qua-

tuor partes. quia primò, ponit vnum

dictum. Secundò, contra illud adducit

plures rationes. Tertio, pro eo addu-

cit alias rationes. Quarto, ad concor-

diam reducit mediani eligens viam: &

rationem annectit. Secunda ibi, Quod

non erat. Tertia ibi, Sed cum. Quarta

ibi, Ideo nos. Angel.

CASVS. Iam verò, quænam est ab

Imperatore prudentissimo, & optimo

zta definita, qua domino liceat ma-

numittere? Video enim legem Aeliam

reus nimis longum definiisse: annū

scilicet vigesimum. Nā si annum deci-

munquartum ad testandum idoneum

iudicauit de bonis suis omnibus, quid-

ni etiā idoneus ad tā honestā liberali-

¶ Semel autē cau-

sa approbata * b,

sive vera sit, sive

falsa c, non retra-

ctetur d.

¶ **Minori annis vi-**

ginti, non antea

licet propriis ser-

uis testamento li-

bertatem dare,

quàm decimum-

octauum annum

attigerit.

¶ Quum ergo cer-

tus modus manu-

mittendi minori-

bus viginti annis

dominis per legē

Aeliam Sentiam

xx. annū inter-

sunt, traheret,

eos sex annos partitus est, & tres alteri

cōcessit, totidemq; alteri, constituitque

ut anno decimo septimo perfecto re-

ctē minores testamento libertate da-

rent. Video, sed quid rationis habuit

Imperator? Meminitne apud vete-

res Romanos pueros ante annū ætatis

decimo septimum infirmi iudicij iu-

dicatos, semperque usque ad anni de-

cimosexti finem eadem veste indutos

fuisse, qua pueri annorum binum aut

ternū: at inito anno xvij. togam illā

puerilem, quæ purpura prætexta erat,

deposuisse, & puram sumpsisse quæ vi-

rilis dicebatur? Quum igitur in viro-

rum numero iam tum haberetur, sum-

ptaque virili toga à parentibus in fo-

rum deducerentur, ut eloquentes il-

los oratores audirent, seseque alicu-

insillorum lateri adiungeret: vnōque

illo anno emerito, ineunte anno de-

cimooctauo illis quasi iam viris atque

à pueritia longò remotis causas age-

re permetteretur: hūc annum idoneum

Imperator censuit, quo anno iidem in

ordinem virorum relati seruo liberta-

tem dare possent. Cor. Vibul.

¶ Not. q. argumētum ab inconuenien-

ti valet. Item, q. cui conceditur quod

est plus, conceditur quod est minus.

Item, q. vna determinatio respiciens

plura determinabilia, debet æqualiter

determinare. Item, quod libertas est res

inæstimabilis. Item, quod in dubiis ex

æquitate debet eligi media via: Item,

q. vbi est eadē ratio, idē ius debet con-

stitui. Et q. attingens xvij. annū potest

libertatem seruo dare. Item, q. maior

annis xliij. potest testari, & legare. Itē,

q. maior xliij. annis potest postulare,

allegare & aduocare per alios. Syl.

bertatem dare,

quàm decimum-

octauum annum

attigerit.

¶ Quum ergo cer-

tus modus manu-

mittendi minori-

bus viginti annis

dominis per legē

Aeliam Sentiam

xx. annū inter-

sunt, traheret,

eos sex annos partitus est, & tres alteri

cōcessit, totidemq; alteri, constituitque

ut anno decimo septimo perfecto re-

ctē minores testamento libertate da-

rent. Video, sed quid rationis habuit

Imperator? Meminitne apud vete-

res Romanos pueros ante annū ætatis

decimo septimum infirmi iudicij iu-

dicatos, semperque usque ad anni de-

cimosexti finem eadem veste indutos

fuisse, qua pueri annorum binum aut

ternū: at inito anno xvij. togam illā

puerilem, quæ purpura prætexta erat,

deposuisse, & puram sumpsisse quæ vi-

rilis dicebatur? Quum igitur in viro-

rum numero iam tum haberetur, sum-

ptaque virili toga à parentibus in fo-

rum deducerentur, ut eloquentes il-

los oratores audirent, seseque alicu-

insillorum lateri adiungeret: vnōque

illo anno emerito, ineunte anno de-

cimooctauo illis quasi iam viris atque

à pueritia longò remotis causas age-

re permetteretur: hūc annum idoneum

Imperator censuit, quo anno iidem in

ordinem virorum relati seruo liberta-

tem dare possent. Cor. Vibul.

¶ Not. q. argumētum ab inconuenien-

ti valet. Item, q. cui conceditur quod

est plus, conceditur quod est minus.

Item, q. vna determinatio respiciens

plura determinabilia, debet æqualiter

determinare. Item, quod libertas est res

inæstimabilis. Item, quod in dubiis ex

æquitate debet eligi media via: Item,

q. vbi est eadē ratio, idē ius debet con-

stitui. Et q. attingens xvij. annū potest

libertatem seruo dare. Item, q. maior

annis xliij. potest testari, & legare. Itē,

q. maior xliij. annis potest postulare,

allegare & aduocare per alios. Syl.

Cū ancipiti du-

bitatione desi-

neretur, vide-

retque vtrique

pignore ratio-

nes admodum

probabiles, vtri-

que hoc modo

satisfecit. Nam

quum viraq; sex

ad se annos, qui

inter xliij. &

xx. annū inter-

sunt, traheret,

eos sex annos partitus est, & tres alteri

cōcessit, totidemq; alteri, constituitque

ut anno decimo septimo perfecto re-

ctē minores testamento libertate da-

rent. Video, sed quid rationis habuit

Imperator? Meminitne apud vete-

res Romanos pueros ante annū ætatis

decimo septimum infirmi iudicij iu-

dicatos, semperque usque ad anni de-

cimosexti finem eadem veste indutos

fuisse, qua pueri annorum binum aut

ternū: at inito anno xvij. togam illā

puerilem, quæ purpura prætexta erat,

deposuisse, & puram sumpsisse quæ vi-

rilis dicebatur? Quum igitur in viro-

rum numero iam tum haberetur, sum-

ptaque virili toga à parentibus in fo-

† a Constitutus. Nam cum dicit sine causa non posse manumitti ergo e contra cum causa valet manumissio. sic ff. de eden. l. si quis de argen. §. Prætor. & §. prohibet. & ff. de pac. l. iuris gērium. §. prætor. & §. dolo malo.

N.A. † Quatuordecim. Exacto anno de cimo quarto testari licuit. l. 4. ff. de testam.

† b Testamentum. Si est masculus: femina vero in duodecimo: ut ff. de testa. l. qua ætate. & ff. de lib. leg. l. Aurelio. §. Gaius.

N.A. † Totorum. Testamentum enim definitur, voluntas de iure uniuerso.

† c Sed cum libertas. Usque huc allegando innuit quod eodem tempore possit manumittere, quo testari: nunc e contra duas rationes considerat: & quia inestimabilis est libertas, tamen si vendat quis se, pretium ad venditorē non transit: imo penes emptorem eundem dominium remanet: unde est inestimabilis? ut hic, & ff. de regul. iur. l. libertas. & ff. de tab. exhi. l. j. §. fin. & quia antiquitas aliter statuebat, cui est deseruiendum: ut Cod. de testam. l. testamenta. quare, visis allegationibus, soluit, mediam eligens viam. sic j. de re. di. §. cum ex aliena. licet sit arg. contra. ff. de ne. gest. l. Nefennius, in fin. & ff. de in rem ver. l. si pro patre, §. idem querit.

N.A. † Inestimabilis. Improperie, pro pretiosa, & non leuiter concedenda. Alioquin inestimabilis libertas dicitur, quæ non cadit in æstimationem. lege, libertas. ff. de reg. iur. Item, ut patria potestas, lege, filius familias. II. §. ff. de leg. l.

† d Mediam. Nota mediam viam secundam. sic ff. si pars her. pet. l. antiqui. & j. de rer. diui. §. cum ex alie.

† e Impleuerit. Sed hodie ex quo testari possunt, & libertates relinquere

libertas inestimabilis sit, & propter hoc ante vice simum ætatis annum antiquitas libertatem seruo dare prohibebat: ideo nos mediam d quodammodo viam eligentes, non aliter minori viginti annis libertatem in testamento dare seruo suo concedimus, nisi decimum septimum annum impleuerit, & decimum octauum attigerit. Quum enim antiquitas f huiusmodi ætati, & pro aliis postulare g concesserit. cur non etiam sui iudicii stabilitas ita eos adiuuare credatur, ut ad libertatem dandam seruis suis possint

possint: ut in authen. ut spon. lar. c. lx. §. j. qd exaudi, si in ultima voluntate velit quis libertatem relinquere. quod patet ex hoc verbo relinquere. qd in d. authen. saltem in summario Bart. positum est, quod ad morientes tantum spectat ut ff. de tab. exhib. l. j. §. fin. Sed quid, si inter viuos velit quis manumittere? Resp. non potest: nisi habeat xx. annos, vel nisi causa cognita sit, * huiusmodi cum nec liber iste, nec auth. lo quatur, nisi in ultima voluntate. Unde seruatur tenor eiusdem legis Aeliæ Sætæ, cum non sit correctus: ut C. de appel. l. precipimus in fine.

ADDITIO. Et sic cum aliis, de contractu ad ultimas voluntates bonum sit argu. l. seruum filij. §. eum, qui. ff. de leg. j. Imò secundum Iasonem æquiparantur in terminis propriis: ut infra titulo & proximo. Cod. eodem titulo. secundum communiter doctores. quod lex noua corrigens in vno casu, non trahitur ad alium similem rationem habentem vel æquiparatum.

† f Antiquitas. ut ff. de post. l. j. §. initium.

† g Postulare. id est, Desiderium amicitie sui vel clientuli sui coram iudicibus exponere, ut ff. de postu. l. j. §. j. non autem pro se poterit esse in iure: ut C. de auctor. præ. l. clarum. & est ratio: quia quando pro alio accedit, sibi imputet

putet, qui tali cōmittit causam fuam: ut ff. de mino. l. cū mandata. pro se vero non: quia semper restituntur. Acc.

¶ a Peruenire. interrogatiue legas, & resp. non est ratio quare sit diuersum: est ergo idē ius

statuendū: ut ff. de verb. obl. l. à Titio in ñ. nam ubi est eadē ratio, idem ius statuendum est: ut ff. ad l. Aquil. l. illud. & C. ad l. Fal. l. vlt.

¶ Fufia
Ulp. E.
pi. tit. l.

DE LEGE FUSIA, & C.

¶ Viso ex quibus causis manumissio fieri possit, & quia interdū manumissio fieri prohibetur à lege Fufia Caninia: idē de ea nunc subdit. Porcus.

L Ege Fufia. Diuiditur in duas partes. Primò, facit mentionem legis Fufiæ Caniniæ. Secundò, eam corrigit. Tertiò, aliam rationem assignat. Secunda ibi, Quam quasi. Tertia ibi, Cū satis. Angel.

¶ **C. A. S. V. S.** Manumittēdi sanē modos, & causas apertissimē demonstrasti. velim autē mihi nunc de numero seruorum, qui manumitti possunt, breuiter explices. Licetne in numerosa familia seruos omnes manumittere? ut ecce C. Cæcilius, quāuis multa ciuili bello perdidisset, habuit tamē seruorū quatuor millia, centū & sedecim. Cæcilius omnes illos seruos manumisit. quæro an valeat hæc manumissio? Imperator respondet olim lege Fufia Caninia non licuisse ex quauis numerosa familia amplius centū seruos testamento manumittere. Sed age sis, legis Caniniæ cōstitutionem nobis explica. Ea iubebat testamento ex tribus seruis non plures, quā duos manumitti: vsque ad decem, partem dimidiam: vsque ad triginta, tertiam partem, ut tamen adhuc quinque manumittere liceat, æquē ut ex priori numero: à triginta vsque ad centū, quartam partem, æquē ut decem ex priori numero liberari possint: à centū vsq; ad quingentos, partē quintam similiter, ut ex antecedenti numero viginti quinque possint fieri liberi.

peruenire a?

TITVL. VII. DE LEGE FUSIA * Caninia tollenda.

¶ Potest quis in testamēto omnib⁹ seruis libertatem dare cessantibus omnibus aliis, impedimētis: sicut in teruiuos, nō obstāte statuto legis Fufiæ Caniniæ. Ar.

Eadēmq; præcipit ne plures omnino quā centū, ex cuiusquam testamento liberi fiant. Hæc lex Caninia. Imperatoris autem lex ecquem numerū cōstituit? Imperator inhumanū iudicans,

L Ege * Fufia Caninia certus ^b modus ^c cōstitutus erat in seruis testamēto manumittēdis: quā ^d quasi libertates impediētem ^e, & quodāmodo inuidā ^f, tollendam esse censuim⁹, cū satis fuerit inhumanū, viuos quidē licentiam habere totā suam familiam ^g

licere morientibus minus quā viuis beneficij ^{*} conferre, legem ^{lib. l. 1. a-} statuit, ut mo- ^{lit. tit. 2.}

rientibus æquē, ac sanis atque incolumib⁹ vniuersam suā familiam ex vinculis seruitutis soluere, ac liberare liceat. Cor. Vib.

† Vide sup hoc titulo Vlpianū in fragmētis. tit. 2. & Paulū sententiarum lib. 4. tit. 4.

* Gaius
lib. l. 1. a-
lit. tit. 2.

N. A.

¶ Nota dispositionem legis Fufiæ. Not. debere tolli impedimēta libertatis. Itē. quod inuidia reprobatur. Item, quod inhumanitas damnatur. Item, quod valet argumentū ab incōueniēti. & quod non debet minus cōcedi in vltima voluntate, quā in contractibus inter viuos. Item, quod generalis dispositio præsupponit omnia alia habilia. ibi, nisi alia causa. Syl.

¶ **b** Certus. Ut vltra duos vel tres fortē non possent manumittere in vltima voluntate: ut j. eod. in fine.

¶ **c** Modus. i. Numerus. *

¶ **d** Quā. scilicet legem Fufiam Caniniam, fortē à quodam, qui Caninius nominabatur, inductā: ut in Publiciana dicitur: ut infrā de actio. 5. namque si cui. in fi. nam seruabat naturam canis qui stat in palea, qui nec sibi potest habere paleam, nec alij permittit accipere: sic nec sibi poterat tenere seruos, quia moriebatur: ut j. de don. 5. j. nec libertatem patiebatur eis dari: unde meritò Caninia dicitur: ut sit conueniens nomen rei: ut infrā de donat. 5. est & aliud.

¶ Vide Alc. in l. verbis legis. ff. de verbor. signi. Syl.]

¶ **e** Impediētem. id est, Impedimentum afferentem.

¶ **f** Inuidā. Nota, contra inuidos, sic C. de cadu. tollen. l. vnic. in principio.

¶ **g** Familiam. id est, Omnes seruos, qui familia dicuntur. ut ff. de verbor.

* Vide
Gaium
lib. l. 1. a-
vlt. tit. 2.

significat. l. pronuntiatio. §. j.

¶ a Causa. Ut fraus, vel ætas manumittentis: ut supra titul. primo. in principi. & §. eadem.

¶ b Morientibus. Sed quomodo potest aliquid eis adimi, cum nihil habeant? nam mors omnia abstulit: ut in authentic. de nuptiis. §. deinceps. Resp. dic morientibus, i. ad mortem tendentibus: quia laborabant in extremis, vel quasi, vel etiam erant sani, sed timore mortis hoc faciebant: ut ff. de donat. cau. mort. l. iij. iij. v. & vj.

Argui
potest de
contra-
dictib. ad
ultimas
volun-
tates.

¶ c Adimere. Nota hic argumentum, quod ea quæ fiunt inter viuos, trahuntur ad voluntates ultimas: sic è contra. ff. de pactis. l. pactum. & Cod. de lega. l. si. ff. de pign. actione. l. non est mirum.

¶ Adde hoc, verum ubi est eadem ratio, aliàs secus. l. seruum. §. eum, qui. ff. de leg. j. In dubio autem ultimæ voluntates plenius interpretantur, l. in testamentis. ff. de reg. iur. Syl.

DE IIS, QUI SUI VEL ALIENI IURIS SUNT.

¶ Sequitur. Totus iste titulus diuiditur in quinque partes. Primò, ponit duo genera personarum. Secundo, qui sunt in potestate dominorum, & quo iure fuit introductum eorum dominium. Tertio, ponit nouum statutum, restringens potestatem circa mortem: & puniens contra facientes. Quarto, aliam restrictionem ponit potestatis, etiam circa scititiam de occidendo. Quintò, ponit verba nouæ constitutionis. Secunda ibi, In potestate. Tertia ibi, Sed hoc tempore. Quarta ibi, Sed & maior. Quinta ibi, Cuius. Et diuiditur hoc principium. Primò, ponit vnā diuisionem personarum bimembrem. Secundo, secundum subdividit membrum. Tertio dicit se velle tractare de secundo membro subdivisionis. Secunda ibi, Rursus. Tertia ibi, Videamus.

Quarta ibi, Ac prius. Arer.

¶ CASVS. Adhuc exposuisti vnā personarum diuisionem. dixisti enim alios esse liberos, alios seruos, & liberos alios esse ingenuos, alios li-

bertos. eque-
nam alia est
personarum di-
uisio? Hæc in-
quit Imp. quod
aliæ sui iuris
sunt, aliæ verò
alieno iuri sub-
iectæ. Dic igitur
nunc de utrisque,
mihique tam hæc, tū il-
la genera bre-
uiter expedi.
Quid tum mul-
tis verbis opus
est? inquit. Sub-
iectos si noris,
viroque noue-
ris. Est enim (vt
Cicero ait) illud perspicuum, omnium
rerum in contrarias partes cognitio-
nem ex iisdem suppeditari locis & in
Tuscula. Contraria contrariis sunt con-
sequentia. Cor. Vib.

¶ Sequitur de iure personarum
alia diuisio d.
Nam quædam
personæ sui iu-
ris sunt e, quæ-

re personarum
alia diuisio d.
Nam quædam
personæ sui iu-
ris sunt e, quæ-

¶ Not. quod sunt quædam personæ sui iuris, quædam alieni. Item, quod personarum subiectarum alieno iuri, aliæ sunt in potestate parentum, aliæ dominorum. Item, quod cognitio vno de contrariis, cognoscitur aliud. Syl.

¶ d Alia diuisio. Quæ est de iure ciuili, cum in ea ius gentium distinguatur: ut ff. de iustit. & iur. l. ius ciuile. superior autem quam habuimus §. de iure perso. j. responso, est de iure gentium: cum non sit seruitus iure naturali cognita: ut §. de lib. §. j.

¶ Adde, quod communiter concluditur, quod hæc diuisio respectu potestatis dominorum fit de iure gentium, §. primo. l. eod. respectu potestatis patrum fit de iure ciuili. j. per tot. & alio modo saluat glo. Bartol. in l. prima. ff. eod. Syl.]

¶ e Sui iuris sunt. Hic restringitur primum membrum primæ diuisionis posita supra de iur. pers. vt non comprehendat quosdam liberos homines. f. filiosfam. Item statim cum dicit alieno iuri, & c. ampliat secundum membrum dictæ diuisionis: vt comprehendat etiam quosdam liberos. f. filiosfamil. Cum ergo fiat additio, & detractio dictæ diuisioni, iam est de iure ciuili hæc

* Gaius
lib. in-
stit. tit. 5

hæc diuifio: vt ff. de iustit. & iure. l. ius ciuile. At superior de iure personarum fuit secundum ius naturale. & gentium, vt ibi diximus: & ideo immutabile: vt ff. de iur. nat. gentium & ciuile. §. pen.

ADDITIONE

Ulpianus in Epit. tit. iij. Sui iuris sunt, inquit, familiarum suarum principes. i. paterfamilias, itemque materfamilias.

¶ a Quædam alieno. Quædam neutro iure tenentur: vt filij, quorum patres sunt capti ab hostibus, vt ff. qui. mod. ius patri. pot. sol. §. si ab hostibus. Nam & alia quædam sunt in pendentia: vt ff. de usufructu. l. sed & si quis. §. interdum. & in auth. de non eligendi. §. hoc autem. & hoc secundum quosdam.

Nos contra, nã sui iuris sunt, cum enim pater sit seruus hostium, & in eorum potestate, vt ff. de iure person. §. serui. ergo alium habere non potest in potestate, vt ff. de acqui. re. do. l. homo liber. §. quicquid. ff. de acqui. possess. l. cum hæredes. circa med. & ff. ad legem Iulii. de adult. l. sic eueniet. præterea eorum ratio, vel sententia est absurda, qui dicunt, quod hæc diuifio recipiat medium, vt C. de sen. pal. l. si. circa princip.

¶ b Potestate. Hoc verbum quinque modis accipitur. vt ff. de verb. signi. l. potestas.

¶ Adde, quod capitur etiam pro ipsis magistratibus, quos potestates appellamus, Iuuen. Gabiorum esse potestas, accipitur etiam pro qualibet iurisdictione. l. iij. §. j. ff. de reb. eo. quandoque (vt antiqui accipiebant) pro maioribus magistratibus, iuxta illud Pauli ad Romanos, cap. xlij. & c. si. de iudi. vt qui merum imperium haberet. l. eum qui. ff. de iurisd. omn. iud. Dicitur etiam episcopum habere in potestate bona ecclesie, id est, in cura. c. j. de reb. eccl. & tutorem in caput pupilli, quod pro auctoritate accipimus. i. de tutel. in princ. & sua potestate facere dicitur, in authent. de defens. ciuit. §. j. pro sua, & propria auctoritate, & sui potestatem non facere, pro eo quod est, latitare. l. ij. in princip. ff. quib. ex cau. in poss. eat. Et in potestate consistere, pro eo, quod est esse in habitu. l. si quis rem. ff. de arbitris. Syluest.

¶ Videamus. Contrariorum eadem vis

ac facultas est. Contrarij vnus qualitate cognita, simul alterius contrarij qualitas contraria intelligitur. l. §. ff. de accus. l. j. ff. de stipul. ser.

¶ c Simul intelligem. Nã (vt dicit Aristoteles) contra-

riorum eadem est disciplina, vt hic. & j. de tute. j. resp. & ff. eo. lege. j. Et est hic arg. quod per notitiam vnus immediatorum, peruenitur ad alteri notitia: & faciunt ad huc

rator. l. Pomponius. §. sed & is. ver. nã cum. & ff. eo. l. j. & ff. & de Prætor. sti. l. j. §. stipulationum istarum. j. de tut. circa principium.

ADDITIONE. Cicero lib. de Orat. ij. Est, inquit, illud perspicuum, omnium rerum in contrarias partes cognitionem ex iisdem suppeditari locis.

¶ In potestate. Diuiditur in tres partes. Primò, ponit, qui sunt in potestate dominorum. Secundò, vnde dicta potestas descendit. Tertiò, duos effectus. Sã ibi, Quæ quid. Tertia ibi, Nã apud. An. Arret.

CASVS. Quinam ergo alieno iuri subiecti sunt? Serui, inquit, idque non ciuili Romanorum iure, sed omnium gentium. Et quænam, aut quanta illa potestas est? Vita, inquit, & necis. Seruos enim veteres pro pecudibus habebant. Itaque Homerus affirmabat deos dimidium mentis seruus ademisse. Præterea quum serui in aliorum dominio essent, ipsi sibi acquirere nihil poterant: sed omnia dominis suis quærebant. vnde Crassus, is qui Diues cognominatus est, cum quingentos seruos artis fabrilis peritos haberet, ciuib. edificare volentibus eorum operas mercede locabatur: aciebaturque eorum maximam habendam curam, esse enim rei familiaris animata instrumenta. Duratne adhuc illa tam immensa dominorum in seruos potestas, vt eos non minus impune possint interficere, quam pecudes? Nequaquam. Diu enim Antoninus, qui Pius cognominatus est, qui, vt opinor, Christianorum religionem degustasset (eos enim magno in honore habuit, ac tanquam bonus princeps defendit) Christiani autem fratritiam in seruos detestabantur, vt patet ex epistolis Pauli ad Ephesios & Colossenses. Antoninus igitur

dispositio
ciuitatis

eum qui sine causa suum servum necavit, non minus puniri iussit, quam si alienum necasset. Cor. Vibul.

¶ Not. quod servi sunt in potestate dominorum. Item, quod talis potestas dicitur esse de iure gentium. Item,

quod illud dicitur esse de iure gentium, quod apud omnes gentes persequi observatur. Item, quod de iure antiquo dominus poterant occidere servos proprios. Item, quod quicquid acquirit servus, acquirit domino. Item, quod hodie sine causa non licet dominis in servos supra modum scire. Item, non sufficit causam subesse, nisi probetur. Item, quod ita punitur occidens servum proprium, sicut alienum. Item ibi, sub imperio nostro potes notare quod leges non ligant extra iurisdictionem constituentis. Syl.

¶ a Iuris gentium. i. de iure gentium introducta: ut §. de in. personarum. §. servitus.

¶ b Animadvertere. id est, In animovertere & cogitare, ut dicit Ca.

¶ Vitæ necisque. Servitutis dux sunt partes: Dominium, quod definitur potestas vitæ & necis. Nam servi apud maiores nostros pecudibus comparabantur. l. 2. ff. ad le. Aquil. Altera pars, operarum præstatio: ut quæcunque suis operis adquirunt, domino adquirant. §. 3. infra. Per quas pers. &c. Nam peculium ita concedebatur servo, ut tamen sola domini voluntate nomen illud extingueretur, & moriente servo, in domini dominio maneret. l. peculium. ff. de pecul.

¶ c Esse. Improperie ponitur pro fuisse, ut statim colligitur. & ff. eodem. l. j. & erat eadem patris in filium: ut colligitur secundum unam literam. ff. de liber. & posthu. l. in suis. & j. de noxa. actio. §. fin. in princip. & in glo. j. C. de patria potesta. l. fin.

¶ d Adquiritur, s. iuste secundum quosdam: ut ff. de acquir. pos. l. quod servus.

in fin. Sed certe hoc esse non potest, nam si acquiritur, ergo domino: quia sibi non: ut j. per quas pers. no. acquir. §. item vobis. & ff. de acquir. hered. l. placet. quare dic quod semper domino

¶ In potestate itaque dominorum sunt servi. Quæ quidem potestas iuris gentium est. Nam apud omnes persequi gentes animadvertere possumus, dominis in servos vitæ, necisque potestatem esse: & quodcunque per servum acquiritur, id domino adquiri. Sed hoc tempore nullis hominibus, qui sub imperio nostro sunt, licet si

quæritur, etiam si quid per dolum, vel metum servus acquirat: ut ff. pro empt. l. ij. §. Celsus. & §. Pomponius. & §. si servus. Sed hoc solo inspecto, an quærat: puta si servus stipuletur operas à libertò, ut ff. de stipula. serv. l. antepenul. vel si aliud factum sit in stipulatione, ut j. de stipula. serv. §. sed cum factum. nisi in casibus quod dic, ut j. de stip. servuo. §. sed cum. Nec obstat dicta.

l. quod servus. quia non quærit domino, ut sibi remaneat: nam tenetur reddere. Sed nunquid libertas data à domino, vel à lege (quod fit interdum: ut C. de ser. qui pro præmio liber. acc. per totum, & in authent. de mona. §. ij.) domino, quæritur? Responde non. nam licet quæratnr servo libertò tamen non potest dari libertas, ut infra de act. §. sic itaque. & ff. de fideicommiss. liber. l. generaliter. §. si homini. tamen eo ipso momento sic fit liber, ut dominum non habeat. Et sic hæc oppositio est de puncto, sic & aliàs: ut hic vadit Romam, & hic facit murum, non est tamen verum eum iussisse, vel opus fecisse: licet sit in ultimo momento perficiendi. Similis quæstio fit. ff. quod metus cau. l. extat.

¶ e Domino. Vel quasi domino. ut fructuario, & bona fide posses. quibus quæritur ex duabus causis: ut infra. per quas pers. nob. acqui. §. de ijs.

¶ f Adquiri. Nota hic duos effectus dominicæ potestatis: & est tertius, ut non torqueatur in dominum, nisi in casibus: ut Codice de quæst. lege prima. & l. servos. Accursius.

¶ g Licet. id est, Licitum est.

¶ Cum
ubi sup.

N. A.

¶ Logi

a Legibus. Quia si seruus sciat infidias domino parari, & ipsi auxilium non tulerit, supplicium debet præstare, quod mortem interpretamur. Sed & si accusauerit eum criminaliter (excep. crimi. læsæ maiestæ.) aut si dominum viderit periclitantē, & non adiuuerit, vel se immiscuerit uxori suæ vel aliis modis.

b Cognita. ut quia eum cum uxore sua inuenit: vel in simili delicto, quo casu etiam occidere licet: ut ff. de ver. obl. l. qui seruum. & ff. de lega. j. l. quid ergo. le. j. s. si hæres. & ff. ad l. Iuliam. de adult. l. marito. s. j. Si autem aliās deliquerit, vel domino non obedierit, legitime eum corrigere potest: non tamen ultra modum boni viri arbitrio comprehensum: ut C. de emend. seruo. l. j. Sed nunquid sine causa verberare potest? Respon. sic modicē, secundum Ioan. ut C. de emen. ser. l. j. licet Pla. dixit quod non: aliter si nimis corripit sine culpa, tenetur vel vendere, vel dare: ut hic sequitur, & ff. eo. ritu. l. j.

ADDITIO. Hæc gloss. communiter approbatur, & dicunt doctor. idem in marito erga uxorem, & in magistro erga scholarem, in patre erga filiū, in abbate erga monachum: quia potestas tributa magistro erga scholarem, intelligitur tributa marito in uxorem. l. sed & si quemcunque. s. si. ff. ad legem Aquil. Christopho.

c Constitutione. Cuius verba sunt infra eodem. s. fin.

d Alienum seruum. Sed certē, qui alienum seruum occidit, lege Aquilla tenetur: ut ff. ad legem Aquilliam. l. secunda. in princip. & infra ad legem Aquil. in princip. quæ actio hic locum habere non potest, cum non domino, imò contra dominum non detur: quod esse non debet: ut ff. ad legem Aquil. l. item Mela. s. legis. Sed dic quod hoc, quod hic dicitur, est verum quantum ad criminalem pœnam legis Cornel. de sicar. ut infra de public. iud. s. item lex. quæ pœna tã in seruis, quàm in liberis locum habet: ut ff. ad le-

gem Cornel. de sicar. l. j. s. l. Interdum etiam ciuilitè tenetur, si alterius intèreat, ut creditoris: ut ff. de pign. l. seruum quem quis. vel fructuarij, ut ff. ad legem Aquil. l. sed & si proprietatis. & ff. de dolo. & l. & eleganter. s. si seruum vsuarium.

**Nimia domino-
rum asperitas in
seruos coërcetur.
Et ex causa cogi-
tur quis rem suam
vendere, & iuste
deprecantibus nõ
est denegandus af-
fensus. Item offi-
cialis fraudans le-
gem punitur. A-
ter.**

ff. de dolo. & l. & eleganter. s. si seruum vsuarium.

Sed &. Diuiditur ille s. in quinque partes. Primo, ponit dictum in genere. Secundo, illud exemplificat, & rationem reddit. Tertiò, ponit verba rescripti, de quo fit mentio in princip. s. Quar-

tò, concludit. Quintò, minatur officiali non obseruanti legem istam. Secunda ibi, Nam Antoninus consultus. Tertia ibi, Cuius rescripti. Quarta ibi, Ideòq;. Quinta ibi, quod si mea. Angel.

C A S V S. Quid ergo, si seruū quidē suū aliquis non necarit, sed ut olim Atronius Maximus, per omnes vrbs vias patibulo cōstrictum trahi, verberibusque lacerari iubeat. denique acerbius quàm humanitatis ratio ferat, in seruū animaduertat? Idem Antoninus Pius Imperator clementissimus illam crudelium dominorum immanitatem puniri iussit. Et quomodo id illi renūciatum est? Erat autem illis temporibus hæc consuetudo: Serui crudelitatem dominorum experti, si rursus domini verbera illis minarentur, confugiebant ad ædes sacras, & Imperatorum statuas ea loca Asyla dicebantur, quod inde quenquam eripere fas non esset. Cū igitur Antoninus intellexisset frequentes seruos illuc perfugij causa sese recipere, legem statuit, ut Præsides prouinciarum de querelis seruorum cognoscerent: & si iustæ viderentur, cogerent tyrannos illos suos seruos vendere. Laudabilis sanè Antoninus ille fuit, & dignus qui Romanis imperaret. nam (ut Plutarchus in Coriolano scribit) antiqui Romani non crudeliter seruos puniebant, sed ita duntaxat, ut eos cogerent furcam per vicinam, ignominie magis quàm supplicij causa, gestare, subligatis ad eam manibus, & prædicare peccatum suum (ut ait Donatus) simul-

que monere ceteros, ne quid simile admitterent. Sed & Macrobius, Maiores nostri, inquit, omnem dominis inuidiam, omnem seruis contumeliam detrahentes, dominum, patremfamilias, seruos familiares appellauerunt. Corn. Vibul.

¶ Not. quod nimia seueritas dominorum in seruos damnatur. Item, quod confugiens ad ædem sacrā vel statuam principis, est securus. Item, quod ex causa quis cogitur videri re suam contra l.

nec emere. C. de iur. delib. Item, quod publicè interest quæ re sua nō malè vti. Itē, quod ius suū nō est alicui auferendum: & quod iure precantibus non est negandus assensus. Item, quod seruus contra dominū potest habere recursū ad iudices. Item, quod punitur, qui aduersus legē fraudem facit. Circa quod aduerte: quia aliqui (vt Aug. hic) videntur intelligere hoc in officiali, quasi ille Sabinus fuerit officiali: quod est falsum. Nam Sabinus erat dominus seruorum malè habitorum, vt colligitur ibi, qui ex familia Iulij Sabini, &c. Syl.

¶ a Maior. i. magna, vel maior quàm æquum sit.

¶ Adde quod glos. hac est not. ad hoc, quod comparatiuus aliquando ponitur pro positio. Syl.

¶ b Consultus. i. Interrogatus. sic ff. de pac. l. item quia. §. fi. Vnde illud, Consulo te quærens: tibi cōsulo, consilium danc.

¶ c Aedem sacrā. ad quæ loca olim & hodie confugiunt: circa quæ distingue, vt diximus in authentica de man. prin. §. neque autem. in glo. cogitur.

ADDITIONE Et iuuantur secundū Io. Fab. & Ang. quando sine armis, nullo precedente delicto, sed propter domini seuitiam, vel etiam sui criminis grauiorem punitionem confugiunt: vt hic, aliās non vt l. si seruus. & l. si. §. ad iicientes. vers. & hoc quidem. C. de his, qui ad eccles. confug. & c. inter alia. extra, de immu. eccl. Sed de iure canonici

cō non iuuatur delinquens in Ecclesia. c. fin. extra. eo. ti. aliās sic, nisi esset publicus latro: vt dicto c. inter. & idem per omnia intelligas de cōmisterio: vt xviij. quæst. iij. cap. si quis contumax. Ang.

præcepit, vt si intolerabilis videatur seuitia dominorum, cogantur d. seruos suos bonis conditionibus e. t. vendere: vt pretium dominis daretur: & rectè f. expedit enim Reipublicæ ne sua re quis malè &

quam in Capitolium, vel alterius vrbis templa perfugere, vt eo subsidio ad flagitia vtatur. Lilius autem lib. iij. decad. iij. narrat quendam Decium magnum Campanum, qui à Pœnis victus Carthaginem ducebatur, ad statuā Ptolemei Regis, ad Cyrenas, confugisse: itaque manus hostium euasisse. vide autem Iector, pulchram Imp. constitutionem in l. pateant. Cod. Theod. lib. viij. tit. xlv.

¶ d Cogantur. Nota hic, quod aliquis cogitur vendere rem suam.

¶ e Bonis conditionibus. s. vt pretium habeat: & ad dominum primum non reuertantur: vt §. 5. proxim. & §. 5. sed hoc. in fin. & ne simili pœna anteriorum afficiantur, vel ne exponantur, vel prostituantur, vel exportentur, vel vendantur amodo: vt infra prox. §. & §. fin.

¶ Bonis conditionibus. Hæ constitutiones exponuntur in l. 4. §. 2. ff. de in di. addict. Ergo etiam iusto pretio; cum regulariter qui rem suam inuitus vendit, non cogatur iusto pretio contentus esse, sed pluris eam æstimare potest. l. 9. ff. de actio. re. amo. l. 70. ff. de rei vindicat.

¶ f Rectè. scilicet præcepit.

¶ g Malè. Quia interest principis locupletes sub se habere subiectos: vt in auth. vt iudi. sine quoquo suffrag. §. cōsiderauimus. quod non contingeret, si cuilibet seruos suos liceret occidere. Et nota, quod illud idē quod interest priuati principaliter & Reipubl. secundario

Statuam principum. Quorum interdum maior fuit religio, quàm simulacrorum. Vide Cornelium Tacitum lib. 3.

ADDITIONE. Apud Corn. Tacitum, lib. iij. c. Sestius in Senatu disputat, & Deo non nisi iustas supplicū preces exaudiri, neque quen-

N. A.

N. A.

dario, vt §. dixi de iustis. & iur. §. si. Argu. contra. ff. sol. ma. l. etiam. §. licet. & l. si constante. §. si maritus.

¶ a Vtatur. Nota, quod quandoque detrahitur res inuito domino propter odium domino-

rū, vt hic: quandoque fauore religionis: vt ff. de religio. l. si quis sepulchrū. quandoque fauore libertatis: vt §. de don. in fine. quandoque fauore vltimæ voluntatis: vt ff. de leg. j. l. si fideiussor. §. memisse. & hoc est contra regulam, vt C. de contrahend. empt. l. inuitū. Accurs.

¶ b Marianum. Proconsulē Aeticæ, aliās Euricæ seu Beticæ vrhis: vt ff. eo. l. ij. in princip.

¶ c Dominorū.

Hinc inde allegat, & primò duas pro dominis rationes, vel dicta ponit.

¶ d Illibatam. id est, non diminutam.

¶ e Interest. i. eis proderit, vt seruos non perdant: & dic, denegetur, s. à nobis: vel dic, interest. i. ad eos pertinet, ne denegetur, scilicet, à dominis: cum fortè vxor aut filij, vel alij domini familiares inferant hoc: sed prima verior.

¶ f Iniuriam. Quam patiuntur iure naturali inspecto, non iure ciuili: vt infra de iniur. §. seruis.

¶ g Denegetur. sic ff. de off. Præf. vrb. l. j. §. quod autem.

N. A. ¶ i Iustè deprecantur. Duo perugia seruorum erant vetustis temporibus: Ara, & Deprecator. Plantus. Nec hic tibi aram, nec deprecatorem paraueris. Postea institutum est, vt ad Præfectum vrbi adirent, & verecundè de dominis exposcularent. lege prima. ff. de offic. Præf. vrbi. Iustinianus non primis, sed Constantinus constituit. Vide Senecam de beneficii. libro tertio. Spart. in Adriano. Denique Constantinus in lege prima. Cod. de emend. seruo. fāxit, vt qui sine causa cognita seruū

suū interficeret, puniretur vt homicida. vide legem circundare. ff. ad legem Corn. de sicar.

¶ h Infami. id est, infamata, seu magna iniuria.

lij Sabini ad statum confugerunt & si vel durus habitos, quā æquum est, vel infami h iniuria adfectos esse cognoueris, vñire iube: ita vt in potestatem domini non reuertantur. Quod* si meæ cōstitutioni fraudē fecerit: sciet me hoc admissū seuerius exequuturū.

TITVL. IX.

DE PATRIA potestate.

I N potesta-

iungit de his qui sunt in potestate parentum: vt promiserat suprā titulo primo. §. primo. Aret.

I N potestate. Totus iste titulus diuiditur in quatuor partes. Primò, ponit dictum in genere, qui liberi sunt in nostra potestate. Secundò, definitionem nuptiarum vel matrimonij. Tertiò, qui habent filios in potestate. Quartò, ex prædictis insert specificando quod primò dixerat. Secunda ibi, Nuptiæ. Tertia ibi, Ius autem. Quarta ibi, Qui igitur.

C A S V S. Cognoui sanè quæ fuerit dominorum potestas: sed cupro (nisi molestum est) patrum etiam quæ fuerit in liberos potestas, intelligere. Quinam igitur verè paternæ potestati subiecti sunt? Liberi, inquit, ij duntaxat, qui ex iustis nuptiis procreati, ac suscepti sunt. Quoniam duo dixisti, Ex iustis nuptiis: velim mihi vtrumque singulatim explices. dicamus de subiecto primū, postea de attributo. Quid appellas nuptias? Nuptiæ alio nomine appellantur Matrimonium. Nuptiæ autem sunt maris & feminae coniunctio, diuini

¶ i Fraudem. Vel euidentem, quia non obedit: vel callidam, dicens non esse illum seruū, qui fāgit.

¶ Adde, quod hic glossa male intelligit: quia textus intelligitur de fraude commissā à domino, ¶ Qui. D. non à seruo. Syl.]

DE PATRIA potestate.

¶ Quia suprā dixit de his, qui sunt in potestate dominorum, ideò sub-

& humani iuris tam arctam communem continens, ut individuum vite consuetudinem pariat. Etenim coniunctionum duæ sunt species: alia corporum tantum, alia verò animorum simul & corporum. Nam qui

concupiscunt habent, corpore quidem ut beluæ coniunguntur: sed nihil aliud habent inter se commune, sibi enim unusquisque parat, sibi querit, sua cuique libera voluntas est, itaque concubina, invito eo cui coniuncta est, poterit discedere, & alteri se in matrimonium, aut concubinatum dare. At qui uxorem ducit, eo animo ducit, ut mors sola eam coniunctionem diuellat. Cor. Vib.

¶ Nota qui sint in potestate nostra. Itē, quid sint nuptiæ, & quid matrimonium: & dic aliter definiri nuptias in l. j. ff. de rit. nupt. Sylu.

¶ a In potestate. Hoc verbum multis modis sumitur: ut supra proxim. titu. diximus. §. j.

¶ b Ex iustis. Quæ sunt iustæ, dicetur j. tit. proxi.

N.A. ¶ Quos ex iustis nuptiis. Relativum [Quos] restringit: nam non omnes liberi sunt in potestate: veluti vulgò quæsit. Nam vulgò conceptus matrem sequitur. l. cum legitima. 19. l. lex naturalis. 24. ff. de stat. hom.

¶ Adde quod ex hac gl. iuncto tex. not. quod filij spurij, vel aliter legitimi non sunt in potestate parentis, nisi postea legitimentur. §. si infra tit. j. Syl.]

¶ c Nuptiæ. Et dicuntur ab obnubendo. id est, velando: quia velata incedere debent, ut ait Ildo. Sed matrimonium dicitur ideo, quia mulier nubet, ut mater fiat. & hæc duo nomina (licet diuersis rationibus) idem signant. Item coniugium, & conubium, & consortium: ut ff. de rit. nupt. l. in eo iure. §. hoc caput. licet hoc ultimum quandoque inter seruos accipiatur: ut C. de ser. fug. l. fin. inter quos propriè dicitur contubernium: ut C. de incest. nupt. l. cum ancillis.

N.A. ¶ Nuptiæ autē. Sic interdū promiscuè usurpatur: sed propriè matrimonium est conventio, nuptiæ verò, celebratio matrimonij. l. pen. ff. de don. int. vir.

¶ d Coniunctio. Animorum non corporum tantum: ut ff. de reg. iur. l. nuptias,

& illa coniunctio animorum significat unionem, quæ consistit inter Deum, & iustā animam. Unde Apostolus, Qui adheret Deo, unus spiritus est cum eo. Reliquum. s. coniunctio corporum, designat cōformitatem, quæ consistit in carne inter Christum, & sanctam ecclesiā. i. humanum genus. Unde Euangelista,

est viri & mulieris coniunctio d, individua e, vite consuetudinem continens.

signat cōformitatem, quæ consistit in carne inter Christum, & sanctam ecclesiā. i. humanum genus. Unde Euangelista, Verbum caro fa-

ctum est: & habitauit in nobis.

¶ Adde, quod sola coniunctio animi sufficit cum intentione coniungendi corpus. d. l. nuptias. ff. de regu. iur. & vltima verba glos. sunt verba tex. in c. debitum. de biga. Syl.]

ADDITION. Connubium autem, ut scribit Ulpianus in Epit. tit. v. est uxoris iure ducendæ facultas.

¶ e Individuam. Quo ad affectionem: sic §. de iust. & iur. in princ. Actum enim plerumque sit separatio, tam iure veteri, quam nouo permittente: ut Co. de repud. l. consensu. in princ. & in auth. de nup. §. si ergo. & in aut. ut lic. mat. & auia. §. quia vero. Sed nunquid hanc affectionem habet aliquis ad concubinam quandoque? Certè sic: & ideo adicias huic definitioni, diuini & humani iuris communicatio: ut ff. de rit. nupt. l. j. Diuini: quia eiusdem sectæ debent esse: ut non sit vnus Christianus, & alter Iudæus: ut Cod. de Iudæ. l. ne quis. Humani: quia forum viri sequitur vxor: ut ff. ad munic. l. fin. §. ij. secus est in concubina, vel qualibet minus legitima vxore, ut ff. ad munic. l. de iure. §. fin. licet concubinatus iure permittente sit. ff. de concub. l. in concubinatu. in fin. Neque valet oppositio de matre ad filium: quia ibi non est talis consuetudo, quali ad vxorem: ut j. titu. j. §. ergo. & in auth. quomod. oport. episc. §. j. & §. volumus autem ibi. Sed aut solæ, &c.

¶ Individuam. Nam & si libera diuortia Romæ fuerint, tamen neque per annos DXX. vllum factum docet Gellius libro quarto, cap. 5. Cum, scilicet, matrimonia eo animo contrahantur, ut sint perpetua. l. si cum dote. 22. §. si maritus. ff. sol. matr. Denique quauis hæc non essent, omnis tamen gratia addenda fuit hæc clausula. ¶ Ius autem. CASVS. Intellico, qui paternæ potestati subiecti sunt. quæro nunc

nunc quo ex iure profecta sit, naturalium gentium an civili? Ex civili Romanorum, inquit. Nā et si aliæ gentes gen⁹ aliquod potestatis in liberos natura retineant, nulla tamen est, quæ hæc nostram obseruet.

nobis enim propria & peculiaris est. In quo autem versetur, postea cognoscet ex libro II. Nam olim vitæ, necisque potestatem parentes in liberos habebant. Itaque

¶ Patria potestas iure Romano instituta fuit: solisque Romanis propria ac peculiaris est.

¶ Ius autē² potestatis, quod in libe

Cassius filium, quod primus in Tribunatu plebis legem Agrariam tulisset, deposita potestate propinquorum & amicorum consilio domi adhibito, affectari crimine regni damnauit, verberibusque affectu necari iussit. Præterea parentes fame laborantes, liberos vendere poterant. nunc autem ius patriū magis in pietate situm est, quam in illa pristina herili potestate. Ergo M. Tullius filium quem ex Terentia suscepit, in sua potestate habebat. neque tantum filium, sed qui etiam iustis nuptiis ex eodem filio nasceretur, & qui deinceps ex eo nepotem, pronepotem, & abnepotem. Quid autem in filia? Cicero enim filiam habebat charissimam, nomine Tulliolam. eā C. Pisoni nupsit, ex quo filium suscepit. is filius nunquid erit in M. Tullij potestate? nequaquam, inquit: sed in C. Pisonis, eodem modo, quo Cicero filius in patris potestate manebat. Cor. Vibul.

¶ Not. quod soli Rom. ciues habebant filios in potestate. Not. quod verba nō dicuntur superflua, quæ ad maiore declarationem ponuntur: non enim necessaria erat illa clausula. Nulli autē, cum esset dictum, proprium: quod est, quod alteri non competit. l. omnes populi. ff. de iust. & iur. & ad hoc allegatur iste rex. per Dec. in consil. cclxij. Item, quod dictio ergo, est illatiua. Itē, quod eadem potestatem habet auus in nepotem, quam pater in filium. Item, quod descendentes ex filia nō sunt in potestate aui materni: & sic quod descendentes sequuntur patrem, non matrem, quoad patriā potestatem, & familiā. Sy.

¶ Ius autē. Quod consistit in septem. Primò: quia necessitate famis pater filium vendere potest, vel obligare: vt C. de pa. qui fil. distr. l. ij. Secundò: quia

ab eo in ius vocari non potest: vt C. de in ius vocan. l. si. Tertiò: quia nec cum eis agēdo, iudicium habere possumus: vt ff. de iud. l. si. Quartò: quia per eum acquirimus: vt j. per quas person. no.

ros habemus, propriū est ciuiū Romanorū^b. Nulli enim alij sūt homines, qui talem in liberos habeant potestatem, qualem nos habemus.

perfo. no. acq. s. j. Quidā tamē dixerūt, quod alimenta adinuicē hoc iure præstantur: quod falsum est: cum in emancipatis etiā hoc sit: vt ff. de lib. agna. l. si quis à liberis. in prin. Itē, ciuili obligatio inter nos esse nō potest, vt j. de iur. stip. s. item inutilis. Et vt Octavius, vt possim petere filiū in meā potestate. Circa quod distingue: quia aut à nullo detinetur, aut ab aliquo, volens, an inuitus. Primo casu, petam eum per officium iudicis. ff. de li. exh. l. iij. s. hoc autem. & præiudiciali actione in rem agam: vt j. de ac. s. præiudiciales, non interdicto, nisi in casu: vt si volo eum adire hereditatem, in qua factus est hæres: vt ff. de acquir. hæ. l. si quis mihi. s. iussu. & de lib. exh. l. si cum. In secundo, eadem auxilia locum habent: & plura. scilicet rei vendicatio de iure Ro. vt ff. de rei ven. l. prima. In tertio, locum habet interdictum de lib. ho. exh. Item, actio in rem de iure Quiritium: vt ff. de rei ven. l. j. s. j. & de lib. exh. l. j. respon.

¶ b Romanorum. id est, Omnium, qui sunt de Romano Imperio. aliæ verò gentes quædam, vt seruos tenent filios, vt Sclauicæ: vt prorsus absolutos, vt Francigenæ: ideo cautē dicit j. talem, qualem.

ADDITIO. Dum dicit, quod filij Francigenarum non sunt in potestate parentum: adde quod hanc gloss. in hoc reputat vnicam. & singul. Bal. in c. j. s. si duo fratres. aliās ille. s. est. c. ij. in tit. de fratri. de nouo benedic. inuest. Hanc etiam gloss. Bald. commendat in cap. j. an maritus succedat vxor. in benefic. & vide totum in l. pen. C. qui test. fac. poss. & in d. c. j. an mar. succ. vxor. in benefic. dicit Bald. quod ista gloss. est sing. Et eam etiam dicit